Момир Никић

ЈЕЗИЧКИ КОРЕНИ
СРБА

Београд, 2004
СКЗ -БИГЗ

hiraṇyagarbháḥ sám avartatā́gre
bhūtásya jātáḥ pátir éka āsīt
(*Rig Veda*, 10.121)

САДРЖАЈ

КРАЈ НОГУ УЧИТЕЉА

Уместо предговора

Ова књига може деловати и сувише *амбициозно.* Али, свака слична мора бити таква.

1) Њоме се покушава одговорити на питања која су "нерешива", око којих постоји спор већ два миленијума;

2) Крајем 19. и почетком 20. века етноними су били у средишту интересовања лингвиста, етнолога, историчара, публициста... Па ипак није понуђен одговор који би нас задовољио;

3) Предмет који разматрамо у великој мери је компромитован ненаучним третманом и политичким злоупотребама. Око њега је створена нездрава клима – зазирања од катедарске науке и, истовремено, размаха аматерских интерпретација;

4) Мало је, поготово у средини каква је наша, оних који су спремни да потраже нова решења. Уместо разумне критичке евалуације, пренаглашена је нерационална подозривост према "прошлости", "митологији", "традицији"... ;

5) Наша неосколастика, руку подруку с лаицима, држи се манира приватних, коначних истина и игнорисања туђих ставова, као да је наука идеологија и теологија, а не стално откривање хоризоната, корална структура где је сваки гребен производ многих појединачних доприноса, па и странпутица које нам уштеде понављање истих грешака;

6) Проблем је сложен, али од прворазредног значаја.

Његово решавање има реперкусије на многе научне области. То обавезује да се предмету приђе без било каквих предрасуда. У ствари, није реч о једном него о знатном броју спорних питања.

Такво, нимало подстицајно стање само је изоштравало нашу свест о колективним и сопственим ограничењима и утицало на неминовна колебања и резерве. Када смо се коначно решили да се овом питању посветимо, истраживање смо усмерили на оно што је и раније назначено као основни проблем (*име*) и матична дисциплина (*ономастика*, прецизније *етнонимија*). Но и питање *имена* је комплексно и изискује широки антропошки, интердсциплинарни приступ. Тежиште је на лингвистици, али увек уз ослонац на друга подручја (компаративна митологија, археологија, историја…). Не треба посебно наглашавати да у свим тим областима има озбиљних размимоилажења и често непомирљивих решења.

За *истраживача* је одувек најважније откриће *перспективе*. Једном нађена, она све информације подвргава новом кључу тако да се закључци често намећу сами по себи. Неретко и сам аутор буде изненађен решењима… Али, захваљујући управо томе, били смо привржени трагању, крајње незахвалном са становишта односа средине, утрошка енергије и финансијских средстава појединца. [1]

---

[1] То је редовна "цена" научног открића. Морало се све искусити (веза логике, интуиције и исцрпљујућег напора; застоји и "изненадно" решење које се "јавља" само ономе ко дуго трага; колебања, ацидна сумња; коначно, *l'horreur de l'élite des imposteurs* али и *rationalisation de la misère* у којој деценијама *опстајемо*…). За готово све то добар нам је давнашњи сведок, велики математичар Поенкаре, који је, знајући да је живљење "кратка епизода између две вечности умирања", потврдио и ово: "Тражење истине треба да буде циљ наше активности… (Ипак, она) је фантом који нам се начас појави да би се поново изгубио, за којим треба трагати даље и увек даље, без могућности да га икада достиг-

Располажући скромним ресурсима, ослонили смо се на своја вишедеценијска истраживања и помоћ већином преминулих делатника који су с правом уврштени у научну елиту код нас и у свету. *Седећи крај ногу* (класичних) *учитеља* (*upaniṣad*), упијајући њихове речи и држећи се њихових критерија и провера, *потискивали смо незнање и стицали* (раније недоступно нам) *знање* (*upaniṣad*). Иако смо се, у крајњем исходу, одвојили од познатих решења, и за такав резултат био је кључан допринос ове врсне баштине. Јер, без културне ризнице, како је то још давно запазио антрополог Кребер, и Ајнштајн би гурао камен у некој од забити палеолита.

Свесни смо да у овом предмету има суштинских дилема, разлика, неслагања. Да бисмо отклонили неспоразуме у погледу основног прилаза, указујемо да смо рад омеђили, *углавном, на (пре)ведски материјал и језик* и паралеле с њима, налазећи у томе *најближи*, *записима потврђен*, *ослонац за решавање проблема запретаних у најдубљој ПИЕ прошлости.* Тај прилаз, бар што се разматраних питања тиче (*име* и *врховно божанство*), *недовољно је испитан* и има упориште у српском језику и обичајима, делима наших етнолога и најеминентнијих проучавалаца митологије. Да ли је то Аријаднина нит за излаз из лавиринта показаће време (које ће, надамо се, отварати а не затварати перспективе и нове научне доприносе), односно вредност понуђене аргументације и њена оспоривост.

Наш прилаз не дискредитује другачије погледе. Он, у суштини, призива тражење нових путева. Већина проблема остаје на дневном реду и за будуће истраживаче. Њихово решавање може олакшати само повећана нау-

---

немо...” То трагање је неизбежна *патња*. Али, “*не патити је негативни идеал, најлакше остварив уништењем света*” (H. Poincaré, *La Valeur de la Science*, Paris, 1911, p. 1).

чна толерантност и стимулативност, праг захтевности и степен неопходне преданости.

Дело је конципирано у *две књиге*.

У првој се обрађује порекло имена *Срби* и у вези с њим *Словени*, *Раси*, *Руси, Аријци*... (*корен језика*). Како је реч о "времену пре историје", није се очекивала већа помоћ историографије. Значајнији ослонац пружала је археологија. Ипак, главни правац истраживања био је на пољу лексике, граматике, етимологије *срūскоī* и *ведскоī, сūарословенскоī, санскриūа, ūраиндоевроūскоī*... Практично, морало се ући у сам корен језика, родно место најважнијег средства људске комуникације. Основни исход је потом провераван у *миūолоīији*, српској, ведској, словенској, индоевропској уопште, повремено осталима…У другој, што се наслања на претходну али је даље развија и подупире, биће обрађена историјска, археолошка и етнолошка грађа која треба да пружи додатну верификацију (*језик корена*). Мада су повезане, свака од књига представља посебну димензију која може бити посматрана и као релативно заокружена целина.

Две методолошке напомене:

Научна аргументација *не дозвољава више ūоūуларизације*. Стога смо се определили за развијену пратећу информацију, допунска обавештења и образложења, посебно из лексике и граматике ПИЕ, ведског и санскрита. То би требало да олакша праћење излагања и да поткрепи изнесене ставове.

Рад се усредсредио на *неūосредни увид у ūримарне изворе* и *ūробране, реномиране ūумаче*. На крају књиге дато је објашњење скраћеница најчешће коришћених дела (погодан

метод проучавалаца *Веда* у 19. и 20. веку суочених с великом пратећом литературом). Већи број даје се у фуснотама.[2]

Аутора су задужили сви који су се потрудили да рукопис, у разним фазама и деловима, прегледају.

Блажо Крстајић и Милан Косовац су од самог почетка давали подстреке који сведоче да је скоро полувековно пријатељство најбољи стимулатор и нашег интелектуалног ритма.

И за ову књигу као и за претходне били су нам непроцењиви подршка и савети др Радивоја Константиновића. Др Ђорђу Јанковићу и др Милораду Стојићу посебно смо захвални на драгоценим сугестијама и критичким запажањима која су допринела да се пропусти сведу на што мању меру. Врсни зналац српског и издавачког посла, г-ђа Марија Лазовић, много је помогла да се рукопис адекватно припреми. За преостале грешке и превиде (из ранијих верзија или накнадних дорада) одговаран је само аутор.

Библиотекари Универзитетске библиотеке су и овога пута пружили истраживачу огромну помоћ сарадњом и разумевањем које ужива дуги низ година. Ово је прилика да им изразимо нашу пуну захвалност.

Као и увек, највише дугујемо својој супрузи и деци који су поднели сав терет финансирања истраживања, стварајући, у тегобним временима, услове који су нам омогућили да се посветимо писању и приведемо га крају.

[2] Нисмо се држали неосколастичког манира запостављања критичког вредновања извора и ранијих доприноса, односно дерогирања функција научне апаратуре "педалним" односом према референцама и неселективним гомилањем секундарне литературе. За ведски период скоро сви најважнији извори, речници и друга грађа (преводи с коментарима, кореспонденције, индекси…) објављени су у нешто више од једног века (средина XIX – средина XX).

Коначно, ова књига је помен рано преминулим родитељима, Петру и Тодорици, који су у срцу носили истину која све надилази, а којој је писац покушао да се приближи дугогодишњим мукотрпним истраживањем и едукацијом. Због њих и дубоког респекта према свима који су се огледали на овом пољу, определили смо се за *ауторски плурал* којим се читаоцу обраћамо не само из науци примерене скромности него и жеље да га активно ангажујемо на заједничком трагању.

Београд, децембра, 2003.

СРПСКА ЕНИГМА

1.01 Срби ни данас нису сигурни у порекло свог имена. Оно је још увек загонетно:

"Што се тиче порекла имена Срби и Хрвати, оно је у науци спорно, што, уосталом важи и за име Словени"[3].

"Као и друга племенска и народна имена, српско име нема поуздану етимологију"[4].

1.02 Насупрот рационалној научној скепси, стоји мноштво маштовитих нагађања одвајкада присутне и поново размахане "алтернативне" историграфије и лингвистике[5].

1.03 Разуме се да нису изостали озбиљни напори наших и страних учењака да се објасни значење имена *Срби*, *Словени*… У ствари, та "дебата" траје од најстаријих времена са бележењем различитих облика имена *Срби/Србин* (код Грка, Римљана, Византинаца…).

---

[3] П. Ивић, "Језик и његов развој до друге половине XII века", *Историја срūскоī народа*, I, Београд, 1981, » (у даљем тексту) *ISN,* с. 135.

[4] С. Ћирковић, "Образовање српске државе", *ISN,* с. 144, *fn*. Он прихвата тумачење (М. Будимира) да би "првобитно значење речи било *саūлеменик, сродник, савезник.* Отуда је оно било раширено на великом делу словенског простора".

[5] Примери некритичких евалуација међусобних веза и утицаја су: откриће "заједничког имена" Јевреја и Срба (обртањем *Ебрис–Сирбе*) те тврдња да је "српски језик *најсūарији језик Библије*" (А. С. Спајићева, *Најсūарији језик Библије*, 1929/1994. Београд, с. 104); нова рециклажа теме "изгубљених племена" Израиља у којој се констатује словенско-јеврејски "билингвализам" као и да је највећи део словенске лексике семитског порекла (V. Schneider, *Traces of the Ten*, Beer-Sheva, 2002).

1.04 Ми ћемо изнети само најпознатије ставове из те расправе. Истовремено ћемо понудити и свој прилог, очекујући да се са развојем науке јаве нова тумачења и решења. Своју солуцију, подложну дискусији и даљим корекцијама, нудимо у уверењу да смо прикупили довољно аргументације и следили валидан методолошки пут који оправдава њено изношење пред суд научне и шире јавности.

2.01 Историчар Ј. Рајић указао је да је деспот Ђурађ Бранковић пронашао код Плинија и Птолемеја помен Срба око "Меотског језера"[6]. Уз духовиту критику међусловенских размирица[7], Рајић каже да су се Срби прво звали *Сабери*[8] и прикључује се закључку Анонима: „Ако се размотри реч *Сиберij* или *Северij* (откуда сматрам да су проистекли Срби), требало би их Северјанима називати"[9].

2.02 П. Ј. Шафарик је најпре изнео став да су *Срби*

---

[6] Плиније (79. н.е.) каже: *A Cimmerio accolunt Maeotici, Vali, Serbi…*(*Naturalis Historia* »*PNH*, VI, 7 §19).

Птолемеј (Γεωγραφικυ Υφηγησιζ, V, 8, 21): Μεταξυ δε των Κεραυνι–ων ορεων και του Ρα, ποταμον Οριναιοι και Ουαλοι και Σερβοι (neg-de Σιρβοι).

[7] Он вели да се расправља само да ли су Словени добили име по "слави" или "слову" који су једнако достојни хвале: "Али међу овим словенским народима постоји спор и у историји не мало ратова зато што сви хоће да прославе род свој како древношћу рода тако и чистоћом и превасходством језика над другима" (Ј. Рајич, *Исторiја разних словенских народов, найпаче же Болгар, Хорватов и Сербов*, Будим, ed. 1823, »*RI*, s. 43, 53).

[8] *RI*, II s.153. Рајић *Сабере* једначи с хунским *Сабирима*, држећи да су се "северни народи" најпре звали *Скити* па онда *Хуни* (*Uni Sameni* и *Uni Saberi*).

[9] *RI*, II s.133–134. Срби су, по њему, у Сибиру од најстаријег доба и звали су се (или су их звали) *Сабери* или *Сиберij* (од чега *Сирбиj*>*Серби*, *id.* с. 191). Србе за *Северјане* држе и други европски учењаци, међу њима и Нидерле.

најстарији назив за *Словене*. Њих су углавном странци (после Јорданеса код кога су *Винди* – “Windorum natio populosa”) звали *Вендима* док су се они именовали *Србима.*[10] Узимајући Прокопијеве *Сйоре* као *коруйшелу* [11] за Србе, он их је на основу исте територије коју су покривали по најстаријим изворима идентификовао са Сарматима. Само име извео је из *сер* – *срби* у значењу “рођаци, сродници, народ” [12]…

2.03 Н. Жупанић је тридесетих година XX века изнео тезу да Срби Плинија и Птолемеја нису словенског порекла него “кавкаски абоhouseholdоригени”, део “алародијске скупине” (Сумери, Пелазги, Етрурци и др.). Њихову етимологију је најприродније извести из кавкаских језика: “Име *Серби* је састављено од *сер* (*сар, сир, сор, сур*) и плуралног кавкаског суфикса -*би*. *Сур* или *сер* значи у лезгинском језику човек, према томе *сер-би* или *сур-би* множина људи или народ. Пошто пак већина старих етничких имена има исто значење, то ово тумачење имена Срби добија на вероватности” [13].

2.04 М. Будимир, уз позив на Фасмера, каже да о значењу српског имена “речито говори композит *йасерб*

---

[10] “Сопствени, најстарији назив Словена, свих или већег дела који тај народ сачињава, било је…Сърбы, Сербы”(П. Ј. Шафарик, Славянскiя древности, Москва, 1848, том 1, »*ŠSD*, с. 274).

[11] “Спори, другачије Срби” (*id.* с. 117, 277).

[12] Украјинско *paserb* (лат. *puer, privignus*), пољ. *pasierb*, “пасторак, рођак”; стцрквеносл. *сир* (lat. *orbus*), “сирак, сиротан” од чега многе слов. изведенице (рус. *сири, сирота*, чеш. *sirotek*, *sirube*, *siroba*, луж. *sirota* i *serota*, пољ. *sierota*…) (P. J. Šafarik, *Slovanske starožitnosti*. Sebrane spisy, Praha, 1865, »*ŠSS*).

[13] Н. Жупанић, “Срби”, *Narodna enciklopedija* St. Stanojevića, Zagreb, 1929. (»*SE*). Претходно изнето у раду *Prvi nosilci etničnih imen Srb, Hrvat, Čeh in Ant* (Ljubljana,1928) где тврди да први носиоци тих имена нису били Словени него су дошли међу Словене са истока, из азијске Сарматије (с. 75–76).

и деноминатив *присербитсја* – придружити се”[14], синонимно са *симбру*, *себар*, “друг, земљорадник”. За те речи “заједнички архетип овог важног друштвено-политичког термина морао је гласити у протословенској епоси *симбра*“ које се не може простом метатезом ликвидног форматива повезати “са не мање старим термином *сирба*, савезник, саплеменик, рођак” али се то постиже “на тај начин што ћемо поћи од лексемског минимума *симб*- са назалним инфиксом и његовог деривата помоћу суфиксног *-ро*”[15].

Плинијеви *Serbi* и Птолемејеви *Serboi* “јављају се управо у оним областима које су источно од кимеријског Боспора, а у те области стигла су кимеријска племена из простора трипољске цивилизације у којој Порфирогенитови обавештајци знају за српске Словене”[16].

3.01 Мишљења смо да ниједно наведено гледиште *о имену* Срба не може да се одржи. Идентификација са *Сабирима* (хунским) или *Сабрима* (*Sebirci*, *Saberci*, *Sebbirozi* Баварског летописца) заснована је на екстензији хомофоније два етнонима. Утицајно Шафариково

[14] *Cf.* M. Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg, 1950–1958 – реед. *Этимологический словарь русскога языка*, Москва, 1986–1973: **сьрбъ* (првобитно “савезник”) сродно речима *пáсерб*, “посинак”, укр. *присéрбитися*, “присајединити се/придружити се” (Миккола AfslPh 42, 91; РФВ 48, 273; Сольмсен, KZ 37, 592 и слично). Фасмер држи неуверљивим Потебњино поређење **sьrbъ* са сти. *sarbh*, “бити, резати, убијати”.

[15] *О старијим поменима српског имена*, Глас САН, CCXXXVI, с. 35, Бгд, 1959.

[16] Тако се “српско име помиње знатно раније но што је то случај с именом осталих словенских племена, па и са именом *Словенину*”. Будимир такође повезује *Abioi*, *Gabioi*, *Kaprontai*, *Sabini*, *Sabelli*, *Samnites* с карпатско-подунавским *Кимбри*, *Сибини*, *Сигини*, “чија је металургија, исто као и трачка и кимерска била у вези с моћном анадолском обрадом метала” (*id.* с. 36–39).

мишљење такође храмље, посебно у тумачењу *Спора* као коруптеле. Сем тога и језичка аргументација није без замерке[17]. Довођење у везу *Срба* и *Кимбра* и других народа карпатско-дунавског подручја доказ је замршености путева етимологије[18]. Тражење српског имена у лезгијским говорима заснива се на недовољном увиду европских лингвиста[19].

Србинда – "*йринц Срба*"

4.01 У новије време јавила су се друга тумачења *йорекла* и *имена* Срба. Ми ћемо се осврнути на *gва* која заслужују посебну пажњу а, колико знамо, нису критички валоризована.

---

[17] *paserb*, *pasierb* итд. (што прихвата и Будимир) није повезано са Србима него је словенска варијанта композита: **paś**, "сматрати, држати као, узети за" + **árbha**, "мали, неважан; дете, дечак" (лат. *orbus*, грч. ορφανοσ) .

[18] Сам аутор види ризик од неспоразума: "Лудо би било с наше стране да сва наведена балканска и италска имена племена напросто идентификујемо са Сербима и Сибинима, па да тако дамо оне патриотске тезе Симе Лукина-Лазића *Срби сви и свуgа*."

[19] Лезгијски (из групе иберо-кавкаских језика, са више дијалеката – књижевни је *ѓјуненски*) није био довољно познат на Западу. У њему, међутим, *сер* не значи "човек", а *-ви* се користи само у сложеницама: *Лезѓи-ви*, "Лезгијац" (Николајев, Н. С, С. А. Старостин. *A North Caucasian Etymological Dictionary*, Москва 1994). Занимљиве су речи: *сару*, "тамножути"; *сар*, "писар"; *сарбаз*, "одважан, смео" (доста ретко); *сур* (I) "гроб"; *сур* (II), "стари" (за ствари); *сур* (III), "златаст"; *сур* (IV), трава с мирисом лука (дивљи лук?); *серѓ*, "бели лук"; *зарб*, "брзина, хитар"; *зарбун*, "умножавати"; *зурба*, "огроман, громадан, велики, крупан" (по значају и размери)… Плурал се не прави са *-би* него помоћу показног *-ар*, *-ер*, *-јар* који се додају номинативној основи једнине (*балк-ан*, "коњ", *балк-ар*, "коњи") – *cf.* Б. Талибов и М. Гаджиев, *Лезѓинско-русский словарь* (Москва, 1966). Аутори истичу оскудну библиографију и значајне омашке у првим преводним и лексикографским подухватима на Западу ("веома ограничено" по обиму, најгрубље грешке у транскрибовању и преводу лезгијских речи", с. 6–7).

4.02 Нашу "алтернативну" историографију посебно занима једно место у *Риг Веди*. У најстаријем писаном споменику индоевропске књижевности[20] помиње се *Србинда*:

yáḥ sṛ́bindam ánarśanim píprum dāsám ahīśúvam

(*Rig Veda*, 8.032.02)[21]

Иако је то *хапакслегоменон*, не може се запоставити ауторитет извора или пренебрегнути карактеристичност израза. Око њега су се развила различита схватања.

---

[20]*Веде* ("знање", "свето знање") јесу архаични санскритски (*скт.*) текстови: четири главне колекције (*Samhitas*) – *Rigveda* (Веда у стиху – *ṛc*, у 10 књига или *мандала* – "кругова") је најстарија, *Atharvaveda* (В. "свештеника ватре"), *Samaveda* (В. "певања"), *Yajurveda* (В. "жртвених молитви") подељена на *Śukla* (*белу*) и *Kṛishṇa* (*црну*). Њихови прозни коментари су познате *Брамане* (око 900–700 година пре н.е.) које, уз митове и легенде, објашњавају речи и симболику жртвеног ритуала. Најинтересантнија међу њима (по значају се рангира одмах после *Риг Веде*) је *Śatapatha Brahmana* која припада "Белој" *Јађур Веди*…Време настанка *Веда* су ценили на око 1500. пре н.е. (М. Милер и др.), 1500–1200. г. пре н.е. (Рену). Индијски научници то држе паралелизмом са старогрч. и библијском хронологијом и померају период стварања до III–IV миленијума пре н.е. Паникар сугерише период између 1500. и 1200. пре н. е. за најстарије делове, а до 600. пре н. е. за млађе (R. Panikkar, *The Vedic experience: Mantramañjarī*, Berkley&LA, 1977.» *PVE*). Вицел предлаже датуме: 1) најранији период, око 1700–1500. пре н. е.; 2) средњи (главни) период, око 1500–1350. г. пре н. е. 3) касни период, око 1350–1200. г. пре н. е. (M. Witzel, *Substrate Languages in Old Indo-Aryan*, Electronic Journal of Vedic Studies, » *EJVS*, V,1, 1999). После нових открића (*цивилизација Сарасвати*) обнавља се датирање на IV миленијум пре н. е. (Н. Казанас и др.)…

Најархаичнијим слојем ведског сматра се језик метричких текстова – *мантри* (mántra-) (Т. Я. Елизаренкова, *Ведийский язык*, Москва, 1987, »*EVJ*, с. 8).

[21] *Rig Veda* (B. van Nooten – G. Holland, Harvard U. Press, 1994).

4.03 У речи *Србинда* санскритолог Вист (*Wüst*)[22], ослањајући се на анализе ведске митологије Хилебранта[23] и Олденберга[24], види и ознаку за Србе. По њему, у *Србинди* ваља тражити *војсковођу некоḡ народа или ūлемена* са иранске висоравни (*Серабенд*, *Сербендан, Сербенан, Сербисūан, Сербас…)*. Одбацујући Сајанине коментаре,[25] он закључује: "**Србинда** би, дакле, значило исто што и **господар, принц, први од Срба**… па према томе и **саме Србе**"[26]. Такви називи су уобичајени (*Говинда, Тривинда, Куњинда, Савинда*) и представљају "властита имена вођа или принчева, па, према томе, народа." При томе, *Кусурбинда, Пулинда, Србинда* потичу из далеких ведских старина[27].

Узевши за основу **срб** (по њему, иранског порекла), Вист допире до античког географа Клаудија Птолемеја у чијем индексу географских имена налази *Σαρβανα* (*India intra Gangem*) и језеро Сербонис (Σιρβωνισ Λιμνη) у Египту. Томе додаје и Σερβανη (Асирија) Стефана Византинца (V век н.е.).

---

[22] Wüst,W.,*Über das Alter des Rgveda und die Hauptfragen der indoarischen Frühgeschichte* (Zeitschrift der Deutschen Morgenlndischen Gesellschaft, 34, 1927).

[23] A. Hillebrandt, *Vedische Mythologie*, Breslau, 1910. » *HVM*.

[24] H. Oldenberg, *Die Religion desVeda*, Stutt. und Berlin,1894. reed. 1923. » *ORV*.

[25] Сајанини (XIV век н. е.) коментари * Риḡ Веде* су били полазиште за ранија европска тумачења и преводе (Милер, Вилсон, добрим делом и Грифит).

[26] "**Srbinda** würde demnoch soviel heissen wie **Herr, Fürst, Erster der SRB-s** und mit einer Bedeutungsentwicklung, die aus vedischer und nachvedischer Zeit gelufig ist, darnach die **Srbs selbst**."

[27] За другачије тумачење сличних имена (*Пулинда*, *Куњинда…*), њихову етимологију ван ИЕ, *cf.* анализу S. Lévi, у S. Lévi, J. Przyluski, J. Bloch, *Pre-Aryan and Pre-Dravidian in India*, N. Delhi, 1993. p. 63–127.

Укратко, **Србинда** упућује на *иранскоӻ ӣринца* и *ешноним* неког народа (*Срби*) с *иранске* висоравни. С Вистом се слажу и припадници наше "аутохтонистичке школе"[28].

Србинда – демон

5.01 Такво тумачење наилази на озбиљне тешкоће.

Србинда се разуме као композит √(корена) **srb** и израза **ind**, "бити снажан, моћан" што наводи на идентификацију имена са неким *челником, ӣрваком, ӻлаварем* (принцем). По најпознатијим модерним лексикографима овај израз је створен од језикословаца ради заснивања етимологије имена *Индре* (најпопуларнијег ведског бога који је убио и Србинду…)[29]. Први део (**srb**) није, међутим, у том облику, забележен у *Ведама* или у доказано *ведским* коренима[30].

5.02 *Србинда* се може тумачити на више начина као

[28] О. Луковић-Пјановић: "Од свих данашњих европских народа Срби су једини чији је један облик њиховог имена… изражен у једној од ведских химни и то као карактеристично Србинда, што је готово слово по слово идентично и савременој форми Србенда" (*Срби…народ најсӣарији*, III, 51). Она наводи и Р. Борисављевић да је "*Србинда – Србин ӻосӣодар Инда*" и "највећи доказ да су *Веде* од Срба"(*id.*, 53).

[29] *Cf.* Monier-Williams, *A Sanskrit-English Dictio nary*. Ми смо се (сем првог издања, 1872) користили новим ("greatly enlarged and improved by E. Leumann and C. Cappeller"), New Delhi, 2001. (»*MWSD*).

Јаска (*cca* VI век пре н. е.) дозвољава и тумачење *Индра* од *ind*, "бити моћан" пошто претходно наводи друге могућности: *irā+dṛ*, он се "заједно храни", *irā+dā*, "даје храну", *irā+dhā*, "поклања храну"… *indu+dru*, "хрли за сомом", *indu+ram*, "ужива у соми", од √*indh* (Yaska, *Nirukta*, 10.8, u Lakshman Sarup, *The Nighaṇṭu and The Nirukta*, 1920–1927, reed. Delhi, 2002, »*YN*).

[30] *Cf.* W.D.Whitney, *The roots, verb-forms and primary derivatives of the Sanskrit language*, Leipzig, 1885. »*WVR.*

и сама *Риг Веда*[31]. До сада је најшире подржан *натуралистички* приступ (разумевање ведских представа као алегорије природних феномена) који су афирмисали европски интерпретатори.[32] Кључно у њему је ведски експлицитан став да је Србинда *демон* кога је, са осталим непријатељима богова, убио Индра[33] (заједно са *Србиндом* помињу се још *Anarśani*, *Pipru* i *Ahīśúva*). Не постоји, међутим, сагласност о значењу њихових имена. Али, преовлађује став да су у питању *демони суше*. То се закључује и по карактеру бога Индре чије се име најлакше повезује са **ind**, највероватније од **und** – "капати", "влажити". Држи се да своју популарност Индра дугује највећој користи коју доноси (киши, влази, неопходној за живот биљака, животиња и људи)[34] што му је и обезбедило доминантну позицију коју првобитно није имао у божанском пантеону. Индра је индијски *Iupiter Fluvius*, или "господар кише", бог муње и грома.

Овај приступ је у складу и са моделом разврста-

---

[31] Поред *митолошког* приступа још и данас се развијају бројни други: *ритуалистички, социолошки*, *етнички*, *етички, симболички*, *астрономски*, *биолошки*, *поетски*… Ниједан од њих, *узет појединачно*, не даје потпуну слику. Код *Веда* је, ипак, јасна функција коју су им наметнули њихови чувари и обрађивачи – свештеници.

[32] Он није довољан и неопходни су и други прилази (историјски, симболички, поетски…). Умесан је савет И. Руварца (заснован на резултатима Грима, Куна и њихових следбеника) да епове ("јуначке скаске") треба посматрати бар у три равни: *митској* (небо), *нравственој* (природа), *историјској* (земност). *Cf. Две студентске расправе*, Н. Сад, 1884. »*RDR,* с. 36.

[33] *dasyu* (√*das*) – "непријатељ богова", зли дух, демон…То је назив и за народе које уништавају Аријци. У *Браманама* он се пре односи на "деградирана" племена, оне који су запустили "свете ритуале" него на инороце, друге расе (*cf.* J. Muir, *Original sanskrit texts on the origin and history of the people of India, their religion and institutions*, London, 1868. » *MOST*, p. 482–483).

[34] A. A. Macdonell, *Vedic Mythology*, Strassburg, 1897. »*MVM*.

вања божанстава према *три основна подручја*: *а) небо* (*Варуна, Сурија, Савитар, Вишну*…); *б) атмосфера* (*Индра, Трита, Матаришван…)* и *в) земља* (*Агни*, *Сома*, *Сарасвати, Брхаспати*)[35].

5.03 У *РВ* химни (VIII, 32) вели се да је Индра уништио "демоне *Анаршанија*, *Србинду*, *Пипру*, *Ахишуву* и *ослободио воде*". Реч је, дакле, о демонима који спречавају "воде" (реални узрок и митски симбол земаљског рађања). У сагласју с тим је и то да је врховни демон и супарник Индре **Vṛtra** који је главна запрека ("опструктор") влаге, појаве вода (кише, река…)[36].

Према томе, *Србинда* би могао бити композит: √**sṛbh** + **ind**, где √**sṛbh** ili **sṛmbh** – значи "убити, заклати, повредити, ранити… " и **ind** – што и **und** или **ud** – "тећи, извирати; влажити, купати" (гр. υδωρ, лат. *unda*). По томе, Србинда "убија влагу."

5.04 Но и то тумачење није без могућег приговора.

Демони о којима говоримо[37] су, како сугеришу натуралистичка схватања, "непријатељи влаге", "зли духи" суше, "љути противници" богова и Индре који им се супротстављa. Али, постојеће анализе не дају да то

---

[35] "Етимолози веле да *постоје само три божанства*: 1) Агни, чија је област земља; 2) Вају или Индра, чија је област атмосфера; 3) Сунце, чија је област небо. Сваки од њих добија многе називе с обзиром на њихову преузвишеност или различност функција, попут свештеника који, иако један, назива се жрец (*hotṛ*), управљач жртвеног обреда (*adhvaryu*), поседник светог знања (*brahmā*), појац (*udgatṛ*)." Али, постоји и заједништво функција. "Тамо је такође све налик на људско краљевство" (*YN*, 7.5).

[36] О статусу *Вртре* говори и *vrtrahan* ("убица Вртре"), најизразитији епитет бога Индре, и коришћење имена у плуралу за све противнике (*vrtras*).

[37] У *РВ* се помињу још многи (*Suṣṇa*, *Namuci*, *Śambara*, *Uraṇa, Arbuda*…), *cf. Hymns of The Ṛgveda*, transl. Ralph T. H. Griffith, reed. 1999. Delhi, »*RVG*.

јасно закључимо из *имена* која су у ведском периоду несумњиво била *семантички функционална*[38]. Ко је **Пипру**? Тумачењима да је у основи имена √**pr̥̄** („спасити, сачувати, заштитити, пратити, унапредити") тешко се да разумети његов статус демона и сукоб с Индром, „богом кише." Слично је и с **Анаршанијем** (*an-arśarati* – „чији поклони не наносе повреде")[39] или **Ахишувом** (°+*śubha* „сјајан, светао, леп, згодан"…). Сличан опрез се намеће и у вези са **Србиндом**[40].

5.05 Укратко, и Вист и „натуралисти" пренебрегавају неке кључне аспекте. Кад то говоримо немамо у виду само разнородност *Риг Веде* (више аутора, времена настанка појединих књига, *мандала*, и химни, допуне и додавања, промене и прилагођавања, неминовне језичке аберације и иновације…).

38„Богови Веда су функционални и херојски, по спољашњости слични Хомеровим" (Max Weber, *The Religion of India*, Glencoe, 1960, p.27 » *WRI*).

39 Или: *anarśarātim*, „чији поклони нису вулгарни. Вулгаран, порочан, непријатан, искварен" (*YN*, 6.23), или „чији поклони не повређују" (Грасман).

40 Лингвисти и даље задржавају резерве. *MVM* каже да му „Србинда" не „изгледа аријски", што, како смо видели, за слична имена држи S. Lévi (указујући на пред-ИЕ и пре-дравидске њихове корене). На другом месту (*Vedic Grammar*, Strassburg, 1910, § 45, »*MVG*) Мекдонел указује да је у неким именима (*śambara*, *sr̥binda* итд.) ***b*** „опскурно" и да „већином долази из страних извора" што се да закључити по значењу ових израза или фонетској форми. Ако нису стране речи онда су „недовољно објашњене" (*basta* – „коза", *basry* – „брзо", *bīja* – „семе", *bunda* – „стрела", *balaśa* – „болест"). Са своје стране, J. Wackernagel (*Altindische Grammatik* I, Göttingen 1896, 158 b, фуснота – » *WAIG*) држи да је то ***b*** праиндоевропско… *Cf.* касније још нека мишљења.

Срби – "главосече"

6.01 Лингвист, О. Н. Трубачов, изнео је нову[41] хипотезу.

Он настоји да *емендацијом* античких извора изведе и етимологију за име *Срби*. Одраније знамо за сличне покушаје. Најчешће се исправља Плинијев запис о народу *Seraci* односно *Serri* што се утврђује као *Serbi* и врши се идентификација са *Србима*. И Трубачов емендира Плинија, налазећи да су *Serri* (по њему, *Serbi*) били географски и етнички блиски меотским *Торетима* (код Плинија *Cercetae*). Али, он наглашава да римски историчар уз име *тог народа* ставља *Cephalotomi* "главосече". А "пошто је посебан народ *Cephalotomi* на северном Кавказу непознат" Трубачов "то место чита као *Serbi id est Cephalotomi*". За тај квалификатив он налази аналогију у Страбоновом помену дивљег народа на Кавказу, с друге стране Арменије: τους προσαγορευομενους Σαραπαροσ, οιον κεφαλοτομος. Назив *Sarapari* се објашњава из иранског – ср. авест. *sārah*, "глава", *par-* "сећи, резати". Трубачов закључује:

У називу народа Серби *код Плинија ми видимо двочлану сложеницу* ser-bi, κεφαλο-τομοι, *cf. као паралелу стинд.* śīrṣa-bhīdya *– разбијање главе(Atharvaveda). Први део тог етнонима близак је стинд.* śíras, *глава, а други садржи локални рефлекс ИЕ* *bhei *– бити/ ударати*[42].

6.02 Али, ни ова се интерпретација не може одржати:

---

[41] Претходно је Трубачов указао на став Мошинског (Zasiąg, стр. 147. и слично) који реч *сърбъ* повезује с ие. *ser-v- "чувати, бранити" што је "у класичном скитском дало *xarv-, откуда слов. *xr'vati" (коментар уз Фасмерова тумачења, *cf.* Фасмер, *op. cit.*).

[42] О. Н. Трубачев,*Indoarica в северном Причерноморье*, Москва, 1999. » *IA*, с. 74–75.

а) Разлике у варијантама (запажене код Страбона, Меле, Плинија…) не оправдавају и нова различита "читања" те су "исправљања" (*емендације*) текстова без темељне анализе и критичке аргументације подложна озбиљној сумњи;

б) Пажљиво испитивање Плинијевог текста[43] открива да он *прави дистинкцију* у именима разних народа, ма колико била слична. У истој (VI) књизи Плиније јасно раздваја *Seraci* од, само неколико пасуса касније, *Serbi*, *Serrei*[44]. *Seraci* и *Serri* срећемо и пре Плинија[45]. Поред тога, он (у III књизи) помиње у провинцији *Pannonia* народе *Серете* (*Serretes*) и *Серапиле* (*Serapillos*). Према томе, нема основа да се *Сери, Сераци*, *Кефалотоми* изједначују са *Serbi* (који постоје у истом тексту уз поменуте етнониме), као ни за везу *Срби – Сарапари*;

в) Израз *Cephalotomi* Плиније *не користи* уз *Serrei* него *само уз Seraci*[46]. То се може примити пре као *атрибутив* што ближе одређује претходни назив него као засебан *етноним*. Извесно је да су атрибутивне синтагме, у вези с етнонимима, радо коришћене код свих народа (*cf.* у нашим песмама – "Турци, изјелице", "Латини, старе варалице"…);

г) "Кефалотомија" је одавно запажен и распрострањен феномен[47] и није посебан разлог или потврђен

---

[43] *Cf. PNH.*

[44] *A Cimmerio accolunt Maeotici, Vali, **Serbi**, Serrei, Scizi, Gnissi* (*HN*,VI, 7.19).

[45] *Syraces*, *Serachi; Serri* (П. Мела, око 40. године наше ере).

[46] *Achaei, Mardi, Cercetae, post eos **Seraci**, Cephalotomi* (*HN*, VI, 5. 16).

[47] И ПИЕ народи знају за кефалотомију. Код већине "сеча глава" (каткада укрштена с церемонијалним облицима канибализма) повезана је са представама о глави као седишту душе, освајању и трансферу духовне силе из декапитираног, са култовима плодности. Ритуали ове врсте су у антропологији анализирани с разних аспеката (култних, социјалних, психолошких), као меха-

основ за устаљење неког етнонима. Страбонов атрибутив ("Сарапари", који се може тумачити на више начина и ван иранских језика) попуњава празнину у знању имена народа о коме он говори;

g) Да стари нису кефалотомију сматрали изузетком који би оправдавао неки етноним, показује и то да је исти Страбон (као и Диодор Сикулски и др.) ову праксу уочио код Гала[48] где је она била најважнији ратнички обичај[49], али коју, како каже, "негује већина северних племена"!

Према свему, дакле, "сеча глава" се не може истицати као *differentia specifica* ма ког народа па ни **Срба**, без обзира на то да ли су *и они* могли бити "кефалотоми"[50].

низми очувани и после колонијалне ере (до дубоко у 20. век) због снажног симболичког и престижног значаја (надмоћ, претња, застрашивање, ослобађање од анксиозности…) унутар исте или међу разним заједницама. Археолошки подаци још из палеолита (Офнет у Баварској), сведочанства на свим континентима (Британија, Индонезија, Полинезија, Авганистан, Индија, Бурма, Нигерија, Нови Зеланд…) то потврђују. У историји су познате асирске "пирамиде људских глава" (још за доба Асурнатсирпала, IX век пре н. е.), средњов. татарски "торњеви лобања", турске "ћеле куле". На Балкану је "сечење глава" остало до XX века.

[48] Гали " имају онај обичај, варварски и чудан, *који негује већина северних племена* – мислим на чињеницу да после боја *вешају главе непријатеља о вратове својих коња, и, када их донесу кући, прикивају их за показивање на улаз својих домова*" (*The Geography of Strabo*, IV, 4.5, Cambridge, Mass., London, 1924. *курзив наш*).

[49] Непријатељске главе-трофеје Гали су брижљиво конзервисали, каткад у кедровом уљу. Мотив одсечене главе веома је чест у галској нумизматици, гало-римској пластици. Такве трофеје су улстерски ратници чували на двору краља *Konchobar*-а у посебном здању *Црвени огранак*, митском пандану оног у *Entremont*-у (Bouches-du-Rhone), ј. Галија. Глава велшкога краља Брана, након пораза у Ирској, покопана је у Лондону, на *Gwynrryn – белом брегу* (J. Chevalier, A. Gheerbrant, *Dictionaire des Symbols*, Paris, 1982, »*DS*).

[50] Трубачов је своју тезу износио још осамдесетих година 20. века. И она је добро дошла сатанизовању Срба у доба крвавог

ОДГРТАЊЕ ТЕМЕЉА

срби* и *Срби

7.01 Давно је указано на везе Европљана и ведских старинаца. Оне су потврђене снажним развојем компаративне лингвистике, литературе и митологије, чему је главни подстрек дало откривање јединственог језичког фонда ИЕ народа.

Што се сличности са Србима тиче, сем капиталног рада Ђуре Даничића[51], томе су значајан допринос дали утемељивачи наше упоредне митологије, у првом реду Иларион Руварац[52] и Натко Нодило[53]. Нису изостали ни прилози етнолога и историчара, са разним приступима и дометима (Милојевић[54], Тројановић и други). Сви заслужују третман који је изван оквира овог рада. На њих ћемо се освртати само кад су од непосредног значаја за нашу тему.

распада Југославије, што потврђује вајкадашње искуство о лакој злоупотреби науке. Одраније су познати "докази" да је у корену имена *ройска* природа Срба и Словена (*servus*, *sclavus*) односно *болесӣ и немоћ* ("шугавци" од стсл. *сврабь*). Слично "открићима" о *Хрваӣима* (митски *corybantes, curetes*; *corruo*, "пропасти"; *хараӣи*; *х/рвање*; *крв-*; сти. *kurvat*, "роб", итд.).

[51] *Korijeni s riječima od njih nastalim u hrvatskom ili srpskom jeziku,* 1877, » *DK*.

[52] *Cf.* "Прилог к испитивању српских јуначких песама", *RDR*.

[53] *Religija Srba i Hrvata na glavnoj osnovi pjesama, priča i govora narodnog*, Zagreb, 1885–1890, reed. kao *Stara vjera Srba i Hrvata*, Split, 1981, » *NSV*.

[54] *Одломци исӣорије Срба и срӣских-југославенских-земаља у Турској и Аусӣрији*, Београд, 1872. (реед. 1996. » *МО*).

7.02 На основу наших анализа можемо рећи:

– *Ведски, уз прасловенски, пружа упориште за разумевање српског имена које досеже до ПИЕ (праиндоевропског)*[55]*;*

– *Треба разликовати* ***срби*** *и* ***Срби*** (*у етничком смислу*). Наша *прва кључна поставка* је: сви *Срби* су *срби*, али сви *срби* нису *Срби*. Ова разлика је од суштинског значаја и њено занемаривање има далекосежне последице[56].

---

[55] *Србинда*, међутим, бар по досадашњим тумачењима, није добар ослонац. Једни, како смо видели држе да је “не-аријски” израз, други да је реч о иранском принцу. Трећи (Kuiper, Witzel) га сматрају припадником племена *Binda* (такође можда и име планинског ланца, постved. *Vindhya*), вед. *Vi-bhindu*. *Binda*, *Bainda* се изједначава са *niṣāda*, дивљим не-аријским народом у Индији (описани као ловци, рибари, пљачкаши…) (*cf. MWSD*).

Прихватимо ли да се *Србинда* тумачи из ведског и санскрита, онда уочавамо бар два елемента: *а) ратничке атрибуте*…и *б) везу са небом*… У семантичком и морфолошком погледу могуће су разне комбинације: 1) *sr̥bh/ sr̥mbh* + *ind* < *sr̥bh, sr̥mbh* – “убити, заклати, повредити” + *ind* = *und* ili *ud* – “тећи, извирати; влажити, купати” (као демон суше); 2) *sr̥/śr̥* + *bind* < *sr̥/śr̥,* “терати, трчати, тећи; напасти; силовито ударити (као ветар) односно (*cf.* śr̥) – “повредити, ранити, убити”+ *bind (bhid, bid),* “разбити, поцепати, пробити, уништити” од чега и: *Bindu* (у *Махабхарати*, у каснијем језику *Vindu*) “делић, кап, тачка, знак, мрља; име ратничког племена; мистични знак за Шиву…” и *Bhindu*, “разбијач, уништитељ”(*RV*); 3) *surbh+ ind* / *sur + bhind*; 4) *sr̥*, “парати, ударити, цепати…” + *bunda*, “стрела” = “парајућа стрела”…

[56] То је основна грешка Милојевића и његових следбеника који све *србе* (али и многе друге) идентификују са *Србима*. При томе се корумпирају извори на које се ослањају. Примера ради, Милојевић узима некада моћни народ *Сјамби* (које модерна руска етнологија идентификује с *Евенки*) за *Србе* (*МО*, с. 86–87) иако сам извор који налази код Јакинфа – “Хеуханшу” (“историја млађе династије Хан”, гл. 120) – изричито каже да је реч о “бочној грани” Татара која се “после расејања” населила у источни део Монголије па су и Монголи који су се до тада звали Хунима

Ко су, заиста, *Срби* ?

8.01 Најпре погледајмо како се *у срūском језику* третира овај етноним. То је поузданији ономастички оријентир (бар кад је реч о самосвести народа и његовој представи о имену).

а) Творац нашег модерног књижевног језика, састављач *Срūскоḡ рјечника*, Вук Ст. Караџић, узима за полазну тачку **срб** – *именицу* мушког рода са следећим објашњењем: **Срб**, м. **Србаљ, Србин, Србињ, Србљин, *der Serbe*, *Serbus***[57].

Од ове речи настају бројне деривације, међу којима и: *Србадија, Србенда, Србија, Србињ, србиūи, србиūи се*, *Србљин, Србо*, итд. Полазећи од **срб** он под **Србин** упућује на *Срб* "(*vide* Срб)", а потом указује да може значити и "(око Скопља) *Mannsname*, *nomen viri*". Разлоге за то Вук даје у предговору *Рјечнику* где говори о свом лексикографском приступу[58].

Могло би се приметити да се Вук руководи евазивним критеријумом фаворизовања речи "*за коју се мисли да је најљеūша (најобичнија и најūриличнија)*" тим више што језичка пракса није ишла на руку изразу **срб**: одржао се у топономастици – нпр. место у Српској Крајини; задржао улогу основе у творби речи (*Срб-*). Али, *језичко осећање* и јесте битан фактор у еволуцији језика.

примили народни назив Сјамбијци (*cf.* Н.Я. Бичурин – Иакинф, *Собрание сведений о народах, обиūавших в средней Азии в древние времена*, I, Москва, 1851, реед. 1950, с. 142, 149, 151).

[57] *Срūски рјечник исūумачен њемачкијем и лаūинским ријечима*, Беч, 1852. »*VR*.

[58] "Ријечи које једно значе може бити да би најбоље било код оне за коју се мисли да је најљепша (најобичнија и најприличнија) метнути све остале назначивши ако се која гдје у особитоме крају говори, па послије код сваке казати само *vide*" (*id.*).

б) Даничић[59] даје **срьблинь** и **срьбинь** (*именице* мушког рода). Основна обрада је под **срьблинь** (*serbus*) где се наводе бројни примери, углавном из царских хрисовуља. Посесивни облик (*срūски*) је придев **срьбьскыи**, *serborum*. Он закључује да “*србин* нема множине него у множини долази само *срб љин*”.

8.02 Имамо, дакле, *два* облика: из *ḡоворноḡ језика новоḡ доба* (Вук); из *средњовековних ūисаних извора* (Даничић). Ова два примера нам дају и слику о језичком развоју:

а) Средњовековни има *јерове* што указује на постојање полугласника.[60] Они су у слабим положајима – један на крају речи, други пред слогом са пуним вокалом, оба пута у случајевима у којима се касније по правилу губе у словенским језицима због њихове квалитативне и квантитативне редукције.[61]

б) Прасловенски полугласови су рефлекси ПИЕ гласова:

– **ъ** настало од: [1)] **ŭ** (стсл. *dъšti*<*dŭkti*, лит. *duktẽ*, скр. *duhitā*, гот. *dauhtar*, гр. θυγατηρ< *dhugv₁tEr*…); [2)] **v_2/v_3** редукцијом вокала *α/o* (*vъz-*, лит. *už*, лет. *uz*: ист. лет. *až-*, лет. *az-*); [3)] **ŭ** у позајмицама (**kъnędzь*<гот. *kuning-);

[59] Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних сūарина срūских*, Београд, 1863–64. »*DR*.

[60] Полугласници, настали од ПИЕ високих кратких вокала **ŭ** і **ĭ**, “представљају најкарактеристичније гласове словенскога гласовнога система. Било их је у прасловенском језику два, **ъ** і **ь**.” Они су се временом вокализовали, али се никада нису претворили у самогласнике од којих су постали – *у* и *и*. (Р. Бошковић, *Основи уūоредне ḡрамаūике словенских језика*, I, Београд, 1968, »*BUG*, стр. 34, 38).

[61] Они се најпре претварају у кратке вокале, па даље редукују (*краћи од краūких*). Ипак, слаби полугласови одржавају се у нашем језику до 11. века (*BUG*, с. 36–37).

– **ь** је постало од: 1) **ĭ** (стсл. мъгла<**mĭgla*, лит. *Miglà*, гр. ομιχλη<**mĭghlā*); 2) $\mathbf{v}_2$ редукцијом вокала *е* (**čъtyre*<**k^u*$\mathbf{v}_2$*tur-* (лат. *quattuor*), стсл. *četyre*, *četyri*, срп. четири, рус. четыре…) ; 3) **ņ** на крају речи; 4) **ĭ** у позајмицама (*materъ*materņ*; *kotъľъ*<гот. **katils*/*katilus*).[62]

Овде се срећемо с проблемом ИЕ *шва* и ларингала.

Наиме, у ИЕ се постулирају три "шва" ("неодређени" глас који се, по Сосиру, може понашати и као полуглас). Касније се јавила теорија "ларингала" представљаних знацима: *$\mathbf{v}_1$ или $\mathbf{h}_1$ (који не утиче на боју вокала)**;** $\mathbf{v}_2$ или $\mathbf{h}_2$ (који изазива бојење вокала у α); $\mathbf{v}_3$ или $\mathbf{h}_3$ (који боји вокал у *о*). Ови гласови су делимично очувани у хититском и другим анадолским језицима на кунеиформним документима из II миленијума пре н. е. У осталим језицима се могу реконструисати тек индиректно, према колорисању вокала. Они су могли имати вредност самогласника (стога избор "шва" за њихов еквивалент) или сугласника (налик на аспировано *h*)[63].

в) Полуглас **ь** у нашем примеру могао је бити и **ъ.** Наиме, карактеристика српског језика је изједначавање (стапање у један) ових полугласника (и њихово касније губљење).

"Од осталих словенских и балканских дијалеката само су још старословенски језик и дијалекти који представљају његово продужење сачували оба полугласника (*ъ* и *ь*) или њихову замену (вокале *о* и *е*)"[64].

---

[62] *Materъ,*materņ*; *kotъľъ*<гот.**katils*/*katilus* (примери из *BUG*, с. 34–35). За еволуцију јерова *cf.* и A. Vaillant, *Manuel du vieux slave*, Paris, 1948. »*VM* § 16.

[63] Ларингалну хипотезу су, уз ослонац на Сосира, развили А. Cuny, J. Kurilowicz и др. О свему томе још трају расправе (*cf.* C. Watkins, *The American Heritage Dictionary of Indo-European Roots*, Boston, 2000. »*WIER*).

[64] А. Белић, *Основи историје српскохрватског језика*, I, *Фонетика*, Београд, 1960, »*BF*, с. 81. И Јагић држи да се у словеначком и

ґ) Гласови **р** и **л** су ликвиде које стоје за прасловенске вокалне **r̥** (**ъr**) и **l̥** (**ъl**) вредности ПИЕ **r̥̄** і **l̥̄**, односно ведских **r̥** і **l̥**.

Већ у нашим најстаријим споменицима налазимо вокално **л** и **р**: у латинским и грчким бележењима из IX–XI века (*Tirpimirus*/*Tripimir* и сл.) што "показује да латинска азбука није имала знака за **r̥** (*р* вокално) па га је предавала знацима *ir, er, ri, ur* и сл.". У ћирилским споменицима 12–13. века налазимо и **рь** и са́мо **р**. Али, са́мо или са **ь**, "оно је увек значило **р** вокално: то показују сви дијалекти, то показује факат да **ь** не прелази у пун вокал (*а*) у таквом положају, већ се, напротив, губи. Када смо позајмљивали из других језика речи у којима је поред **р** био и какав вокал, у нашем се језику добивало са́мо вокално **р**: προικιον у грчком даје *ӣрћија*"[65].

Ово питање је од ширег интереса, али га овде нећемо развијати[66]. Указујемо само на још два важна момента:

српскохрватском "мора претпоставити да су оба мутна самогласника *ъ* и *ь* били дуље времена стопљени у један и то још прије него што је на њихово мјесто дошао пуни самогласник" тако да су "када је разлика између *ъ* и *ь* већ била сасвим ишчезла из памћења и свијести, на новоствореном темељу једног јединог самогласника настале нове гласовне промјене" (V. Jagić, "Jedno poglavlje iz povijesti južnoslavenskih jezika", *Izabrani kraći spisi*, Zagreb, 1948, »*JIKS*, str. 286–317). У сваком случају, у словенским језицима се нису сачували као различите фонеме **ь** і **ъ**. (*cf.* П. Ивић, "Фактори који утичу на развој вокала у словенским језицима", *О словенским језицима и дијалекӣима* »*ISJ*, I, с. 9, и *Судбина ӣолуӻласа у срӣскохрваӣском језику*, *ISJ*, II, с. 197–206, Ниш, 1991).

[65] *BF*, с. 75.

[66] Лингвисте занима од чега су настали прасловенски гласови: од ПИЕ гласова *дирекӣно* или *ӣосредно* (преко балтословенских група *ir, ur, il, ul*). Могло би се поставити и питање секундарних утицаја (грчког, латинског, германског…). Белић, на пример, наводи: "И у ћирилским споменицима находимо каткада начин

– метатезу српских ликвида (добијених од прасловенских група *ьр, ър* или *рь, ръ* односно *ьл, ъл* или *ль, лъ*), тј. промену **ьр**, **ър**, **ьл**, **ъл**> **рь**, **ръ**, **ль**, **лъ**;

– "генетску везу" ликвида што индицира и алтернација **р**/**л**, односно честа замена *р* са *л* у санскриту и прасловенском.

По очуваном, писаном, материјалу држи се да је већина ових процеса извршена пре IX века у старословенском. Све, међутим, указује да се то десило шире и знатно раније. Већ у санскриту можемо запазити исте процесе: метатезу ликвида; алтернацију *р/л*; палатализацију; изгубљени полуглас…

8.03 На основу изложеног мислимо да се дају реконструисати могуће основе и облици нашег етнонима *йре* најважнијих промена у старословенском и српском (отворени слог, метатеза ликвида, изједначавање два полугласа, њихово губљење…). Идући уназад могу се претпоставити:

– sur/surb = **sъr/sъrb (ъ<ŭ)**[67];

писања који је обичан у латинским споменицима: *керсть* (*Monumenta serbica*, 32), *тверьди* (ib. 28), *Серблин* (ib. 29), *сердьцем* (ib. 33) итд. У другим случајевима, као *брение* (Вуканово јев.) имамо утицај старословернских или руских споменика." Слично вреди и за вокално **л**: под утицајем латинских споменика: *кельнемо, Волькас, делгь* итд. (*BF*, с. 75).

Мислимо да се код Срба не сме искључити *директно* наслеђивање ПИЕ **r̥** і **l̥** и *непосредан* утицај пре/ведског, односно санскрита (где су паралеле и замене ПИЕ **r̥** і **l̥** *ir, ur, ul*…) за шта постоје историјски разлози. У основи, свуда по ПИЕ простору сонанти (у улози самогласника) често су прелазили у вокале док су дифтонзи (**r̥*, **l̥*, **n̥*, **m̥*) дали *ur*, *ul*, *un*, *um* (А. Меје, *Увод у упоредно проучавање индоевропских језика*, Београд, 1965.» *MIE*, с. 58).

[67] Што у нашим средњовековним примерима запажамо **ь** уместо **ъ** не доводи у питање постојање оба знака у старословенском. Али, већ у првим споменицима Рашке и Зете, а потом у свим

– **sar/sarb**, **sor/sorb** (**ъ**<ə$_2$/ ə$_3$);

– **sir/sirb** = **sьr/sьrb** (**ь**<**ĭ**);

– **ser/serb** (**ь**< ə$_2$).

Видећемо које могућности су се историјски потврдиле.

8.04 Облици које дају Вук (**Срб**/**Срби**) и Даничић (**Србљин**/**Србљи**), нису се одржали. Живот је дао предност форми **Србин**/**Срби** за коју нам не дају прихватљиво објашњење. Мора да су озбиљни разлози за овај каприц језичке праксе.

Рађање речи

9.01 За решење нашег проблема треба кренути од почетка.

У ***Србин*** одмах пада у очи *афикс* **-ин**. Он има двоструку улогу: *а)* форманта у *шворби речи*; *б)* морфолошке ознаке у *флексијама*.

У ведском **-in** налазимо код *имена* (*йридева*, *именица*).[68]

ћирилским споменицима, "оба полугласника се бележе истим знаком **ь** а не **ъ**, тако да је **ь**, које се, у старим ћирилским споменицима српским, употребљавало место једног и другог полугласника, постало карактеристични знак српске редакције старословенских споменика" (*BF*, с. 82).

[68] Афиксу ***-in*** идентични су ***-vin*** и ***-van***. Придеви и именице са примарним (директно додатим на корен) суфиксима *-in* и **-***van* творе *nomina agentis*. Секундарни (додати на већ афиксирани корен) суфикс **-***in* је веома чест док су *-van* и *-vin* ређи – по 20 деривативa (*MVG*, §132, 177, 324, 238). Речи са секундарним суфиксима на *-in, -min, -vin* имају деклинације само у m. и n. (*id.* § 332). Суфикс *-in* и као секундаран (значења "повезан са", "који се односи на") може имати вредност примарног само на крају сложеница (нпр. *-ād-in*, "који једе, једући"; *tod-in*, "пробадајући"; *-yay-in*, "одлазећи", *id.* §190).

Панини држи да примарни афикс (*kṛt*)[69] -*in(u)* стоји уз неке речи да изрази актеров уобичајени став, дужност или изврсност (*pra* +*ju*+*ín* = *pra*+*jav* +*ín*, "брз, хитар")[70]. Међутим, он може бити и патронимик. Код великог граматичара указује на порекло: *Pāṇini* може значити потомак ("унук") претка званог *Pāṇ+in* (или *panina*+*i* = *panin*+*i*, "син *Pāṇin-a*").

И у српском је то *именски* суфикс. У Даничићевом примеру облик му је -*инь*[71].

9.02 Већина речи на **-in** у *Риг Веди* и *Атарва Веди* су придеви са посесивним одређењем[72].

И у старословенском и српском се користи **-ин** за

[69] Панини разврстава именске основе по творби: од "примарних" афикса (*kṛt*), "секундарних" (*taddhitá*), или афикса за "сложенице" (*sāmasás*) (*Aṣṭādhyāyī of Pāṇini*, ed. S. M. Katre, Austin, 1987, »*PA*, 1.2.46). Примарним афиксима се именске основе творе из глаголских (*id.* 3.1.93). Такве речи су честе, нарочито у најстаријем ведском (са већом слободом коришћења именских и глаголских основа).

[70] *PA*, 3.2.141 *etc*.

[71] Српски као и ведски задржао је доста од битног обележја ПИЕ који је био крајње флективан. У њему су граматички односи и синтактичка функција речи у реченици назначавани примарно варијацијама њихових завршетака (имена – за падеже, субјект/објект радње, посесиве, једнину, двојину, множину…; глаголи – за род, број, лица, актив, пасив, не/прелазност, времена, итд.). У неслов. језицима то флексивно богатство се изгубило, у некима мање (лат., грч., герм…), у другима више (нпр., енглески) (*cf. WIER*).

[72] Суфикс -*in* је и најчешћи код посесива (W. D. Whitney, *History of Sanskrit grammar*, ново издање, Delhi, 2002. »*WHSG*, §1183). Присвојни придев се може формирати скоро од сваке именице с основом на **a** или **ā**, ретко од других основа (*MVG*, §198). Придеви на суфикс -*vin* нису бројни у Ведама, за разлику од каснијег периода (*WHSG*, §1232). Секундарни деривативи на -*van* су малобројни и припадају старијем ведском језику (*WHSG*, §1234).

творбу придева. У најстаријем језику од њега се творе скоро искључиво посесиви од неколико основа[73].

9.03 Исти суфикс се користи и у творби *именица*.

Узмимо **србин/Србин** као сложеницу две компоненте. Такве именице су честе у српском[74], другим ИЕ језицима, ведском и класичном санскриту[75]. ПИЕ је имао способност комбиновања у сложенице које се у свему

---

[73] Облици с -*инь*, -*ьńь,* који нису широко заступљени. У старослов. и црквенословенским споменицима нема их много и то су све *adiectiva possessiva* изведена на четири начина: из основе на -*ŏ*, основе на -*ĭ*, основе на -*ā*, основе на сугласник (Р. Бошковић, “Старословенска *adiectiva possessiva* на -ьńь”, *Одабрани чланци и расп̄раве*, Титоград, 1978, »*BOČ*). Примери су махом из термина сродства (*materьńь*, *bratьńь*, *synovьńь*, *dъšterьńь*, *dědьńь*, *zętьńь*, *tьstьńь*, *otьńь*, *možьńь*, *ženьńь*, *sestrьńь*) или сличних (*gospodьńь*, *vladyčьńь*, *sosědьńь*, *družьńь*) (*cf.* и A. Vaillant, *Grammaire compareé des langues slaves*, Paris, 1950–1974, »*VGC*, §966, 967). Код Вука налазимо присвојне придеве од именица с основом на сугласник, али оне већ имају деклинацију именица на -*а*. Данас су углавном од именица *мушког̄* и *женског̄* рода на -*а*, претежно живих бића.

Исти афикс се јавља и као инфикс при творби композитних придева на -*ju* код којих је посесивност прешла на врсту или колектив (М. Стевановић, *Савремени срп̄скохрват̄ски језик* I, Београд, 1991, » *SSS*, §645–647).

[74] Вајан говори *уг̄лавном* о сложеницама које су у ствари неологизми и калкови класичних језика (пре свега грчког, *cf. VGC*, т. IV). Али, у најстаријем језику знатан број речи су композити који се данас више тако не осећају.

[75] У сти. граматици то потпада под *saṁdhi*, “састављање”. “Стварање сложеница спајањем две или више простих основа је екстремно често у санскриту; и ова врста комбинација има своја специфична правила еуфоније… Речи које чине реченицу или параграф прилагођавају се или комбинују једна са другом по скоро истим правилима која регулишу стварање сложеница” (*WHSG*,101). У српском је у формирању оваквих именица све више удела добијао суфикс на рачун чисто именичких делова.

понашају као једносложне речи (у погледу акцента, промене…)[76].

У ведском постоје три основне[77] класе сложеница: 1) *детерминативне* (*tatpuruṣa*), 2) *секундарно адјективне*, које се узимају за посебну врсту демонстративних сложеница са посесивним значењем (*bahuvrīhi*), 3) *копулативне* (*dvandva*) које су у најстаријем језику изузетно ретке[78].

Велико је богатство комбинација (именица/придева с именицама, придевима, глаголским именицама, партиципима, прилозима, предлозима, бројевима…)

---

[76] "Како у погледу учесталости тако и дужине сложеница ведски језик подсећа на Хомеров." У *RV* и *AV* најдуже су од три члана али је таквих веома мало (*MVG*, § 241).

[77] *BSL* говори о четири групе (4. *avyayībhāva*) указујући да су *avyayībhāva* и *dvandva* специфично индијске а да су *татпуруша* и *бахуврихи* наслеђене из ИЕ (*BSL*, IV, "Творба имена", § 22).

[78] *Бахуврихи* су специфичне по творби. Ако први део сложенице има јак и слаб облик, у композицију улази слаба форма (*cf. WHSG*, § 1249.b); *bahuvrīhi* се често у маскулинуму (каткад и ж. р.) користе за *лична имена*, у много случајева без адјективног значења; мада *bahuvrīhi* имплицира посесивно значење (било да је реч о именицама са квазиадјективном вредношћу или дескриптивима у посесивној служби, што је изузетно често), у најстаријем језику постоје оне које не изражавају присвојност ("има", "поседује") него пре свега однос припадности. Посесивна значења имају, на пример, *sūryatejas*, "који *има* сјај сунца", или *agnitejas*, "*поседује* сјај ватре", а однос припадности *viçvānara*, "који *припада* свима (људима)", *dvirājá*, "(бој) два краља"; треба поменути и тзв. "апозиционе посесиве" где први део сложенице има *атрибутивну* улогу (да "апозиционо" квалификује други као "сличан", "налик", "који се приближава", "једнак"), што је јако раширено (*WHSG*, §1293–1296; §1302); *Karmadhāraya,* где је први члан *атрибутив,* најчешћи је облик *бахуврихи*. Он може бити *придев* (*śukrá-varṇa-*, "светлобојан"), *партицип* прошлог или ређе садашњег времена (*rātá-havis-*, "који приноси жртву"), *именица у предикативној* служби – *áśva-parna*, "коњокрили", тј. "чија су крила коњи" – кочије (*cf. MVG*, §286).

као и акцената (на првом, другом делу, или на оба…). Сем тога, као и код простих именица и придева основа трпи све флексивне адаптације.[79]

Као други део *tatpuruṣa* често налазимо глаголску именицу (било да она иначе не постоји као засебна, проста реч, или да не припада реду таквих речи): голи корен (првенствено у слабом облику), или дериватив формиран суфиксима *-a, -ana, -i,* ***-in****, -man, -van.*[80]

Код *bahuvrīhi* пак **-in** се понекад плеонастично додаје[81].

У старословенском, словенским језицима, српском… овај суфикс код именица има углавном *сингулативно* значење.[82]

9.04 Да ли је *именица и/или придев*, то овде мало значи, будући да у ведском и класичном санскриту међу њима *нема битне граматичке разлике*. Штавише, сродност у флексији именичких и придевских основа толика је да се оне не могу одвојено разматрати.[83]

Слична је ситуација и у српском. Некада је постојао сасвим слободан однос између именице и придева те је било често *супстантивизирање придева* (грађење именица од придева), односно *адјективизација именица* (прављење придева од именица). Тај однос је поремећен

---

[79] У првом делу сложенице понекад долази до проширења, најчешће са *-a* (нпр. *ṣaḍ-a-rcá*, "скуп од шест стихова"), или се та основа скраћује избацивањем финалних *s* или *t*, односно самогласника *-a*, нпр. *bhar(a)-iṣá*, "жељан ћара, пљачке" (*MVG*, §246).
[80] *Id.* §270 (нпр.*bhadra-vād-ín*, *bhūri-dā-van*, *āśu-hé-man*…).
[81] *Id.* §256.5 (нпр. *ku-nakh-in*, "са лошим ноктима").
[82] *Cf.* С. Николић, *Nomina agentis у старословенском језику*, Београд, 1967, с. 50.
[83] "Линија поделе између именица и придева, увек несигурна у раном индоевропском језику, непоузданија је у санскриту него игде." (*WHSG*, §322).

развијањем *одређеноī* вида придева који је преузео улогу поименичења и "сасвим заменио именицу" (*сѿарији* – људи у кући, *млађи* – послуга, *домаћи* – укућани, *најјуначнији* – људи, *мрѿви*, *живи*, итд.).[84] Не улазећи у питање границе између *одређеноī* и *неодређеноī* вида (која је, и по Белићу, "доста лабилна"[85]), укажимо да су придеви на -*ин* (као и -*ов*) само *неодређеноī* вида са *аѿрибуѿском* и *ӣредикаѿивном* функцијом у синтактичкој употреби и да су имали стару *именичку* промену[86].

---

[84] Данас је "у нашем језику та могућност прилично ограничена. Истина у њему има речи као *добро*, *зло*, *мало* и *īолемо*, *цару–царево*, *боīу–божије* итд. које сведоче да је та особина некада била у већем степену; данас је то ограничено углавном на присвојне придеве и заменице: *царево*, оно што цару припада" (А. Белић, *Исѿорија срӣскохрваѿскоī језика*, Београд, 1965, »*BISJ* II, 1, с. 160, 161).

[85] "*Неодређени вид* придевски употребљавао се некада искључиво код присвојних придева, јер они значе одређени однос према лицу или именици од које се граде. Али код тих придева могао би се употребити и одређени вид, јер би се код њих и одређени вид употребљавао без значења вида" (*BISJ*, с. 163). Тој "неодређености употребе одређеног и неодређеног вида знатно је допринела атрибутска употреба придева уз заменице" (*id.* с.164).

Када се придевска служба "свела само на означавање особине као такве, ту службу су могли вршити облици оба вида подједнако" (М. Стевановић, "Двојство облика посесивних придева и заменица на -*ов* и -*ин*", *Од Вука до Белића и даље*, Београд, 1988, »*SVB*, с. 131).

[86] У старословенском се по *именичкој ӣромени* мењају: *именице, ӣридеви неодређеноī вида и īлавни бројеви*. Неодређени придеви имају "*именичку* или *ӣросѿу ӣридевску* промену" док одређени "*именичко-заменичку* или *сложену*." "*Само једну и ѿо именичку ӣромену имају*, по правилу, као и у нашем језику, *ӣрисвојни ӣридеви ѿиӣа:* петровъ *и* мариинъ (курзив наш)"(П. Ђорђић, *Сѿарословенски језик*, »*ĐSJ*, Н. Сад, 1975., с. 87, 112). Та стара именска промена неодређеног придевског вида се сачувала у писаним споменицима и дијалектима, док се у савременом књижевном језику "присвојни придеви и заменице на -*ов* и -*ин* употребљавају

9.05 У *флексијама* овај суфикс се у словенским језицима, па и у српском, налази пре свега код имена као ознака за једнину (сингулативни суфикс неких именица маскулинума). За нашу анализу је битно да се он среће код *ешнонима*[87].

Но, ствар се компликује одсуством уверљивог образложења разлога *сингулашивносши*[88] и плуралне *коншаминације* сингулара уз истовремено "скраћивање основе облика множине" [89]. Питање је и откуда коришћење једног истог суфикса за *придевске посесиве* и морфолошку ознаку за *број именице*.

и с облицима именичке и с облицима придевске промене" (*SVB*, с. 143, 133).

[87] "*Насшавак* **-ин** је крајњи слог који се додаје на основу облика множине да би се добила именица што означава јединку те множине." Тако се означавају: припадници неког народа, односно држављани (*Арапин, Бугарин, Швеђанин*…); становници града или места (*Ашињанин, Дубровчанин, Задранин*…); припадници конфесије (*хришћанин*); имаоци занимања и носиоци титула (*берберин, касапин, власшелин*…); исти наставак је и у личним именима (*Веселин, Вукашин*…) (*SSS*, § 587). "Старе сугласничке основе на *ēn* и *i̯ ōn*, именица типа **Slovēne*, **gordi̯ōne* су према колективној множини у номинативу једнине добиле сингулативно *inъ* и тако ушле у широку категорију основа на *ō*, опет – бар што се једнине тиче" (*BUGS*, II, с. 13).

[88] "Само у сингулару, никада у плуралу, да се означи индивидуум припадника скупина (етника)." Стога "вјеројатно истог подријетла којег и придјев *in –unus*" (P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, 1971–74, »*SER*).

[89] "Насупрот именица са слогом *-ов-* одн. *-ев-* испред завршетка множине у којих се у ствари основа облика множине увећава за тај слог" ту су именице "у којих се основа облика множине за исто толико скраћује. Наставци за облике множине именице *Србин* не додају се на целу већ на скраћену основу *Срб-*, па облици множине гласе: *Срби, Срба, Србима*…" (*SSS*, §175). Али, једнина се не прави од плуралног облика *Срб+и* него од *Срб+ини* >Србин.

9.06 Мислимо да за то има прихватљиво објашњење.

Суфикс и морфолошка ознака за број **-in**/**vin**[90] без сумње је из најстаријег језика (ведски, балтословенски, грчки, латински, с разним рефлексима). Сем тога, значење и у једном (*афикс*) и у другом случају (*сингулатив*) припада истом првобитном семантичком пољу: *порекло*, *припадање, поседовање*…

[90] У свему идентичних, *cf. WHSG*, §1232.

СА ИЗВОРА СВЕТЛА

Пре/ведски корен

10.01 Етимологија српског имена се, природно, тражи у ПИЕ етимонима. При томе, значајан ослонац могу пружити староиндијске (ведске и санскритске) глаголске[91] основе[92]. То се, пре свега, односи на:

1) *Глаголе који у ведском дају основу* ***sur-***.

а) √**sur**, "сијати, светлети" али и "владати, имати највећу, надљудску снагу. Од њега је изведено **sura**, "бог, господ, слика бога, идол, **сунце**…"[93];

---

[91] О вези *имена* и *глагола* расправљали су граматичари пре Панинија. *Śākaṭāyaná* и етимолози су држали да се све именске основе могу извести из глаголских, а *Gargya* и граматичари да то није увек случај, јер су неке речи конвенционалне (*YN*, 1.12). Панини разликује значења именских основа (*prātipadiká*), глаголских (*dhā́tu*) и афикса (*pratyayá*) као и неизведене (примитивне) и изведене именске основе (*PA*, 1.2.45).

[92] *Корени* и *основе* (корен+формант) су базни елементи ИЕ лексике. Из самог корена (уз афиксе) настају бројне деривативне именске и глаголске основе. Ови и други озбиљни разлози (лексиколошки, лексикографски, когнитивни, па и технолошки…) упућују језикословце да речнике (посебно етимолошке) најчешће приређују по *лексичким језгрима*, *комуникационим чворовима*, *иформационим квантима* ("пакетима") (*cf. ATB, DAW, PEW, WIER…)*.

Традиционално се држи да су у скт. сви корени глаголски. У Ведама већина њих јесте глаголска, али неки улазе у састав само имена (*EVJ*, с. 38).

[93] Ту су и многобројни деривативи у вези с боговима, њиховим моћима и делима (*suravani*, "земља мајка богова"; *surâvāsa*, "дом богова, храм"; *surendra*, "вођа богова", *surêśa*, "бог над боговима"…*cf. MWSD*).

б) √**svar** – “сијати, светлети, блистати”, идентичан са √**sur**. [94] Од његовог слабог степена **sū́r**[95] изводе се: **Sūra**[96] или **Sū́rya**, “Сунце, божанство сунца”; **sūra**, “принц, владар”; “учени човек, учитељ, мудрац” (=*sūri*)… Именица **svar**, “сунце, светлост, сјај, небеса, рај, дом богова, станиште блажених (предака)… ” има велики култни значај.[97]

в) √**sṛ**, “ићи, тећи, трчати,” (синон. са √**sru**), “појавити се, учинити видљивим, показати” [98], ударити (као ветар), гонити, следити, напасти” [99], исто даје **sur** од чега и **Sū́rya**, сунце[100];

---

94 “*svar*, вероватно = изгубљени √*sur*” (*MWSD*).

95 Слаби степен *sū́r* < *svar* је као и *dúr* од *dvâr* (*cf.* “двер, врата”) (*MVG* § 354).

96 *Cf. RVG*, VII, 45.2; VIII, 1.11.

97 “*Svar* се изговара после *Om* и пре *Gāyatrī* химне од стране сваког *брамана* на почетку његових дневних молитви” (*MWSD*).

98 *MWSD* ; паралела са грч. ορμη, ορμαω; αλμα, αλλομαι; лат. *salire*.

99 *WVR*. Даничић је од облика овог глагола изводио наше етнониме. У *DK* (с. 223) он полази од √**sar**, “ићи, тећи, трчати, бранити, чувати; гртати, тискати, цепати” да изведе *Хрваш̄*, а од **sarbh** (“од *sar*, у његовим значењима даље развијеним”) где “значење трчати прелази у чувати, бранити, одатле и војевати: *Срб, Србин, Срп̄ка, Срп̄киња* ”

Данас знамо да облици **sar** и **sarbh** нису адекватни. Још Панини даје **sṛ** (“тећи” – **sṛ** и **sru**, *cf. WVR*). Он вели да √**sṛ** прихвата афикс *a* да означи “стабилног агента” као **sār-á**, “снага, сила” (*PA*,3.3.17). Из чега су бројни деривативи (*sāra, sārin, sirā, sártṛ, sarámā, sṛtvan, salilā*). Међутим, ни код Панинија ни код модерних санскритолога не налазимо развој у *sarbh*. Постоји, додуше, √**sarb** (*samb*) и *sarbati*, “ићи, кретати се”, у једној старој листи (*Dhātupāṭha*) приписаној Панинију (у којој су многи корени непотврђени у изворима, због чега их *WVR* не прихвата; и у критичким издањима Панинијеве граматике налазимо само *sṛ*, *sṛp*, *sṛbh*, *sṛmbh* =*sṛnbh; cf. PA*).

100 Према Панинију афикс -*ya* уводи се за творбу неправилних именичких основа у случајевима као *surya*, сунце: *sṛ*+*ya* =*sū́r-ya*-/*su*+*ya* = *su*+*ru*+*ya* = *súr-ya* =*sū́r-ya* (*PA*,3.1.114; ali *cf.* и *WHSG*,

ђ) √**svṛ** (=*svar*), "сијати, светлети; појати, славити";

g) √**śur** (такође **sūr**, "повредити, ранити", "убити", "постојан, чврст, храбар")[101], > **śūra** – "херој, јак, моћан, ратник;, ко дела херојски према било коме или ма чему" (*РВ*, *Махабхарата*), "лав, тигар или пантер, дивљи вепар, пас, петао"(*cf.* гр. κυροσ и α–κυροσ); сродно **śṝ** "убити, разбити, сломити… "

2) *Ведске глаголе* који дају основу **su,** односно **sū**, а који су у најтешњој вези с наведенима по значењу и деривацијама:

а) √**su** (=√**sū**), *savati, sauti*, "подстаћи, стимулисати, расти", > *sutá*, mfn. "подстакнут, потицан", "дозвољен, овлашћен";

б) √**su** (=√**sū**[2]), "родити, створити…" од чега и: *sut*, mfn., "рађање, произвођење…", *suta*, mfn. "рођен/а/о, створен/а/о, произведен/а/о", *sutin*, mfn. "ко има синове" (*sutinī*, "мајка"); *cf.* **sūna**, mfn. "рођен/а/о, створен/а/о", **sūnú**, "син, дете, потомак"

в) √**sú** (у Ведама, и **sū́**>*shu*, *shū*), коришћен и као придев или прилог, "бити добар, одличан, изврстан, леп, пун врлина, честит; лако, добро, право, много… " с

---

§1213). Јаска једном овај корен повезује са сунцем – *Sīraḥ* "зато што се креће" (*YN*, 9.41) али други пут се колеба – *Sūrya* је од *sṛ* (кретати се), или *sū* (стимулисати), или од *svīr* (давати напредак) (*YN*, 12.14). Европски санскритолози (Bohtlingк, Wackernagel, Brugmann, *WVR*, *MVG*, *MWSD*…) кажу да је Сурија од √*svar*/*sur*. У крајњој линији, и ***sṛ*** које се овде повезује са сунцем (**sṛ**, "тећи…") могло се укрстити са ***sṝ*** /***svṝ*** "повредити, ранити, убити…" или је резултат даљег слабљења *****w*** у корену ***svar*** /***sur***/***svṛ***, "сијати": ***sur*** без ојачања = ***sṛ***.

[101] √**sur** практично садржи све његове семантичке вредности.

бројним изведеницама; *cf.* **sūnu**, "онај који подстрекава, подстиче", *сунце* (=*savitr̥*)[102]

ѓ) √**su**, *savati*, "ићи, кретати се";

д) √**su**, *sunḍti, sunute*, *sushvati* (у *RV* pp. *suvana*), "цедити (нарочито сок за *soma* либације); дестиловати пиће (вино, алкохол…), с неколико изведеница из тог семантичког поља, нпр. **sura**/**surā**, "алкохолно пиће, вино" (најпре "врста пива", свето пиће), "вода"; "змија" >**surāpin**, "ко пије суру, вино"[103]…

Од тих глагола су бројни деривативи за течност, воду, сок; *сјај, светлост, блештање* (*cf.* *sund*, "светлети, бити светао"); згоду, лепоту (*cf.* *sundara*, "леп, згодан, љубак"); доброту, изврсност (*cf.* *suraksha*, "добар заштитник"; *surasa*, "богат водама; лепог мириса; сочан; сладак, љубак, умилан"; име змијског демона, планине итд.).

10.02 Неки тумачи глаголе друге групе стављају под – **sru**[104] што је у блиској семантичкој и фонетској вези са √**śri**/**śrī**, "зрачити светлом, сјајем, славом, лепотом и обиљем"; "особе високог ранга, моћи, дигнитета, респекта… " Тада би **sru** могло бити *друга варијанта* **sur**.

10.03 Овде ћемо ближе размотрити корене *прве групе*.

Најпримереније је анализирати √**sur** (*/**sru**) јер је он једнак основи **sur** и задовољава потребу разумевања готово свих наведених корена (посебно **sr̥**, **svr**, **sru**…). Но пошто је он "изгубљен" и тиме суспектан за анализу узећемо неспоран √**svar** и покушати да разјаснимо њи-

---

[102] Како смо видели, и Јаска, сем *sr̥* (кретати се), изводи *Sūrya* од *sū* (стимулисати), односно *svīr* (давати напредак) (*YN*, 12.14).

[103] Композит од *sura* и *pī*,/*pā*, "пити", особито алкохолно/свето пиће…(*cf.* "опијање" народа око Понта; грч. извори: пити "по скитски", тј. чисто вино).

[104] Вопадева (*cf.* *MWSD*).

хову идентичност као и проблеме везане за друге наведене √√(укључујући **svr̥/sr̥v**; **su/sū/ sru/śru**):

а) Почетно ***s*** представља ПИЕ *s*[105]. То је дентални глас што заједно с палаталним **ś** и церебралним **ṣ** чини групу сибиланата који су сви безвучни и често међусобно замењиви; редовно долази до промене **s** или **ṣ** у **ś**, односно **s** у **ś**. То се дешава и кад постоји епентетичка *anusvarā* (*ṃ.*, нпр. у *cákṣūṃṣi*, "очи", од *cákṣus*-). Али ако иза њега следи *r* (или *r̥*) оно спречава ту промену (*tisrás*, *tisŕ̥bhis*, *tisr̥̄ṇam*, f. од *tri*, "три") као и у случајевима где се осећа утицај облика *sr* (нпр. *sar*).[106] Ведско *s* је неретко нестабилно у почетном и нарочито финалном положају.[107]

б) Занимљив је глас **v.** Он је рефлекс ПИЕ ***w**.[108] У сти. је веома фреквентан. Укључује се у полугласове "који стоје између" (*antaḥsthā*, као *y*, *r, l*). Не може се раздвојити од ***u*** (ћир. *у*), често од њега настаје или се на њега своди.[109] Још у најранијем периоду ***v*** је замењиво са ***b***[110] односно ***y*** или ***m*** (*cf.* наше *сва*нути >*сав*нути>

---

[105] У ПИЕ консонантском систему ***s*** је јасно утврђен глас из кога се изводи и ***z*** (*s* испред звучних сугласника).

[106] *MVG*, §53, 57, *WHSG*, § 181.

[107] И у другим ПИЕ ***s*** је променљиво: од ***s*** (почетно у хитит., тохар., санскр., словен., балт., герм., галском, гелском, италском) > ***h*** (почетно у иран., јерменском, грчком, бретонском) до чега долази због слабљења изговора глас *s*. У ведском *s* као мукли глас има свој парни сонант *r* са којим је замењив.

[108] Обично се пише као u̯ или као **w**. Ми користимо **w**, поред осталог и из типографских разлога. Иначе, ПИЕ ***w** (неслоговно ***u*** које се јавља самостално или у другом делу дифтонга) је слично *u*, односно *v* у класичном латинском. У индијском и већини европских језика еволуирало је у сугласник ***v*** (у сти., лат., стсл., лит.). Али, како ћемо видети, има и друге вредности.

[109] Ведско *v* се чита и као *u*. Неки граматичари држе да се после *v* (као и *r*, *l*, *h*…) консонанти удвајају (*WHSG*, § 51, 57, *id.* 228 a).

[110] *WHSG*, § 50. Интересантна је и назализација *m*/*n* испред *v* (*id.* 71 c, 213 d).

*сам*нути...). При споју ***v*** са ***r*** развија се *svarabhakti* (веома кратак вокални глас) док у два корена где из **v** следи **ṛ** долази до замене консонанта вокалом и метатезе – ***vṛ*** постаје ***ru*** (нпр. *hvṛ-hru*)[111]. Као *antha(ḥ)sthā* полугласник ***v*** је на средини између вокала и консонанта и редовно представља ***u*** испред самогласника у дифтонзима (*o* и *au* постају *av* і *āv*).[112] Такође, *v* (као и *y*) у *RV* има *слоговну вредност* (тако се и изговара), *дифтоншке квалитете*, и следи све функције ПИЕ *w[113].

У *$\mathbf{s^{w}r}$ (гласовној групи која носи значење) *w је у слабом положају што утиче на његове трансформације: вокализацију – **u**, **o**…; неопходна ојачања – **uu**, **va** (у **sūr**, основи од **svar,** *ū* је слаби степен *vā*,[114]); појаву полугласова…[115]

в) Глас **a** је у вези с полугласовима *w и/или *r[116].

г) Финално (**a**)**r** је (као у **svṛ**), рефлекс ПИЕ **ṛ**/ **ṝ**[117].

---

[111] *MVG*, § 50 *a*, *b*.

[112] *MVG*, § 48. Али, мада редовно стоје за *i* и *u*, *y* и *v* се испред самогласника често изговарају као *iy* и *uv* (*id.*).

[113] Особена црта ПИЕ фонетике је да сонанти (*y*, *w*, *r*, *l*, *n*, *m*) могу бити и самогласници и сугласници, јер имају *четири функције*: 1) сугласник (*w у скр. *plávate*, "он плови"); 2) други елемент дифтонга (*w у грч. πλευσομαι); 3) вокал пред вокалом (*w у скр. *pupl*^{u}*wai*); 4) вокал (*w као *u у скр. *plutáḥ*) – *MIE*, стр. 58.

[114] *Cf. MVG*, §11.

[115] И прасл. *v* трпи сличне промене. Најзапаженија је његово губљење: 1) група *-uvj* >*ъj-*; 2) иза *b* (*obolkъ* <*obvolko*, "oblak"); 3) у неким речима испред *o* (<ə) и иза *k*, *g*, *x* (*korъtь*, "дим, чађа"<ie. *kwəp); 4) у групи *v*+*r* (*rota* < *vrota*, "заклетва", *rana*<*vrana*); можда и *vl* >*l* ; 5) иза *s* (*se*<*swe* у *sestra* = сти. *svasar*). S. Ivšić, *Slavenska poredbena gramatika*, Zagreb, 1970, »*ISG*, str. 132.

[116] Имамо у виду *av*>*u* и *ar*/*ra*> ṛ (*cf. WHSG*, § 252). Постоји редукција кратких *ya*, *ra*, *va* на кратке самогласнике *i*, *u*, *ṛ* и дугих *yā*, *vā*, *rā* na *ī*, *ū*, *ĭr*=IE *ṝ*. (*cf. MVG*, §23, 24). Полугласно ***r*** се већ у ведском, изгубило.

[117] Расправа о еуфоничким комбинацијама и изговорима гласова (*Prātiśākya*) *RV*, држи овај глас за средишно *r* са половином

Оригинално оно се налази код основа на **r̥** и **ar** (нпр. *svàr*, *áhar*) и варира најчешће као **ar** (ређе *ra*). Но може бити и рефлекс **l̥**/**l̥̄**.[118]

10.04 Да резимирамо: постоји, у суштини, неколико могућности да од **sur**/**svar**/**svr̥**, њихових алтернација и деривација, добијемо назив **srbin**/**Srbi**:

а) голи корен;

б) придев и *именица*;

в) tatpuruṣa (демонстративна сложеница);

г) bahuvrihi (што спаја именичке и придевске одлике)[119].

гласовне вредности док прву и последњу четвртину чини *ã*, што се слаже са *vrv*, еквивалентом *r̥* у *Авести* (*MVG*, §12). *Cf.* и *PA*, 1.1.1 и 1.1.2. Даљи развој у скт. ишао је чешће према вокализацији (у процесима јачања и слабљења основа и корена настају самогласни прирасти **guṇa** и **vr̥ddhi** – *guṇa* од **r̥** је ***ar***, *vr̥ddhi* – ***ār*** (*EVJ*, с. 36), али и ***ir, ur*** (*WHSG*, § 104 *e*, 169 *a*, 242, 370). Другим речима, чисто самогласни елемент (скр. *a*, ИЕ – *e, a, o*) могао се испуштати или појачавати и сваки слог јављати у три степена: у нормалном (**guṇa**), ојачаном (**vr̥ddhi**) или нултом степену (*cf.* T. Burrow, *The sanskrit language*, London, 1959. »*BSL*, § 22).

И прасл. самогласни **р** и **л** (“**ро́** и **ло́** су чести унутар речи”, *VM*, §20) некада су били вероватно “у средини” између полугласова (који “нису прави јерови”, *id.*). Индиције за то су и: разни рефлекси **v* >**E*, **O*, каткад **ā*, односно кратко *e, o, a* – испред и иза **r** (*er, or, ar* /*re, ro, ra*; *el, ol, al* /*le, lo, la*); јужносл. метатеза (ьr̥, ъr̥, ьl̥,ъl̥>r̥ь, r̥ъ, l̥ь, l̥ъ). Некада се у прасл. могло разликовати шта је спој сугласника и полугласника (*r*+*ь*, itd.) а шта самогласничко r̥ и l̥.

[118] *MVG*, §51. У сти. *r* и *l* су алтернанти у скоро свим позицијама (коренима, суфиксима, префиксима…(*cf. WHSG*, §53 *b*).

[119] *Tatpuruṣa* су *именице*, док су *bahuvrīhi* (мада им је други део *именица*) у основи, *придеви* (*cf. WHSG*, §1247, 1293; *MVG*, §291). *Bahuvrihi* (“има много пиринча”) су синтактички и семантички најширег опсега (могу обухватити друге сложенице; мењати њихову функцију и значења; добијати допунске семантичке вредности).

Bahuvrihi су много чешћи него *tatpuruṣa*. Сматра се да су настале у процесу трансмутације из демонстративних сложеница (Бругман)

Резултати су потпуно сродни или идентични:

а) Од √**svr̥** је друга варијанта ***sr̥v**, од чега > **s^{u}rv/b**, на словенском тлу >**срб**;[120]

б) Комбиновањем *ḡлаḡолскоḡ корена* и *суфикса*, односно *именице* и *ḡлаḡола* творе се ови облици: **sur**/**sūr** + суфикс **-vin**(**-in**) >**survín**/**sūrbín** (при чему *v/b*); **sur**/**sūr** + **-va**[121] /**ba**>**surva**/**sūrba**; **surba**/**sūrba**[122] +**in** такође правилно

односно предикативне или апозиционе употребе група речи супстантивног значења (Вакернагл) још у преведском периоду.

[120] Именице од *ḡоле коренске основе* нису ретке у *ПИЕ*, прасловенском, ведском и санскриту. Меје сматра да "основе са суфиксом нула атематског типа су утолико боље заступљене у неком језику уколико је овај затечен у старијем облику; у историјској епохи оне брзо ишчезавају… Оне су заузимале једно од најзначајнијих места међу именским образовањима праиндоевропског језика" (*MIE*, с.141). Облици од голог корена ("нултим степеном у корену") у раном ИЕ су означавали "саму радњу исказану кореном и без сумње у старини ону унутрашњу силу која се изражавала том радњом; *ӣе речи су дакле моḡле да имају верско значење…* Ређе неголи радњу, ове именице су могле да показују и вршиоца радње: то се огледа у архаичним изразима као лат. *r̂x* и вед. *rā* (основа *raj-*) лат. *dux*" (*id.*, с. 141, курзив наш). Слично је у старосл.: "Такве творбе су биле врло живе у народном говору и оне су широко посведочене у старословенском; али писани језик им претпоставља суфиксалну творбу, више учену" (*VM*, I, §131) као што је у нашем случају **Србљин**. И санскритолози потврђују творбу имена од голог корена (*cf. WHSG*, 383; *MVG* § 112)…За могуће √**sr̥bh** испречују се друга ограничења.

[121] У*Ведама* се **-va** (и *-vin*) мало користе, али су касније уобичајени (*cf. WHSG* §1228,1232). По Панинију **-va** (додат на *pru-* "ићи", *sr̥* "тећи", *lū*, "сећи") има позитивну конотацију, изврсност (*PA*, 3.1.149). Обично твори *nomina agentis* додавањем скоро увек *дирекӣно* на *слаби* глаголски степен (*MVG*, §176).

[122] Реконструше се прасл. **-ba** аналог сти. ***-bhā**. Али, "овај суфикс није више препознатљив у балтичком и словенском." Проширен је у *-oba* и *-ĭba* који иду уз именичке а посебно придевске основе на *-*o* и*-*i*. Слов. суфикс -(**ĭ**)**ba** и "балтословенско **-b-** боље осведочен код имена животиња, упоредиви су са финалним *-**bh**- гр.

даје **surbin**/**sūrbin**[123]; **sr̥**+**r̥bhu**[124] > **sr̥bhu** > **sur-bhu**+ **in**= **surbin**.

в) од именице **sura** (**sūra**)[125] и глаголске именице **bhu**[126] настаје демонстративна сложеница **sūr-bhu**[127];

ελαφοσ, јелен”– стсл. *jarębĭ*, јаребица (и придев **jarębŭ*), лит. *gulbis*, *gulbe*, лабуд (*VGC*, §914, 999). Паралела последњем је ведски **-bha** такође за имена неколико животиња – *r̥ṣa-bha*, “бик”, *śarabhá*, легендарна звер са осам ногу…и један придев *sthūla-bhá*, “велик” (*MVG*, 222).

[123] Адјектив од **surba**/**sūrva** и вед. √**in**/**inv** “оснаживати, ојачавати; имати у моћи, власти; бити господар нечег”(*MWSD*). Такође, **in**/**inv**=**ina**, mfn. “моћан; славан, величанствен; m. господ, владар, краљ; *сунце*; *лунарна кућа*.”

in је и формант сложених адјектива у којима је *голи глагол-ски корен други члан у функцији партиципа презента* (слично *Vr̥tra-han*, убијајући/убијање/ Вртру; *veda-víd*, знајући/познавање/ *веда*). Сваки корен може бити узет на овај начин и те сложенице постоје у свим периодима језика (*WHSG*, §323).

[124] **r̥̀bhu**, “сунчев зрак” (*YN*,11.15); али и **r̥bhu** (√*rabh*), mfn. ”мудар, вешт”; “благо, богатство”; “стрела”; “уметник, мајстор, занатлија…”; “полу-божанско биће из соларне сфере”(*cf.* грч. αλφειν, лат. *labor*, сл. *rab-ŭ*, гот. *arb-aiths*, *MWSD*);

[125] **sūra** -бог, господ, идол, сунце… **Sūra** (*RV)* назив за бога с унца, **Sūrya**. Од тога бројне изведенице са значењем “божји”, божански” (*surapura*, “град богова”; *surabhī*, “богобојажљивост”; *surabhūya*, “дивинација, божанско стање”; *surabhavana*, “божја кућа, храм”; *surabhāva*, “достојанство богова”…).

[126] **bhu** (mfn.) <*bhū*, “настајање, произвођење, постојање, проистицање, вођење порекла”…од **bhū**, “бити, постајати, потицати, настајати…”(*MWSD*).

[127] Тј. “постао од-, пореклом од сунца” или “припада сунцу”. Примери ове врсте су и: *agnibhu*, “настао од ватре”, *nagibhu*, “претворен у змијског демона”, *prabhu*, “(бити)моћан, снажан, изврстан, богат; господ, господар, краљ…”, *mitrabhu*, име у значењу “Митрин потомак.”.. Панини сматра да се *bhū́* додаје на именску основу да изрази стање или положај (*PA*, 3.1.107).

ѓ) bahuvrihi од **sura** и **bha** – *sur(a)-bha*[128], **sura** и **bhī** – *sur(a)bhī*[129], **su+rabhi** – **surabhi**[130]…

Како видимо, увек се правилно изводи **sṛv/sṛb**, **sūrbin**[131] = **срб**, **с^урбин, србин**.

10.05 Занимљиво је питање *рода*. Његове границе су историјски покретне.[132] Првобитно, ПИЕ је, изгледа, имао два рода: *а) оӣшӣи*, касније подељен на *мушки* и

---

[128] **bha** (m.) – "појава, сличност, налик" од **bhā** – "сијати, светлети; блистав, диван, славан"; "појавити се, показивати се"; **sūrbha**, "блистав као сунце, који има сјај сунца". Слично и: *agnibha*, "сјајан као ватра"(злато), *indrābha*, "као Индра" (име), *khabha*, "што сија на небу" (планета). Јаска, поводом *ṛ-bhavah*, наводи и примере: *uru* +√*bha*, "који сјаје нашироко"; *ṛta*+√*bha*, "сијају са светим обредима"; *ṛta*+*bhū*, "живе са светим обредима" (*YN*, 11.15).

[129] **sura**, "бог, божанство, сунце…"+ **bhī**, "бојати се, имати страх…; бојазан, плашња, страх" > **surabhī**, "богобојазност, страх од бога…."

[130] **surabhi**, mf. "миришљав, миомирисан; умилан, драг, пријазан; славан; прослављен; крепостан; изврстан, одличан; земља; злато…"

[131] Коренске основе на **ir** и **ur** продужују самогласник (**ī**, **ū**) кад иза финалног *r* следи консонант (слично и у сложеницама и деривацијама; *WHSG*, 392).

[132] Разлика у роду ИЕ именица није била јасна јер и кад обележавају бића с полом (*sexus*) оне немају ознаку м. или ж. рода (и у именичким основама на *-e/o* или на *-à-* они се не разликују). Судећи по најстаријем посведоченом, хититском, постојала је само бинарна подела (*оӣшӣи*-колективни, и *средњи*). То нам показује и акценат: на корену речи означавао је *nomen actionis* средњега рода; с акцентом на суфиксу добијао се *nomen agentis* или придев и првобитно је припадао "општем роду". Подвајање општег рода на м. и ж. потврђује и то да се основна маса суфикса м. р. употребљавала и за ж. односно да су у сти. женски суфикси (*-ā, -ī*) служили и за м. р. (*cf. BSL.* IV, § 1, 21). У даљем развоју запажамо ово стање: хититски није развио женски род; у литванском средњи више не постоји; у романским језицима (фр., шпан., итал.) именице имају два (мушки и женски) а у словенским и германским три рода; енглески и персијски не разликују родове…

женски; *б) средњи род*.

У раном периоду, у творби имена запажају се тенденције осипања неутрума и развој *граматичког* рода. Средњи род, који не следи обавезно природни[133], био је под "притиском" других[134] – у ведском, ПИЕ, прасловенском[135]. У анализираним случајевима углавном су при-

[133] Основе на *-e/o-* су најчешће маскулинуми или неутруми; али у грч., лат., јермен.… има их или их је било женског рода. Овакве именице су се временом скоро свуда изгубиле (нпр. *snuso* – "снаха" је прешла основама на *-ā* – скт. *snuṣā*). ПИЕ углавном чини разлику између *бића* и *ствари*, *активног* (лице) и *пасивног* (предмета), *произвођача* и *производа* – "све што се миче, све што је делатно може се схватити као *живо биће*". Неретко неки појам има два имена, једно као биће и друго као ствар – "ватра" као предмет и "ватра" као биће мушког рода, "огањ"; имена дрвећа имају род бића, женског јер рађају плодове, а имена плодова средњег рода; покретни органи (рука, нога) су мушког или женског, унутрашњи органи – средњег рода (*MIE*, с. 155, 186, 187). Панинијево решење је једноставно: род, број именица, време и њихово слагање су конвенција (*PA*, 1.2.53) и у свему одлучује употреба (*prayogá*) (*id.* 1. 2. 57). На пример, разнородни су изрази за супругу: *darah* (m. pl), *bhāryā́* (f.), *kalatrám* (n.), *gr̥hā́ḥ* (m. pl.).

[134] Неки лингвисти бинарност родова своде на *живо* (мушко и женско) и *неживо* (већина апстрактних и колективних имена). Бенвенист каже да је трансфер у *живи* род био чест, при чему су стари неутруми прелазили у маскулинуме (**genw*, скт. *kratu-krátvaḥ*, ав. *gātu-* итд. *cf.* E. Benveniste, *Origine de la formation des noms en indo-européen*, Paris, 1935 »*BO*, p. 53).

"Систем три рода, тако јасан у словенском, био је једног тренутка угрожен, и средњи род је требало да нестане. У ствари, у основама на *-o-* балтословенски завршеци у ном. *-as*, акуз.*-an* маскулинума, ном.–акуз. *-an* неутрума, једнако су се редуцирали на словенско *-ŭ* (§ 86, 88) што је требало да доведе до фузије маскулинума и неутрума у сингулару" (*VGC*, §125).

[135] И најстарији богови варирају род. Лат. *diēs* је најчешће m. у плуралу али у сингулару може бити и m. и f. И у ведском је познат "дуалитет рода" – облици на *div-* су најчешће м. у сингулару али f. у плуралу. У једном орфичком фрагменту Зевс је жен-

мери *мушкоī* или *средњеī рода*. Већина именица с **-a** основом у ведском се мења по деклинацији која обухвата највећи број имена, али и најзначајнија одступања[136]. Слична је ситуација с именима на **-in**/**vin**. То су адјективне деривативне основе, само у маскулинуму и неутруму (женски добија *-и*) који се тешко могу разликовати. Скоро свака именица на **-a** може формирати посесиве с тим суфиксом[137]. Но, сложена *колекūивна имена* код *двандва* и *бахуврихи увек* су *средњеī рода*[138].

И у српском је слично стање. Наши неутруми се завршавају на ИЕ *e*, *o* које је, како смо рекли, ведски заменио (кратко ИЕ *ĕ*, *ŏ* са *ă*, а дуго ИЕ *ê*, *ô* са ā). Именице средњег и мушког рода на *-a* некада су код нас биле чешће. Остао је само траг (неутрум *доба*, нешто маскулинума – нпр. *судија*, *војвода*). Такође, збирне именице и колективна имена су често *неуūруми* (*īрање, друшūво*) као и имена младих ("асексуалних") живих бића (мушког или женског природног пола – *деūе, јаīње*).

ског рода (J. Haudry, *La religion cosmique des Indo-Européens*, Milano/Paris, 1987. »*HRC*, p. 26–27).

[136] *WHSG*, § 309. Именице на *-a* у m. и n. сингулара доминирају у Ведама (*a* је више него двапут чешће од *ā*, а заједно су једнаке учесталости као сви остали самогласници, укључујући дифтонге – *id.* §22). Те именице се мењају по I деклинацији (најширој по деклинационим основама и одступањима).

[137] *Cf. WHSG*, §438. Нпр. **bála**, "снага", > **balín** (m.n.) – "јак, који *има* снагу." Крајњи самогласник основе ишчезава пред суфиксом (*bála*+*in* = *balín*). Номинатив сингулара је *balī́* (m.), *balí* (n.), а плурала *balínas* (m.) и *balī́ni* (n.).

[138] У највећем броју случајева оба су члана сложенице у неутруму (*MVG*, § 266). Али као целина, *айсūракūна или колекūивна имена* (*id.* §290, *WHSG*, 1247.j) припадају граматичком *неуūруму*. У ведском су колективне именице редовно средњег рода (*MVG*, § 241,a). Панини држи да се плурал може користити за сингулар кад означава врсту (*PA*, 1.2.58), колективна именица за појединни субјект (или објект) (*cf.* "људи су смртни" – "човек је смртан").

10.06 Посебно је интересантан *плурал*, нарочито *средњег рода* који у ПИЕ језицима има специфичну множину[139].

Видели смо да у нашем језику то изгледа доста замршено (скраћења и продужења основа сингулара, плурала, *сингулативност*). Но, то је стање већ у старословенском. Именице проширене сингулативним суфиксом *-инъ* имају множину по сугласничким основама и без тог суфикса, тј. као сугласничке основе мушког рода. У једнини пак оне иду по основама на **-ŏ-**. Али, номинатив множине у том случају је на **-е** те од *гражданинъ* > *граждане*… Појава ***и*** у номинативу плурала мора се подвести под уопштену аберацију ("одступање од парадигме"): утицај основа на **-ŏ-** односно **-jŏ-**; аналогију с акузативом или инструменталом (*персѣнинъ – персы; жидовинъ – жидови; роуминъ – роумы*); или, напросто, под изузетак.[140] Санскрит у томе показује пуну сличност али већу јасност. Номинатив (и акузатив) плурала за средњи род настаје углавном наставком **i** (уместо општег **-ās**, старије **-āsas**, за маскулинум и фемининум за **-a** основе). При томе, основа се обично ојачава продужењем финалног **a**, увођењем

[139] "Индоевропска множина је релативно млада творевина за коју испитивање различитих индоевропских језика показује да је тек на путу учвршћивања." "Средњи род се у множини понаша сасвим посебно. Изгледа да он, означавајући првобитно по природи пасивне ентитете" (оне "који никад не разликују форму субјекта и објекта"), "није био пријемчив за плурализацију (А. Мартине, *Индоевропски језик и "Индоевропљани"*, Н. Сад, 1987, »*MIJ*, s. 194, 207, 209). На ту специфичност неутрума указује и Меје: облик номин.-вок.-акуз. неутрума множине "јесте у ствари облик старе збирне именице средњег рода с основом на -*ā*-(*); флексија средњег рода у множини састоји се од ове збирне именице на -*ā*- у ном.-вокат.-акуз. једнине и облика као што су они за мушко-женски род множине у осталим падежима; отуда је у праиндоевропском глагол са субјектом средњег рода у множини стајао у једнини" (у грчком, *Авести*, *Ведама* итд.) (*MIE*, s.160, 162).
[140] С. Николић, *Старословенски језик*, I, Бгд, 1991.»*NSJ* §184,196, 204–211.

назала, или на оба начина. *Ипак, ведска карактеристика је да се ти плурални облици на* **-āni**, **-īni**, **-ūni** *најчешће скраћују одбацивањем* **ni** (каткад и даљим скраћењем претходног самогласника)[141].

10.07 Како видимо, све упућује на паралеле: праиндоевропско ***sr̥̄bŏ**; ведско **sr̥v/b + in**, **sūrba/sūrbin**…[142]; **Srb**[143] и **Srbo** (Вук)[144]; **срьблинь** (Даничић); коначно, **србин/Србин** и **срби/ Срби**.

---

[141] *WHSG*, § 309.b. *Ведска* трансформација нашег примера била би: **srb/sūrb** +**-ín**> **srb/sūrb**+ **ī́ni**> **srb/sūrb**+**i** (у n.). Скт. флексија за *sūrbin* (m.n.) изгледала би овако:[1)] у *m.*: *sūrbī́nḥ* (у ном. синг. **ḥ** је мукла "висарга" која завршава слог), *sūrbínam* (ак. синг.), *sūrbī́nḥ* (вок. синг.), *surbínaḥ* (ном. плурала); [2)] у *n.* – *sūrbī́nḥ* (ном.-вок. синг.), *sūrbī́ni* (ном., вок., ак. плурала).

[142] "Иако богат, вокалски систем старословенског има необичне недостатке: он нема кратке ни *а* ни *u* (*ћир. *у*) ни дуге *ē* и *ō*, а кратки *i* и *y* (*ипсилон) су у ограниченој употреби и били су ефемерног трајања (сем **i-** на почетку речи) прелазећи одмах у *ь* и *ó*. Положај кратког *а* заузима *о*, а *ē* дугог *ѣ*." (*VM*, § 17). У латинским и грчким позајмицама из прасловенског *о* се обично замењује с *а* (*Sl**o**věne* > *Skl**a**benoi*, *Scl**a**vi*).

[143] *Srbŏ>Srbъ>Srb.* Појава вокалних **r** и **l** од дифтонга **ir**, **ur**, **il**, **ul**, насталих од ПИЕ **r̥** и **l̥**, прасловенска је иновација. У горњем случају српско **р** под краткосилазним акцентом одговара ПИЕ **r̥̄** (*MIE*, с. 69).

Вуково *Срб* лако може бити *голи корен* ***srv** (при чему *v>b* чак и ако не прихватимо Вакернаглов став да је ово *b* ПИЕ) или *резултат акценатских промена*. И у ведском се имена, поред *суфиксације* и *промене самогласника,* творе и меном *акцента* (*cf.* и *EVJ*, с. 133). *Srbŏ* у слов. је под ударом процеса по коме је "крајњи део речи подложнији редукцијама него почетни, тако да су апокопе и синкопе вокала ту много чешће него ближе почетку речи, а и акценатска преношења у словенским језицима много су чешће регресивна него прогресивна, у чему се такође огледа тежња ка јачању почетног дела речи на рачун онога ближе крају" (*ISJ*, I, s. 14).

[144] Прасловенско **o** је од ПИЕ **ŏ** и **ă**. Оно је еквивалентно ведском **a** (*srb***o**-*sūrb***a**). ПИЕ суфикс **-o** је придевски (*cf. MIJ*, s. 174). Њим се творе *апстрактна* и *колективна* имена средњег рода (*cf. BO*,

10.08 Наведене промене су јасније ако подсетимо:

а) ведски је ПИЕ кратки самогласник **ŏ** (као и **ĕ)** заменио с **ă**. Али то **ă** је врло нестабилно.[145] С друге стране, у санскриту **o** је дифтонг (**a** + **u**) крајње неуобичајен као финални самогласник[146].

б) За ПИЕ ***w** ведски рефлекс је **u**/**v** при чему је *u* очигледно генеративно и има временски примат;

в) ПИЕ **r̥̄** (срп. **р``**, прасл. **ь/ър**), односно **l̥̄** (прасл. **ь/ъл**), ведски бележи као **r̥** док их санскрит углавном замењује с **ĭr**, **ŭr**[147];

---

128). У том смислу одговара суфиксу -*vin/in*. Редуциран у стсл. маскулинима на номинатив сингулара -*ӣ*, "одавно није суфикс него тематски елемент који карактерише један тип именичке флексије". Али "аналоган је финалном -*a* које је само једним делом суфикс" (*VGC*, IV, *Formation des noms*, §707). У срп. суфикс **-о** је ненаглашен код хипокористика од старих словенских двочланих имена (уобичајено код штокаваца) и апелатива (*чово*, *мегo*), а у корелацији је са хипокористичним суфиксима -*е* и -*а*. (*cf. SER*).

[145] "Ниједан други самогласник није тако нестабилан" (*WHSG*, § 250).

[146] Само у основи ***go***, вок. сингулара ***u***-основа, речима где је финално ***a*** комбиновано с ***u*** (*atho*) и неколико узвика (*WHSG*, § 134).

Код нас су се ПИЕ дифтонзи, па и ***au***, изгубили још у прасл. доба. На њих подсећа измена финалног ***о*** у ***а*** код m. (Перо> Пер*а*… **Србо**>**Срб*а***). Једначење ***o*** - ***a*** ("у источнословенској зони акања") врши се под утицајем акцента ("у ствари, промене овде не изазива директно акценат, већ неакцентованост, која сужава могућност дистинкције између вокала"– *ISJ*, I, s. 13).

[147] Понекад скт. **r̥** стоји уместо ИЕ **l**, док је ИЕ **r̥̄-** представљено са **īr**, односно **ūr** (*WAIG*, I, s. 22, 23). Меје указује да ПИЕ самогласнички сонант *°*r* даје у скт. *ir*, *ur* пред самогласником, а *°*l* > *ir*, *ur* (*il*, *ul*), док сонант **r* (који представља и **l*) испред **v* даје продужено *īr*, *ūr* (*MIE*, s.65, 68). Сличне појаве (**r̥** >*ir*, *ur*…) запажене су и у другим ИЕ језицима (балтосл., грчком, лат., герм…). Тако је било и у прасл. "За прасловенски језик треба супонирати **ьr** (**ъr**) і **ьl** (**ъl**) тј. не само *r* и *l* него још и *ь* і *ъ*, које међутим није носилац слога, него *r* и *l*. Ту је *ьr* или *ьl* нека врста узлазнога дифтонга" (*ISG*, s. 73). Вајан даје словенске примере за

ђ) још у раном ведском **b/bh** (у ПИЕ *b* је врло ретко, а у скт. га по учесталости увелико надилази *bh*) и **v** су замењиви или се у рукописима не разликују[148];

g) и у српском је творба именица с наставком **-ba** слична именицама на **-va**. Наставак *-va* је, у ствари, старији[149].

10.09 С обзиром на семантичке аспекте глагола **sur/svar** и форманта (**in/vin**) нема сумње да је и значење **srbin/srbi** првобитно *верско* и *сталешко*: *припадност култу* светлости и сунца ("сличан сунцу", "заветован/ припада сунцу", "потомак/син/настао од/сунца"…)[150]; у друштву које слави тај култ – *носиоцима верске и социјалне супремације* ("светлости", "светости", "моћи", "владања", који су највише "одани богу, богобојазни… ")[151].

---

ir*, **ur*, **il*, **ul* и вели да је присуство посебно групе *ur* доста често у сличним условима у балтичким и словенским језицима те да је то "балтословенска чињеница" без обзира на "разлике у детаљима" (лит. *grumeti*, стсл. *grĭmĕti*, стсл. *gŭrdlo*, "грло" лит. *gurklŷs*… *cf. VGC*, I, §73; стсл.bŭrzŭ*, "брз", *dŭlgŭ*, "дуг", §74). Он каже: "Старословенски, на почетку, још је сигурно разликовао *rŭ*, *lŭ* (=*r̥*, *l̥*) које одговара *ŭr*, *ŭl* од *rĭ*, *lĭ* (=*r̥'*,*l̥'*): ова се разлика очувала само у најстаријим манускриптима, *Кијевским листићима* моравске редакције" (*id.* §74).

[148] *WHSG*, § 50, 50a. Отуда коренски дублети: *br̥h* и *vr̥h*, *bādh* и *vadh*, итд.

[149] "Овај наставак свакако је старији од наставка -*ба*, који га је потискивао из употребе и сам до наших дана мање или више остао продуктиван, док је наставак -*ва*, може се рећи, изгубио своју некадашњу продуктивност, и њим се данас више не граде нове именице одређеног значења" (*SSS*, § 546).

[150] Панини наглашава да суфикс *-in/ini* додат на примарну основу функционише и као агент, изражавајући *сличности* или *религиозну заклетву* (*PA*, 3.2. 79). Раније смо видели да он може означавати и порекло или припадање.

[151]Уопште, *сунце* је симбол *оца*, *владара*, *хероја*, друштвене *присиле*, *срце* царства и других соларних религија (Египћани, Маје)

Именица и/или *ӣридев*, име је могло бити оба рода (m. и n.) – попут *aryá* (mfn.) или само неутрум – као *brahman* (n.) и *kshatra* (n.).[152] Како смо навели, у ПИЕ је најпре постојала двојност ("општи" и "средњи" род) и за касније родове (посебно маскулинуме) често се могу наћи примери у неком давнашњем колективу или неутруму (придеву, именици). Иначе, у старословенском род се могао мењати, а двојност рефлектовати у *хеӣероклизији*[153], разлици промене у једнини (*синӻулаӣивносӣ*[154]; измена по *ŏ* основама) и множини (као сугласничке основе мушког рода, "одступања од парадигме" [155]).

(*cf. DS*), а *елиӣизам* (култни, социјални, етнички…) идеал и мит пре свега *војне и свешӣене арисӣократије* не само *Аријаца* него и других (Семита итд.).

[152] *brahman* (n) – "побожност, молитва; света реч" (насупрот *vac*, обична, световна); "верско знање; свети живот"; класа носилаца светог знања и вере; *kshatra* (n.), у синг. и плур. – доминион, супремација, власт, моћ (натприродна или људска); владање, управљање; војнички или владајући ред…

У сти. (као и српском) постоји неутрум за *сунце*. – **svàr** (n.), поред m. *Surya* и f. *Suryā*. Од **sū** имамо изведенице разних родова: вед. **sūnu**, "који подстрекава, подстиче", *сунце* (=*savitr̥*) и **sūna**, mfn. "рођен, произведен; расцветан", **sūnú**, m. "син, дете, потомак; млађи брат", f. "кћи."

[153] И у ведском постоје хетероклитичке основе – највећма речи за делове тела, једносложне и двосложне (*EVJ*, с. 64–65).

[154] У прасл. фази је природно разумевање -*in* (форманта за именице и придеве) као сингулативног суфикса (-*inŭ*) (*cf.* и *VGC*, § 870, 966). Јер, по нама, сва суштина *синӻулаӣивносӣи* је у примату порекла и тежњи да се на *јединку* пренесе *колекӣивни* (у нашем случају, верски и социјални) идентитет.

[155] У стсл. су деклинациони типови ИЕ основа за родове (mfn.):I) на -*ŏ*- m. и n.;II) -*ŭ*- (=ъ) m.;III) -*ĭ*- =ь), m. и f.; IV) -*ā*- f.;V) сугласн. основе на -*n*-(=єн) m. и n.;-*nt* (=ѫт) и -*s*-(=єс) n.;-*r*-(=єρ) f.; VI)*ū*/*ŭu* (ъі/ъє. Али губиле су се раније разлике међу основама "и граматички је род већ преузео улогу примарног критерија груписања именица у деклинационе врсте"(*NSJ*,с.112–113).

Дакле, на основу свега изложеног, можемо закључити да је име најпре имало улогу *квалитатива* и *апелатива* – *култног и сталешког* (**срби**) а потом *етнонима* (**Срби**).

10.10 Ово тумачење поткрепићемо с неколико примера.

Од **sur**, **svar** су и деривативи:

– **sūra**, **sūrya**, повезан с грчким ηελιοσ (=ηλιοσ, "сунце", бог сунца *Хелиос*)[156], нашим *сунце*;

– **sur-ba**[157], **sur-bha**, "као сунчев сјај", "налик сунцу"; **Suryabhā** (mfn.), "блистав као сунце"; од њега је и **Suryabhānu** (име краља)[158]; **sur-*vams*-ya**, означава "*при-*

[156] *Cf. Zeitschrift für Vergleichende Sprachforschung* (*Kuhns Zeitschrift*, »*KZ*, 1863, Bd 12, s. 358–359): **svar** или **suar**, suᵛar (са скривеним *v*) што и **sur** (у Авести *hvare*) – име сунца (*Surya*), такође **sū́ra** (маскулинум), **svàr** (неутрум), лат. *sol* = *sovel*, готски *sunna* (m.), *sunno* (f.) (W. Sonne, *Sprachliche und Mythologische Untersuchungen angeeknupft an Rigveda I, 50*). *Cf.* и J. Schmidt: гот. *sauil*, гр. ηελιοσ, крит. αβελιοσ, стнорд. *sol*, лат. *sol*, лит. *saule*, корн. *heul* (*KZ,* 1883, Bd. 26, s. 9). *Cf.* такође и K. Brugmann, *Grundriss der Vergleichenden Grammatik der Indogermanischen Sprachen*, 1897–1916, "Laut-, Stammbildungs- und Flexionslere" I, II »*BG,* I (§34): лит. *saule*, гр. ηελιοσ (αβελιο–σ) < *σαfε–λιο крит. αfελιο–σ(αβελιοσ), хом.ηελιο–σ, атич. ηλιο–σ (§ 352); лат. sol: гр. ηελιο–σ, ηλιο–σ, скимер. *heul*, гот. *sauil*, лит. *sáulé*, ведски *súvar* – Сунце (§481).

Без сумње, ваља имати у виду и преасир. *Sar*/*Sur*, небески бог (*Бел/Мардук* је његов потомак), касније помешано с Асур/Ашур (семит. "милостив"), као и асир. *ṣarbu* што се односи на бога Бела (*ilu* *Bêl ṣar-be*), у вези са *ṣîru*, *ziru*, "уздигнут, виши"; *ṣa-ra-bu*, *ṣur-ru-bu*, "пећи, жарити, грејати" (*cf.* F. Delitzsch, *Assyrisches Handwörterbuch*, Leipzig, 1896 /1975. »*DAW*).

[157] Код индијских лексиколога **ba** = богови *varuna, sindhu, bhaga*, *etc*. (*MWSD*).

[158] "Велики значај сложеница у праиндоевропском пада у очи по томе што су свечана лична имена људи била обично сложенице као гр. Ιππο–μεδων, скт. *Açva-medhaḥ* (који је принео коња на жртву)" (*MIE*, s. 159).

ӣадање соларној раси”[159];

– **svar-bhānu**[160].

10.11 Основну хипотезу (*айелаӣив ӣовезан с кулӣом сунца*) можемо подржати и лексиком многих древних језика[161], укључујући асирски[162] и јерменски[163].

---

[159] MacDonell, *A Practical Sanskrit Dictionary*, Oxford, 1924. Суфикс -*vāṃs* се користи за творбу великог броја активних партиципа перфекта, без везног самогласника или с њим *-i-*; нпр. *cakr̥-vāṃs-* “учинивши”…(*MVG*, §181).

[160] **svar-bhānu** има позитивна обележја (*svar* – небо, светло… и *bhānu* – сјај, сунце). Но **Svar-bhānu** је и име демона који изазива *ӣомрачења* месеца и сунца (у каснијем језику назив за *Раху*). Међутим, у *Махабхараӣи* овај се израз још користи за сунце (*MWSD*). Као што је израз *асура* од првобитног божанског постао демонски апелатив, тако је и *svar* (*sur*) с временом добило и једно супротно значење (“цензурисати, кривити, спречавати”).

[161] Сумерско ***si***, “светло, зраци”, *śér, **śír*** – “јарко светлети” (*cf. sír*), ***śuba***, “сјајан, леп”, “чист” (свештеник, драги камен); акад. ***śara-apu***(m.), “горети”; хитит. ***šiu**, šiun*, “бог”; трач. ***sar**tas*, “риђ”; сткин. *sur?* или *swa(r)?* новокин. *xuan*, “сјајан, бриљантан, изврстан”; шерпа *serwu*, “жут”; арап. *šari*, “жут.” У иран. Језицима ***sera, sara, xar*** – “сјајан, чист, прави”; у старогрч. ***seirios*** за “светао” (за *Сиријус*, *сунце*, *свеӣлу ӣланеӣу*…); старолат. ***surio***, “ватрен”…

[162] Ту су (већ наведено) ***ṣarbu*** што се односи на бога Бела (*ilu* ***Bêl ṣar-be***), ***ṣîru*, *ziru***, “уздигнут, вишњи”; ***ṣa-ra-bu*, *ṣur-ru-bu***, “пећи, жарити, грејати”; ***ṣarâbu*, *surrubu***, “пећи, горети, жарити”; ***surrû***, “маг, свештеник, чаробњак”…

[163] **surb**, ген. **srboy** које Бругман повезује са **subhrá-s**, **śubhrá-s** (*BG* I § 99: *surb*, “rein”: ai. *subhrá-s*, “klar, glnzend”; *srboy* Ge. zu *surb*, Sg. *Srbem*, “ich reinige”; § 473. 3: *surb*, Gen. *srboy*, “rein”: ai. *śubhrá-s*, “glanzend, schmuck”). Ведско **śubhrá** (метатеза *rb/br*) – “зрачећи, сјајан, леп, изврстан” (*RV*); “чист, без мрље (славан)”; “беле пути, бео”; у пл. *име народа* (*MWSD*). И овде су, као и у иран. (***sera*, *sara*, *xar***) поред “јасности, ведрине, светлости” наглашене *одлике ексклузивносӣи*: “сушти, прави, примарни, без туђинске примесе, непомућен, чист”… То открива друге (ране) валенције израза, пре свега *свеӣосӣ* (*BG* II, 1, § 61: *srbazan -iç*, “von reiner Art, heilig”).

Али, и други битан слој значења **sur**/**sru** – *ратништво, херојство, владање, гоњење, заштита*… током историје обилато је потврђен[164].

10.12 Што се тиче **л** у облику **срьбли** и **срьблинь** оно је последица палатализације и "јотовања"[165].

---

[164] Од језера *Serbonis* у старом Египту (војна међа "Арабије" и "Сирије" о којој говори и Херодот), језера *Sirbis* у Ликији (Страбон, "Географика"), преко римског *Српског зида* (*Mura Serviana*), франачког *Limes Sorabicus* до Кине; од Месопотамије и Троје (реке *Sirbis, Srbica*…) до римског *Sorviodunum* (енгл.*Old Sarum*); од значења *хранити, бранити, штитити* (ие. *ser-v*; > грч. Ηρα<*Ηρϝα, ηρωσ; стсл. *хранити*; ав.**xar-v*, *haraiti*, *haurvaiti*; асирски *zaru*, лат. *servo*), *убод, рог, оштрина, резати, сећи* (прус. *sirwis*, лат. *cervos*, лит. *szirvas*, гр. κεραοσ, иран. *sart,* сум. *si*, хит. *šarpa*, ПИЕ *ser*, *serp*, сти. *sr̥ṇi*, лат. *sario, -ire, sarpio*, грч. αρπη) по чему и називи за *змију, гуштера* (скт. *śara, sara,* инд. *sarpa,* лат. *serpens,* гр. *saura*…), јелена, ирваса, *срндаћа* (скт. и пали *sarabha*), преко *оружја* (вед. *śara*, "стрела" и *Śarva*, бог што убија стрелама, авест. *sûra*, "оружје", илир. *sybina*, "копље", палест. *xrb*, "мач") и *рат, ратовати, гонити, ловити, напасти, ударити, супротставити се, бунити се* (сумер. *sar*, иран. *zarb, serb*, *serbas* хитит. *sarh*, лув. *sarhija,* протосемит. *śrb*, сир. *zrb*), *пљачка, крађа* (дравидски *sūr-ai, cūr-a*), побуњеник, непокоран, неверник (асир. *sarru*, стхебр. *suwr*), до *ратник, херој, владар, цар, главар, горд, поносан, отмен*… (сумер. *sar, sur, šul, sul,* етрур. *sar*, авест. *sûra*-, лув. *sari*/ *šarri*, лид. *serli*, трач. *suras*, тохар. *tsiraune*, кар. *sar*, анатол. **ser,* стхебр. *sirion*, старокин. *surs*). Из тих основа су изводјена имена *србин*, *хрват*, *словен*….

Cf. и бројне друге примере у R. L. Turner, *A comparative dictionary of Indo-Aryan languages*, »*TCD*, London,1962–1966 (with three supplements, published 1969–1985).

[165] Уснени сугласници (*п*, *б*, *м*) се другачије понашају у додиру са *ј* ("јотовање"), нарочито у условима суфиксације. Са стсл. посесивним суфиксом *ьј/ јь*, природно добијамо срьб-ьј-инь> срьб-л'-инь. Ту је *ј* после палатализације *б* лако прелазило у *л'*. Прелаз *ј* у *л'* и обрнуто је честа појава у историји словенских језика (*снопје>снопље*, *гробје>гробље*, дij. *пјесма>пљесма*… *cf. BUGS*, s.

Срби **и** *словени*

11.01 Ако прихватимо такво објашњење имена *срби*/*Срби*, онда се поставља питање шта су **Словени**? Откуда тај назив ако је *срби* било некада “општеприхваћено”, још у историјском добу име за Словене (“домаће” по Шафарику[166])? Зашто је касније *Словени* преузело првенство? Језичком анализом долазимо до истозначности назива **србин – словен**: они су из *истоḡ ПИЕ корена* и *истоветноḡ значења*. “Словени” је такође назив за *поклонике култа Сунца*.

Староиндијско **sur**/**svar**/**svr̥** рефлекс је ПИЕ ***s^wl̥/s^wl̥̄**[167] доминантног значења “светлети, сијати, горети, жарити… ” У сти. је дошло до алтернације ликвида (у вед. **l**>**r**, у скт. у обрнутом смеру – **r**>**l**, нпр. *Rasa*>*Lasa*). Од тог корена је

94–95). Грчки је позајмио овај облик (Σερβλοι). Шафарик држи да је *Србљи* старије од других назива (*ŠSS*, II, 276).

[166] “Срби је у најстарије доба било свеопште домаће име словенског народа” (*ŠSS*, II, s. 661). И баварски географ (IX век) мисли да су "Сервиани толика држава, да су из ње настала сва словенска племена и да, као што тврде, отуд воде порекло”.

[167]Што и **su̯el** (J. Pokorny, *Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch*, Bern, 1959. »*PEW*). Нама се чини умеснијим да оставимо рудиментарно ***w** (које може имати самогласничку, сугласничку али и дифтоншку вредност), имајући у виду и Мартинеову назнаку о комплексности “ларингала” (значајан број корена на *$ə_3$ има тенденцију да пред самогласником развија ***w***) због чега је постулирао “фонолошки комплексну” фонему/$\mathbf{A^w}$/(*cf. EP*, p. 1257). Он сугерише постојање лабиовеларног ларингала (H_3), “звучног или безвучног, са можда два ступња артикулационе дубине” (*увулара* и *фаринḡала*). Покушао је да суфикс -eH^w фонолошки објасни као χ^w на примеру **prō* (>fr. *pour*.): **per* + суфикс -eH^w > *pr-$e\chi^w$ с нултим степеном првог елемента, и, пошто се у старо време чува само суфиксални вокал, настаје *$pr\chi^w$-*o* у којем -*r*- постаје слоговно. У скт. добијамо *pūrva*, у стсл. *prŭvŭ*, “први”(*MIJ*, с. 166).

назив сунца у разним језицима, па и словенским.[168] Одавде и – **срби**[169].

И у прасл. ***srъv/slъv** (<**svrъ/svlъ**)< ПИЕ ***s**^w^***l̥/sl̥**^w^ види се сличност са сти. рефлексом (**sur/svar/*sr̥v<svr̥**) као и основа за **србин** и **словен** (уз суфиксацију), што потврђује заједнички ПИЕ облик[170]. ПИЕ форма је и на словенском тлу дала многе изведенице са вредношћу “светлети, сијати.” Само име *словен* је из *друге основе* ****s**^w^***l̥*>*sl̥*^w^ (>сти. **sru/śru**) + суфикс **-*(w)en**.[171]

---

[168] Бенвенист (“Le probléme de l’alternance r/n”) даје ове примере: ав. *hvare*, гат.-ген. *xvVng*, ав. *hū*, новије *hūrO*, скр. *súvar*, ген. *sūraḥ*, и коренска форма *sūra- sūrya*; ир. *sūil*, “око”<**sū-li-*; са заменом *l/n*: **sāwel*, **s(u)wel*: **s(u)wen-*; крит.*αfελιοσ* (αβελιοσ по Хес.), дор. αελιοσ, αλιοσ, хом. ηελιοσ, ат. ηλιοσ; лат. *sôl* (вероватно од **swêl, *swôl* m); гот. *sauil* n. и изведено *sunnô* f. за *sunô*< **sun-ôn*, према ген.**sun-n-ez*; стсл. *slunice*, n. <**sul-n-*. (*BO*, p. 11–12).

[169] ***sūr*** <ПИЕ**s*^w^*l̥***= **sur** =***svar*** = ***свър*** (у словенској варијанти ***р*** са полугласом), у алтернацији даје ***сръв*** > **срб** (*в:б*).

[170] На ту сличност указује и сти. облици ***syūna*** (m.), ***syona*** (m.,f.), “сунце, зрак сунца”, у *РВ* “пријатност, радост, срећа” (*syona-kr̥t*, mfn. “ко узрокује бодрост, удобност, срећу”).

[171] И остала словенска имена улазе у овај етимолошки оквир, односно везу са култом светлости и сунца: *Словенци, Словаци*; *Пољаци/Љахи* <√*las*, “светлети, блештати; осветлити, појавити се…; звучати, брујати; говорити…” (*cf. s/h* и *ras*); *Чеси* имају вед. Паралелу у *cit*, *ciketati*, непр. *cihetati*; “сијати, светлети, истицати се, бити изврстан; знати”, односно *cihna*, “знак, печат, обележје, истакнутост”; *Ven* (ti/di) <*Vena* = сунце; бог (<сти.*ven*, “жудети; ићи; обожавати”),*venya*, “бити вољен, обожаван…” (*MWSD*; *YN*, 10.38.); *Анте* (сти. “противници”; “прваци”; “украјинци”, “граничари”) <стгрч. *anthos*, “сјај, светлост; светла боја уопште” (Liddell–Scott–Jones, *A Greek Lexicon*, Oxford, 1940. »*LSJ*).

Овде се уклапају и фамозни *Спори*. То није “коруптела” (Шафарик) ни дериватив “расејања” (Прокопије: Словени и Анти су се у старини називали једним именом Σποραυσ “по томе, мислим, што су живели σποραδην, расејани”). Оно ће најпре бити од √*sphur* (“сијати, блистати, севати; бити славан, изврстан;

11.02 Занимљиво је да је још у староиндијском (као и у прасловенском) дошло до: срастања глагола који значе "светлети, сијати" (√**svar**) и √**svar**, **svr̥**, "говорити, звучати, одјекивати"[172]; сродности са √**śru** (*иста основа и значење* као и у словенским језицима, уз *r/l*), "*слу*шати/бити *слу*шан", "чути/ бити чувен", "учити", "сазнавати"… Од ведског √**śru** је и **śrava**, "звучање, слушање" и **śravana** – "слушање, учење, усмена предаја" (= *śruti*)[173], као и значења: "бити чувен, *слав*ан, *слав*љен"[174] "послушати, повиновати се, служити" (првобитно *религијска посвећеност и преданост* код свих Аријаца, однос учитеља и ученог, касније и "војна служба")[175]. Пуну сродност са тим показује и √**śri** чије је примарно значење, по Панинију[176], "служити, славити" *пре свега у религиозном смислу* на шта указују и друга његова значења: "обо-

---

избити, искочити, нагло се појавити; уништити, ранити; кидисати, јурнути…"*(cf.* грч. σπαιρω, σφυρον, лат. *sperno*, герм. *sporo*, *spor*, *Sporn*, енгл. *spur*, *spurn*. *cf. MWSD*).

[172] О немогућности одвајања √*svar*, "светлети, сијати" од √*svar*, *svr̥*, "говорити, звучати, одјекивати", али и "светлети" *cf. MWSD*, *WVR;* ***svr̥****/svr̥i* (*говорити, звучати, певати, хвалити, сијати*) такође се пише ***svar*** (*MWSD*).

[173] *Усмена предаја* је била израз п(р)освећености. Најсветија учења (у свим областима) преношена су путем усмене предаје, комуникацијом учитељ-ученик. У самом култу је, у ствари, "жива реч" одувек доминирала… *Cf.* тох.: *śruti*, "(света) приповест/прича" (D. Q. Adams *A dictionary of Tocharian B*, »*ATB*, Leiden Studies in Indo-European 10, Amsterdam – Atlanta, 1999).

[174] *Cf.* ликиј. *hla*, карij. *sla-/slars*, "славити, величати".

[175] Овде је и језичка подлога (*serb/serv – servio*, "бити на служби; бити користан, погодан…") и потоњем *служити* – "бити слуга, роб"(*cf. Lewis & Short Latin Dictionary*, Oxford,1879) у вези са каснијом трговином словенским робљем (*sclavi*) чему је паралела англосаксонско *wealh*, "роб", што ће рећи "Kelt" (*cf.* E. Benveniste, *Le vocabulaire des institutions indo-européennes*, Paris, 1969. » *BIE*, I, 360).

[176] *PA*, 3.1.48.

жавати; ослањати се, зависити; бити повезан са -, окренут ка -, тражити заштиту/уточиште… ”[177]

У оба случаја, успостављено је заједничко семантичко поље из ***s̥l̥̄ʷ** (=*slŭ/ slŏ/ slă…*) за **слово** (реч, говор), **словесан** (разуман, разложан), **слава** (*honor*) и **славан** (чувен), **штовати**/служити[178]… што опет указује на идентичност *србин* и *словен* (*славен, словин…*). А и то потврђује наш основни став да су апелативи *србин*, односно *словен*, били најпре *кулӣне ӣровенијенције*.

11.03 Име *словен* забележили су: Σουβενοι – Птолемеј (2. век наше ере); Σκλαβηνοι – Прокопије (536); *Sclaveni* – Јорданес (551), што одговара народном облику *Словѣне*.[179] Тај податак, као и чињеница да се после првог записа овај израз дуго (од II до VI века) не јавља у изворима, сугерише стање двојства (*срби–словени*) али и неке промене у старој словенској заједници.

Знамо да је за Грка и Римљана дошло до појачаног

---

[177] Лат. *clino,* гот. *hlains*, лит. *szlyti*, гер. *hlinen*, ангсакс. *hlinian*, енг. *lean*.

[178] Високу престижну вредност имали су *слово* (говор, посебно “наш говор”) и *слава*. Одри с правом указује да је код ПИЕ, нарочито ратничке аристократије, слава била главни идеал: поносна ратничка аристократија цени “изнад свега славу”(**kléwos*) која је “врхунски циљ живота” и “главна брига” будући да је “један од покретача живота у заједници” која “својом супротношћу, срамотом, држи људе на *ӣравом ӣуӣу* и то најпре господаре” (Ж. Одри, *Индоевроӣљани*, »*HI*, С. Карловци, 1990. с. 24–26). Томе се, како видимо, мора додати *кулӣна* димензија (*вера*, *боḡошӣовље*).

[179] Птолемеј (с.100–178 н.е,) *Геоḡрафија*; Прокопије (у раду о готским ратовима, 536–537); Јорданес (*De Origine Actibusque getarum*, 551). *Cf.* и *JIKS*; M. Gimbutas, *Slavs*, London, 1971. p.58. Вајан држи древним *Slověne*, синг. *Slověninŭ*, у староруc. *Slovjane*, пољ. *Słowianie*, док је *Slavjáne* учено по гр. Σκλαβενοι, лат. *S(c)lavi*, и “према ласкавој етимологији од *слава*” (*VGC*, §187).

етничког разликовања, социјалних диференцијација, израженијих фрикција, померања (освајања, миграција… до избијања племенских и ширих сукоба). У таквој ситуацији, природно би било истицање у први план заједничке културне димензије, пре свега *култа* и *са њим повезаног језика* који је (мада уз дивергенције, иновације и аберације) главни елемент идентитета у промењеном окружењу[180]. Да су ови процеси напредовали казује појава локалних обележја и племенских назива у Птолемеја и каснијих извора[181]. Неки су задржали назив *срби* као етноним (*Срби*, *Сорби*[182]) а други истозначно *словени* које је прешло на шири етнички и језички план. Скоро сва позната дијалектална имена су из ових подлога или са се-

---

[180] *Прасловенски* језик је ту црту *општости и заједништва* протегао посредством *старословенског* чак до модерних времена. "Као језик култа по својој првобитној и главној примени старословенски језик у својој суштини је још и данас у употреби, а називамо га новоцрквенословенски језик. Тај језик је и у основици књижевног, управо књишког језика у Срба у предвуковском периоду, тј. почевши од друге четвртине XVIII века" (*ĐSJ*, с. 5). Језичко заједништво и територијална компактност (уз сва померања) објашњавају ону карактеристичну дистинкцију: ми *словени* ("што говоримо истим језиком") и *немци* ("које не разумемо"). И то је ведска нота: *РВ* (*RVG*, V, 29.10) каже да је Индра побио непријатеље који су *anāsah*. Грифит то преводи као "безносни" (тј. варвари равног носа). Чини се вероватнијим Сајанино тумачење: *a-nāsah*, тј. "без уста" – "немци" (који говоре неразговетно). *Cf.* Мегастенов помен у Индији легендарних људи "без уста" (*Астоми*), који "не једу нити пију" и живе "само од мириса."

[181] Јорданес вели да су сви Словени истог рода "али се сада зову *Veneti, Antes, Sclavi*"; Прокопије да се од једног ширег стабла развило више грана ("Пре тога су Словени и Анти имали једно име") (*cf. ŠSD*, s. 114, 115). Од IX века забележена су многобројна словенска племенска имена. Њих увелико набраја *Повест времених лет*, углавном изводећи имена из топономастичких података или патронимичких "модела" (прича о "три брата"…).

[182] ***or*** је такође од ПИЕ *r̥* (*cf. BG,II*, 3,1, § 175).

мантичким пољем врло блиским **sur/slu**.

Словени* и *срби

12.01 Племенска диверзификација могла је бити један од разлога фаворизовања (религиозно и сталешки релативно неутрализованог) термина (*словени*) уместо – *срби*. Но, с обзиром на синонимност ових израза, мора да постоје и други разлози за овај "разлаз" који сам по себи није могао дефаворизовати очување елемената старог култа код свих Словена све до примања хришћанства[183].

Очито је и пре грчко-римских утицаја дошло до померања у језику (*срби:словени*). Један од услова за то је могао бити социјални. Раније смо нагласили да божански поредак *срба/ словена* није био хијерархизован као код неких других народа (у Индији, Блиском и Средњем Истоку, Египту…). За чвршћу митолошку структуру кључну улогу увек су имале цивилизацијске претпоставке (седантерност, урбанизација, етатизација, социјална и војна стратификација…) које су се код Словена развиле касније. Отуда, сем главног бога (и уже групе, често његових епифанија и алтернација) све остало је имало мањи, локални и променљив значај. Овакав верски систем, *у својој раној, једноставној* (мада широко заснованој) *форми* одговарао је живљу концентрисаном око *ратничко-племенске структуре*, и то је, према свему, било природна оса и окосница, услов идентитета, социјалне кохезије и развоја, биолошког опстанка и просперитета. Кад се такав систем осуо, руинирала се и јединствена словенска заједница тог типа.

---

[183] Уосталом, веће су језичке разлике међу носиоцима истог етнонима (*Срби/Сорби*) него међу другим словенским народима ("У кругу словенских језичких типова лужички и штокавски говори спадају у међусобно најудаљеније по особинама", *IJR*, s. 136, f), а да не говоримо о разликама са другим *србима*…

12.02 Но, свакако треба узети у обзир и следеће: израз *срби* обележавао је подједнако две ствари: *а) припаднике религиозног култа*; *б) социјалне елите* (владара, ратника, свештеника-врача). Он је, током дугог процеса диференцијације срастао са слојем првенствено опредељеним за борбу, заштиту, гоњење и друге функције моћи и власти. У том смислу *срби* се могу поредити са *кшатријама*[184].

То не значи да је словенски свет био социјално стратификован по моделу индијских каста за које, уосталом, у ведско доба не постоје чврсти докази[185]. Али, су, ван сумње, друштвене функције и атрибути изражени тим термином, били на посебној цени и код Словена. У таквим условима, лако је могло доћи до дистингвирања (и унутар једног племенског стабла) назива *срби* (за свештеничку и ратничку аристократију)[186]

---

[184] Слично и *маријанима*: вед. *márya*, "ратник, млад човек"; *marianni*, ратно племство (у држави Митани).

[185] "Можда је најзначајнија празнина у древној *Веди* одсуство указивања на касту. *Веда* говори о именима четири касније касте само на једном месту, које се сматра веома касним пасусом; она нигде не говори о суштинској садржини кастинског поретка са значењима које је он касније добио и које је карактеристично само за хиндуизам"… Специјалисти виде у *Puruṣa Sūkta* (*RV*, X) "*Magna Kartu* кастинског система", али је то "најкаснији производ ведског периода" (*WRI*, p. 29). Још је Муир држао оправданим закључак да "у ведско доба није постојала униформна ортодоксна и ауторитативна доктрина у погледу порекла каста" (*MOST*, p. 15–34). Он наводи *Махабхарату*: "Нема кастинске разлике. Овај свет, који, пошто га је створио Брама, на почетку беше потпуно брамански, поделио се на класе деловањем људи."

[186] Иако своју теорију *три функције* заснива на *истоветности трипартитне концепције света и друштва* код Индоевропљана ("une même conception tripartite du monde et de la société – souverain et magico- et juridico-religieuse; force physique, utilisé principalement pour le combat; fécondité, avec ses conditions et ses

и *словени* (за најширу масу којој су вредности повезане са култом и језиком, говором, биле примарне).

С друге стране, како разумети појаву *срӣскоӡ* назива на широком простору од Египта (језеро *Сербонис*) до Кине и Монголије? То објашњава чињеница да је управо реч о *кулӣном* и *сӣалешком* апелативу. Представници *народâ* који су славили *исӣи кулӣ* (светлости и Сунца), *аријскоӡ* корена (укључујући *Словене* и *Србе*) били су познати по својим ратничким одликама, продирали су у многим правцима, а често су коришћени и као најамници, војници, чувари утврда, реда и закона. Отуда и бројни називи и имена изведени од основе *sur* у разним превојима – *sr, sir, ser, sor, sru, sre*... Сличан пример замењивости култног, етничког и сталешког апелатива налазимо и у податку из ране историје: ратник из Медије или Рима постао је синоним за "војника" уопште, изгубивши раније географско и етничко одређење[187].

12.03 Може се назрети још један разлог. Поларизација *србин – словен* у погледу функција "рата/влада-

---

effets", G. Dumezil, *Mythe et epopée*, II, Paris,1971, p.7), Димезил ипак држи да је "опште место" у *Браманама* солидарност две прве доминантне *varne* (*brahmana* и *kshatriya*), као "две силе" ("les deux forces") супротстављене трећој (*vaisya*) (*op. cit.* I, p. 68). А, опет, легендаран је сукоб *брамана* и *кшаӣрија* у *Махабхараӣи* (што ће бити предмет наше посебне пажње).

[187] У египатском и арамејском "Мађанин" користило се у коптском за "војника" (*matoi*). Сиријско *romaya* ("Римљанин") такође је значило "војник" (E. Bresciani, "The Persian occupation of Egypt", *The Cambridge History of Iran*, vol. II, Cambridge, 1985, p. 519). На сличан начин су ведски и санскритски етнички називи добили друга значења: *Dásyu*, не-Аријац (по вери, моралу или раси), постало је ознака за "пљачкаша, разбојника"; *dāsá*, племенски назив (*cf. Dahae*) добија значење "роб"; *śūdrá*, – члан "четврте касте", оригинално је име племена у сз. Индији.

ња/заштите”: “говора/славе/појања” (култног, епског)… обојена је логиком “домаћи” – “странци” (иако истог култа) све до потоње симбиозе/ асимилације. У том погледу, *срби* носи известан печат *туђице* која је историјски условљена[188].

12.04 Што се пак древности израза тиче, ваља поновити да су и *србин* и *словен* из *једног* основа и *истог значења*. Они сежу у дубоку старину а у записима се јављају практично у исто време. Ведски пружа базу за датовање ***sr̥v<svr̥/sur/svar** далеко пре нове ере. С друге стране, ми постулирамо ПИЕ ***s^{w}l̥/sl̥^{w}** из чега су изведени и ведски *sur/svar/*sr̥v < svr̥*.

Бенвенистова бритва

13.01 Из свега је видљиво да је рад са етимологијама сложено оперисање у коме нема увек пожељне извесности.

Витни је указао да је етимологија “од почетка до краја ствар одмеравања вероватноћа и спојена је са могућношћу грешења”. Вајан још упозорава да проучавање морфологије деривације (на раскршћу морфологије и речника) изазива много веће тешкоће од оних у флективној морфологији, јер су чињенице деривација нехомогене, нису релативно једноставне као код флек-

---

[188] С тим у вези, изазован је запис: *Срби, народ кога су се Словени с разлогом плашили* (Abu Al-husayn *Al-mas'udi*, “арапски Херодот”, X век: “Dann ein Volk namens Surbn, ein Volk, das bei den Slawen gefürchtet ist aus Ursachen…” по Marquartu (*Osteurop. Und Ostasiat. Streifzüge*, Leipzig, 1903, s. 102–106; *cf.* и L. Niederle, *Slovanske Starožitnosti*, » *NSS* I, Praha, 1906, 274–275). Несигурни у арапску графију други преводе: “*Sirtin… tribu redoutable”*, “страшно племе” које “не признаје сузеренитет ниједног другог народа” (Maçoudi, *Les prairies d'or*, Paris, 1861–1877, III, p. 63 » *MPO*), *Сарбин* (А. Я Гаркави, *Сказания мусульманских писателей о славянах и руских,* Санктпетербургь 1870, »*GS*, с. 136). Уз све могуће резерве, то заслужује посебно разматрање.

сија које се могу обухватити правилима граматике[189].

Наше истраживање показује да је *ведски*, више него класични *санскрит* ("прочишћени, кодификовани, нормативизовани"), плодно тло за тражење паралела са српским и ПИЕ, како у области лексике, фонетике и граматике, тако и семантике. Многи истраживачи су запазили да су словенски језици у великој мери архаични и стога ближи ведском од класичног санскрита. Али ни ведски ни класични санскрит нису исто што и ПИЕ[190] који је подлога и прасловенском и треба бити на опрезу при коришћењу увек наметљивих аналогија и са најближим језицима[191]. ПИЕ се, додуше, може *само реконструисати*, а ведски је *забележен* и *осведочен*. У том смислу документовани језици којима се користимо имају, у односу на хипотетичке древне језичке системе који нам нису оставили више примера некада живе праксе, извесну предност (*не и коначну превагу*).[192] Пошто је јасно да немамо поуздане изворе из давног пе-

[189] *WVR*, p. IX; *VGC*, p. 9, 14.

[190] "Синтагма *индоевропски језик* означава најчешће језик који сам није потврђен" (*MIJ*, с. 36). Зато се говори о *прото-* и *пра-* ИЕ и доказује да "не постоји идентитет санскрита и прајезика чији се живот ставља у далеку прошлост" (*id.*). Но никако се не можемо одрећи конструкције ишчезлих форми, свесни да је свака, у најмању руку, етапа… прелаз између ранијег облика и каснијих потврда у старим текстовима и савременим језицима (*id.* с. 37).

[191] Јаска саветује да "не треба (сувише) придавати значаја граматичкој форми јер у тим сложеним творевинама (*vṛttayaḥ*) има (често изузетака)". По њему, "промењиве случајеве ваља тумачити по значењу" (*YN*, 2.1) и имати у виду да *многи* корени имају *једно* значење (*YN*, 1.20).

[192] И најстарији језици каткад показују већа одступања од касније осведочених. Грасман је на примеру аспирата доказао већу неправилност у санскриту и грчком него германским језицима (*cf.* "Ueber die Aspiraten und ihr gleichzeitiges Vorhandensein im An- und Auslaute der Wurzeln", *KZ* 12,1863, s. 81–138).

риода (принуђени смо да се служимо онима из много каснијих времена), као и да је свака *реконструкција* нужно *конструкција* и сама подложна сумњи, увек је разуман захтев за редуцирањем произвољности.

13.02 Држимо, стога, корисним да се послужимо процедуром и инструментом које нам је оставио Емил Бенвенист. Он је разрадио модел структуре ПИЕ језичких корена[193] који је и сам држао доста ригорозним и нужно симплификованим. "Модел" ("јединствена и константна дефиниција индоевропског корена и његових аспеката") заснива се на неколико начела (*P*)[194]:

1. ИЕ корен је моносилабан, сачињен од три слова: темељног вокала ĕ између два различита сугласника – CVC' (P1)[195]*;*

2. У сталној схеми C+ ĕ +C, сугласници могу бити ма којег реда под условом да су различити; искључена је само коегзистенција муклог сугласника и звучног аспирата (P2)[196]*;*

3. Корен, заједно са суфиксом, даје две алтернативне основе: I – пуни наглашени корен + нулти суфикс; II – нулти корен + пуни и наглашени суфикс (P3)[197]*;*

---

[193] Cf *BO*, посебно "Esquisse d'une theorie de la racine" и "Structure des plus anciens dérivés nominaux" (p. 147–187).

[194] Са *P* (*P1, P2…*) ми обележавамо основна Бенвенистова начела.

[195] Базна поставка модела је: *моносилабни* корен од *три* слова. Двосложност је већ суфиксирани корен. Моносилабност, по њему, не треба бркати са семитском (консонантском) шемом. Трословност укључује **men, *pet-* али и **lei, *bheu* (коришћење дифтонга).

[196] Искључени су корени с другим вокалима, сем ***e(o)***; с иницијалним или финалним самогласником; сличним сугласницима (*pep-, tet-*); муклим сугласником и звучним аспиратом (што је још Ф. де Сосир назначио) (*id.*).

[197] На пример, √**der* има две основе: I **dér-w*, II **dr-éu* (*-w-/eu-* суфиксне алтернације). У I основи корен је пун и наглашен, у II је корен

4. На суфикс се може *додаᴛи само једно ᴨрошире-ње, било на суфикс основе I, или између коренскоᴦ елеменᴛа и суфикса основе II (инфиксација) (P4)*[198]*;*

5. Ново ᴨроширење или суфикс на основу која већ има суфикс или ᴨроширење даје искључиво именску основу (P5)[199]*.*

13.03 Без сумње, *P1* је најконтроверзније.

Лингвисти кажу да је та "теорија корена" чисто *фонеᴛична* и *ларинᴦална*; да постоје бројни *двосложни* и *вишесложни* корени *ᴛемаᴛскоᴦ* и *аᴛемаᴛскоᴦ* типа у ПИЕ; да се инсистирањем на *једносложносᴛи* и *ᴛрословносᴛи* неминовно ближимо семитској консонантској схеми[200]; да наведена правила морамо флексибилно узимати, у складу са стварним језичким развојем.

скраћен а суфикс пун и наглашен. Слични примери:**wér-g-/*wr-ég-; *pér-k/pr-ék; *sér-w-/sr-éu; *pét-r/pt-ér*…

198 *Глаᴦолске основе* трпе само један суфикс и проширење које није могуће на основу I него само на основу II (**dei-* уз суфикс -*w/eu-* има у I *dei-w* – а у II *dy-éu*. Проширење -*t*- иде на II *dy-éu-t-*, вед. *dyot-ate*; искључено је *dei-w-t*).

199 *P3* и *P4* су правила заједничка за глаголске и именске основе. *P5* је дискриминационо правило – код *именских основа* могуће је више узастопних проширења, уз адекватне редукције претходних елемената: "поље именских облика је шире од оног глаголских форми: за име, индоевропски располаже богатом гамом могућности, почев од самог корена (корен–име) до дуге акумулације суфикса и проширења; за глаголску основу творба се врши у уским границама и допушта највише један суфикс и проширење" (*id.* 171).

200 Дистинктивна црта семитских језика је творба речи комбинацијом "корена" консонаната у фиксном поретку, обично три, с вокалним "обрасцем" и некада афиксима испред или на крају корена. "Корен означава семантичко поље док образац истовремено сужава значење и даје граматичку информацију." На пример, ако три корена консонанта представимо са три *X*, образац *XaXaXa* у арапском производи треће лице маскулинума сингулара перфекта. Применивши овај образац на корен **ḥ-r-m**,

13.04 Ипак, *уз све оградe,* поменути ˮмодел” је користан утолико пре што су у *срūском и ведском* корени редовно *моносилабни*, мада не и *ūрословни*[201]. Кад га применимо исход је следећи:

а) облик **sur** (√**sur**/**svar**, **svr̥** <***s**^{w}**l̥**), задовољава сва правила. Моносилабан је, трослован (*CVC*[1]), с различитим сугласницима (*P1*); нема мукли сугласник и аспират (*P2*); може добити само један суфикс (*P3*: *sur-vin*)[202]; или се комбиновати у именској творби са суфиксом и инфиксним проширењем (P4: *sur-b/v -vin/in*) односно више проширења (*P5: sur-b/v -ya-**);

б) **sol**/**sul**, **slo**/**slu** (<***s**^{w}**l̥**/**sl̥**^{w})[203] уз одговарајући именски суфикс твори назив за *сунце* (основа I: **s**^{w}**l**/**sul**/**sol-** или II: **sl**^{w}**-** с инфиксом назалног-**n**) и *словен* (основа II

“забрањивати” арапски твори треће лице сингулара перфекта *ḥarama*, “забранио је”. Други образац *XaXīX* твори именицу *ḥarīm,* “забрањено место” (*harem*) док ^{ž}*iXXāX* даје глаголску именицу ^{ž}*iḥrām,* “забрана.” Образац *muXaXXaX* (с редупликацијом медијалног консонанта) даје партицип времена прошлог *muḥarram*, што налазимо и у имену *Muhammad*, арапски *muḥammad,* од корена *ḥ-m-d,* ˮхвалити” (J. Huehnergard, *Proto-Semitic Language and Culture*, The American Heritage Dictionary of the English Language, Fourth Edition. 2000. App.II).

201 Ту је аналогија потпуна. “Ведски корени могу бити само једносложни. Они могу имати следећу структуру: *V, CV, CCV, CCCV, VC, CVC, CCVC, VCC, CVCC, CCVCC* (*V* – самогласник, тачније слоготворни елемент; *C* – сугласник). Јединствени обавезни елемент корена је самогласник” (*EVJ*, с. 39).

202 Развој акцента ваља повезати с еволуцијом словенских језика (*cf. ISJ*, I).

203 По Вакернаглу, **r̥** може бити ИЕ *l* (*WAI*G, s.33) што је у скт. позната алтернација. *Cf.* и *MIE* (с. 59): “Индоирански тежи да помеша **r* и **l*…, дијалект на коме се темељи језик *Ригведе* није знао за *l*.” Неки од вед. текстова имају лингвално *l*(*ḻ*) које стоји уместо лингвалног *ḍ* (*WHSG*, §5, 53).

***sl**ʷ= slu/**slo-**[204]+ **vin**/ **van**, ИЕ ***wen**[205] или **slo-** + еуфонично **v**[206] + суфикс **-in**). Он такође задовољава наведена правила;

в) **sṛbh**, **sṛmbh** и сл. ("убити, заклати, ранити, повредити… ")… у сукобу су са *P2* (аспировано *bh*)[207];

г) корени с дугим вокалима[208] или финалним самогласницима (сем *е/о*) такође не испуњавају правило *P2* ;

д) правила *P3* і *P4* су потпуно примењива на све наше деривације (придеве, демонстративне слож*енице, бахуврихи*) као и *P5* које даје могућност даље "надградње" и проширења (нпр. *slo-wen-inu*, *slo-v-in/en-ski*)[209].

У именској творби резултат је увек истоветан – **surbin**/ **srb-in** – **srbin**: **sur-b(h)-in**[210]/**sur-vin**>**sur-bin** (посесив); **sur**+**bha**> **surba**> **sur-b-in**>**sur-bin** (де монстративна сложеница); **sur-ba**+**in**> **sur-b**[211]**-in** >**sur-bin** (*бахуврихи*)[212].

---

[204] По *P2*, *о* се јавља као правилни финални самогласник коренске основе.

[205] Оригинално *w* које указује на везу *v* и *u* (нпр. у раном латинском и српском) у већини европских језика (и у Индији) прешло је у обично *v* (*cf. WHSG*, §57).

[206] У основи II *slo*+*-in* еуфонија је изразита те би *v* било нужно. О еуфонијским правилима у ведском *cf. WHSG* (§109–125), *MVG* (§65–83).

[207] У коренској структури *CV* или *CCV* сугласник може бити аспирован само уз (евентуални) дуги вокал – *dhā, bhī, dhū*… (*cf. EVJ*, с. 39).

[208] Корен √*sṛ* може доћи у обзир само у облицима **sur**/**sir**/**ser**… "Осим у акузативу и генитиву множине **ṛ-** основа (где се пише **ṝ**) дуги самогласник је у *PB* представљен знаком **ṛ**"(*MVG*, §12).

[209] Сложенице су карактеристичне за ПИЕ још у најранијем добу. И у ведском су присутне у најстаријем језику (у облику комбиновања најчешће два или три елемента). "Али што се више одмиче у времену и у елаборацији стила, јавља се све кабастија и тежа агрегација елемената" (*WHSG*, §1246a).

[210] У словенским језицима је дошло до познате деаспирације ***bh***>***b***.

[211] Овде *а* испред *i* нестаје и по правилима еуфонијске комбинације.

Корен или суфикс?

14.01 Бенвенистов модел је рестриктиван и свесно поједностављен[213]. Но, *критички појмљен и примењен*, он може помоћи при тестирању процеса и исхода анализе.

Ми смо за *србин* и *словен* издвојили *две групе* глагола који дају основе: *а)* **sur**/**sul** и *б)* **su**/**sū**. За њих супонирамо ПИЕ ***s^{w}l̥**/**s^{w}r̥**, односно****s^{ə}w**/**s^{h}w***… *При томе не заборављамо да је основа б) могућа варијанта основе а)* (како сугерише Вопадева, стављајући глаголе друге групе под **sru**, што је, у ствари, само друга варијанта **sur**).

ПИЕ ***s^{w}l̥/s^{w}r̥** (*прва група*) даје **sl̥^{w}/sr̥^{w}** (за другу основу). За ову групу смо демонстрирали апофонске промене, алтернације, метатезе… Корен ****s^{ə}w/s^{h}w*** (*друга група*) давао би ***sw^{ə}/sw^{h}*** (за његову другу основу)…

Бенвенист реконструише √***sāw-** (наше ****s^{ə}w*** за *другу групу*) што своди на *sév$_{2}$-w-* које проширено са *-*l-o* даје **sv- u-l-o->*su-u-lo->*sūló-*, скр. *sūraḥ.*[214] Код Вoткинса налазимо ***s^{ā}w**el-, најстарије ***se^{v2}w**el-*,* потом **sa^{v2} wel-,* контраховано на **s^{ā}wel-,* са нултим степеном**s(u)wel-*.[215] Покорни даје: ***sā́wel-**, **sāwol-**, *suwē̆l-*, *swel-*, *sūl-*, односно *swel-*, *sun-* уз алтернацију *l/n*, указујући на идентичност са √**su̯el**[216] – истоветно с нашим ***s^{w}l̥**.

14.02 Остаје питање да ли је ***l̥/r̥** *коренско* или *суфиксно*.

---

[212] Код именица су могућа даља проширења: *sur-b-li-in… slo-v-in/en-in…*

[213] Замера му се: крутост, статичност модела, држање за Сосира који је ИЕ вокалски систем свео на *један* самогласник (*ĕ*) у комбинацији са којим настају други (лингвисти касније шире број вокала); што узима у обзир *три* "варијетета *v*"-*v$_{1}$, ə$_{2}$, ə$_{3}$*…(то Мартине ставља под сумњу, *cf. MIJ*, с.173), итд.

[214] *BO* p.169

[215] *WIER.*

[216] *Cf. PEW.*

Пођемо ли од основе за *другу групу* онда је овај елемент *суфиксан* (**-el/ *-en-,* које у деривацији за *сунце* твори облик ступња нула **s/u/wen-* и редуцирано **sun-*)[217].

Уколико се држимо *прве групе*, онда је ***l̥/r̥** *коренско* а *не суфиксно*. То подржава и чињеница да је консонантска група **s⁻r/s⁻l/s⁻n** у изразима за *сунце* у већини ИЕ језика стална: сти. **svar**/**suar**/*su*^{v}*ar*/**sur**; авест. **hvare**; лат. **sol** (стлат. *surio*, “ватрен”); стгр. *seirios,* “светао”, гр. **ηελιοσ** (αβελιο-σ)<***σαfελιο**, хом. **ηελιο-σ**, ат. **ηλιο-σ**; гот. **sauil**, стнорд. **sol**, лит. **saule**, стсл. **слъньце**… Ова “једнообразност” се не да објаснити само истоветношћу датих правила суфикасације. Коренско ***l̥/r̥** подложно је *алтернацији* **r**/**n**, **r**/**l**/**n**, односно *дисимилацији* (*сунце* < стсл. *слъньце* n. <**сул/слъ+ нь+це*; гот. *sunnO* f., за *sunO* < **sun-On*, према генитиву **sun-n-ez*, где је *-n-* у основи алтернант *-l-*)[218].

14.03 Ипак, проблем можемо решити из друге перспективе:

а) ако имамо на уму Вопадевин осећај да су глаголи обе групе семантички и морфолошки сродни, због чега он другу групу подводи под **sru**, што би била варијанта **sur**;

б) кад схватимо да се “генетска веза” не губи кад се узме да је **sur**/ **svar** заснован на једноставнијем **su** плус -

---

[217] *WIER.*

[218] И *PEW* истиче алтернацију *l/n* и две основе:1) вед. *súvar*, n.= ав. *hvarə*, сти. *sū́rya-* (**sūliįo-*), *surā*, стперс. *-farnah-*, Хом. ηελιοσ, ат. ηλιοσ, дор. αελιοσ, крит. αβελιοσ, лат. *sōl*, *-is* (од n. **sāwel* <**sāwol*, **sāol*) кимр. *haul*, сткорн. *heuul*, брет. *heol*, стир. *sūil* (“око”),алб. *hül*, *ül*, “звезда”(**sūlo/* **sūli-*), гот. *sauil*, n.(**sōwila-*), стисл.*sōl*, f.(**sōwula*), стшвед. *and-sylis*; лит. *sáulé*, слов. **sulnika-* н.стсл. slьnъce (*-ni-*<**ogni*, “ватра”); 2) ав. *x*^{v}*əng*, (ие. **swen-s*); гот. *sunnō*, ангсак. *sunna*, ствнем. *sunno*, *sunna*, стисл. *suđr* (“јужно”) ангсак. *sūđđera*…

ar/r̥[219];

в) Изгледа да су ПИЕ изрази за *сунце* из основе у којој је *l/r/n* коренско[220]. Но, овде је реч о специфичним коренима који су *древнији* од оних који су сачињени од простог корена и суфикса. Код ове врсте корена постоји проширење чији настанак није више јасан и не може се објаснити[221]. То "проширење" је сродно или идентично са суфиксом који служи не само за формирање

---

[219] Корен се разлаже/анализира уз помоћ паралелних простијих корена или одговарајућих синонима (*cf. BSL,* VII, "Глаголски корен", § 1).

Занимљиво је да и Бенвенист настоји да посредно утре разлику (*sur/svar* > *Surya* и *sū* > *Savitar*). У анализи авест. *spənta* (*cf. BIE*) он постулира ИЕ прототип који у иран., слов. и балт. Језицима има облик **k'wen*. Пошто је то суфиксирани корен треба постулирати **k'eu-* које се пак јавља у авест. kao *sav-* "бити користан, повољан, пробитачан" са дериватима *sava-*, *sav-*, *savah*, "корист, повољност", и придевом *sūra*, "јак, снажан". Но како *sūra* не значи само "јак" *него и квалификује више богова*, хероја – међу њима и Заратустру, као и неке појмове ("зору"), он каже да се у то уплела *аналогија* са сродним облицима истог корена. На исти начин, од ведског *śū-śvā-* (*śū-* је слаба основа од *śvi* по *MWSD*), "нарастати, надимати се", што имплицира "моћ" и "просперитет", изводи *śūra*, "снажан, врли", узимајући за паралелу однос грчког *kueîn*, "бити бременит, носити у утроби" – *kûma*, "дизање (таласа), вал" – *kûros*, "снага, суверенитет", *kúrios*, "суверен."

Други (*cf. MWSD*) *śūra* – "херој, ратник…" (*РВ*, *Махабхарата*) изводе од √*śur* (=*sūr*, "ранити","убити", "чврст, храбар"; *cf.* гр. κυροσ у α–κυροσ).

[220] *Cf.* и хит. *šiun*, "бог; *Šarum*, син хититске богиње сунца (на рељефима места *Yazilikaya*); *cf.* и сумер. (потом асирско) соларно божанство *Saul/Savul*.

[221] *BSL*, VII, §1. Овај приступ мири два изнесена полазишта и то је, вероватно, највише чиме се може изићи у сусрет *суфиксној* теорији.

глаголских основа него и за творбу имена[222].

Суд историје

15.01 Лингвистичке реконструкције су несумњиво од великог значаја. Оне се, ипак, не могу ослободити ограничења која их прате.[223] Стога им се могу ставити разне замерке и утврдити могуће грешке… Наравно, и овој нашој. *Пресудно* је, међутим, да *ми за своје тврдње имамо историјске потврде.*

Географ Птолемеј је забележио **Soubenoi** (<***s̥w** +***wen**; или √**sur**/**sul** у основи II – **slu** > **slo** + **-in**/**en** и еуфонично *b/v*) [224] а **Συρεβα** ορη у Скитији (**sur** у основи I[225]). И други извори документују √**sur** у основи I –

[222] Истородност ових елемената са суфиксима за творбу имена је “очигледна и она је у потпуном складу с чињеницом да се стварање именских и глаголских основа заснива на истим начелима” (*BSL*, VII, § 1).

[223] Л. Блумфилд је истицао да се узроци језичких промена не могу ухватити (он је изнео децидан став да су “узроци гласовних промена непознати”, *Language*, NY, 1933, p. 385). Ипак, могу се утврдити извесне *регуларности*, фонетичке и семантичке (“кореспонденције”, како вели Меје).

[224] По Шафарику, Словени су забележени као: *Sloveni*, *Vinidi*, или *Venedy, Anti*; *Srbi* (*Spori, Serveti*, *Zeriuani*). У VI веку: *Sclavini, Antae, Spori* (Прокопије), *Vinidae, Veneti, Sclavini, **Sclavi**, Antes* (Јорданес); *Serveti* (V. Sequestar); у VII: *Sclavini, **Sclavi**, Veneti, Antae*; у VIII: *Sclavini, **Sclavi**, Vinidi, Vinedi*; у IX і X: ***Sclavi**, Sclaveni, Sclavini, Sclavani, Sclavones, Sclavanisci, Vinidi, Vinedi, Vinethi* (*ŠSS*, II, 276). Ваља запазити суфиксне превоје (**an, en, in, on**), евентуално еуфонично **v**(*b*), и отпадање **in** као у плуралној форми *srbi* – **sclavi.** Птолемејево Σουβενοι има*ou* што указује на оригинални ИЕ дифтонг *o* који је у скт. производ ојачања *u* (*WHSG*, §27) а у слов. у корелацији са сонантом ***l***.

[225] И граматичар Стефан Византинац (V век) бележи етноним **Συρβανοσ** u Месопотамији. Интересантно је и староцрквеносл. **Surinъ** (назив за *Сиријца*) што одговара античким примерима:

Surbin[226]. Па и Порфирогенитов податак да су Срби настали од "паганских Срба, званих такође *Бели* Срби" добија право значење тек у овом светлу.[227]

Такође је много примера основе I (**sur**/**sul**) у превојима:

Sårios, "Сиријац", у ствари Кападокљанин, односно Амазонке на Понту око Термодона (W. J. Slater, *Lexicon to Pindar*, Berlin,1969); **Sūros**, **Sūria**, за "Сиријац, Сирија", али и **Sūrioi**, "Сиријци" и "Асирци", касније често име робова (*cf. LSJ*).

[226] Шафарик (*ŠSD*, s. 289–295) наводи многе називе за јужне и северне (*Sorbe*) Србе: **Surbii** (Фредегар), **Siurbi** (*Hron. Moisiac.*), **Suurbi** (*Annal. Lauriss.*), **Surpe** и **Surfe** (у Алфреда), **Surbi** (географ баварски), **Surbiensis prov**. (код Сомерберга), **Swurbelant** (запис, 1136), **Surben** – два пута (нем. песници XII v.), **Zurbici**, **Zurbike**, **Surben**… Он вели да је "појава *e, i, ie, o, u, uu, iu,* сасвим уобичајена испред **r**: *Serbi, Zerbiste, Zeriuani, Sirbi, Sirbia, Zirbi, Ziruuisti, Ciervisti, Ciertvi, Sorabi, Sorbek, Surbi, Surpe, Surfe, Zurbizi, Curbizi, Zurbike, Zurba, Suurbi, Siurbi*, некад и после **r**: *Zribenz, Zribia, Zribin*, или чак по обе стране: *Serebez*" (*id.* s. 294). Подсетимо такође да је Белић приметио да "латинска азбука није имала знака за **r̥** (*r* вокално) па га је предавала знацима *ir, er, ri, ur* и слично"(*BF*, с. 75.).
И Мас'уди бележи **Surbīn** (*cf. NSS*, s. 274, по Marquart-u) као и *Chorwātīn, Sāchīn, Guššānīn, Braničabīn*…(*MPO* даје *Sirtin* уместо *Surbin*). Масуди није поуздан извор за словенску историју (те области, посебно оне око Каспијског мора он не познаје довољно. *cf. MPO*, предговор, p. 3; *cf.* такође *GS*).

Дукљанин (XII век) бележи назив ***Surbia*** (латински *Transmontana*) наводећи да је она састављена од две *провинције*: једна, "a magno flumine Drina" па на запад, која се зове Босна, и друга, "ab eodem flumine Drina" до Лаба (река код Приштине) која се зове ***Rasa*** (**Rassa**) (Ф. Шишић, *Летопис попа Дукљанина*, Београд, 1928).

[227] *De Administrando Imperio*, 3.32 (»*DAI*). *Belo = светло* као и ведско √*bhā*, "сијати, бити светао или луминозан";*bhā*, "светло, сјај, велелепност…"; *bhāla*, "сјај, блистање"; *bhās*, "сијати, бити светао"…*bhalla*, "благи, добар; израз обраћања Сунцу; врста стреле…"; *bhālu*, "сунце"…

sar, sir, ser, sor…[228]

Раси, Рашани

16.01 Још једна чињеница подржава идентификацију *срби–словени*. Срби су се називали и **раси**/**Раси**, **Рашани**[229].

С тим у вези ваља прво узети у обзир: *а*) √ṛ са ра-

---

[228] Страбон (I век пре н.е.) – **Σιρβην**, Плиније (I век) – **Serbi**, Птолемеј (II век) – **Σερβοι**, **Σαραβι**, **Σωρβα**…К. Порфирогенит (X век) – **Σερβλοι** (за јужне, "илирске" Србе), **Σερβοι** (за северне)… *Пој̄тинḡерова ̄табла* и остали итинерери помињу место ***Servitium***, **Σερβινον**… у старим руским изворима – **Серебъ**, **Сербъ**… (развој полугласника **ъ** у **о**, **ь** у **е** је позната типична источнословенска појава). Извори наводе и: српску тему у сев. Тесалији (XI век) где је и **Σερβλια**, **Σερβια** (у Турској *Серфице*) на реци *Бис̄трици*; места у Епиру и Грчкој – **Σερβου**, **Σερβοχια**, **Σερβιανικα**, **Σερεβιανι**, **Σερβιανα**, **Σερβοτα**…; у Малој Азији (VII век) место **Γορδοσερβα** (касније **Seruochoria**)… (*cf. NSS*, II, s. 398-399).

У именима се код Грка и Латина, али и у неким слов. Језицима умеће самогласник (вед. *svarabhakti*). У *РВ* се често захтева додатни самогласник (по дужини сасвим кратак и по правилу еквивалентан ПИЕ *ĕ*) у речима где *r* долази испред или иза неког консонанта (*cf. WAIG*; *MVG* §21). Слично појави факултативних и секундарних јерова у стсл. простим говорима ради олакшавања изговора неких консонантских група (*cf. VM*, § 24).

[229] Овај облик (с очуваним *-ани, -ини, -ени*) би био млађи од *раси/раши*… Ђ. Бранковић је *Рашани* изводио из *Роксолани* или *Роса*, што закључује по имену којим су се потписивали на молбама цару (*Роксанми*).

Балкански **Рас** (место) забележен је у IX и код К. Порфирогенита у X веку (*loc. cit.*). **Рашани** (*Rasciani*) се помињу у XII веку. Тек од XII века се у латинским изворима (како видимо код Дукљанина) српска *држава* између Дрине и Мораве назива *Rassa*, *Rascia* (*cf.* и Ј. Калић, "Назив Рашка у старијој српској историји IX–XII век", *Зборник Филозофскоḡ факул̄тета,* XIV–1, Београд, 1979, с. 79–91). Јавља се и код Дантеа: "…si conosceranno, e quel di *Rascia*" (*Paradiso*, *Canto* XIX v. 140).

зним значењима и изведеницама (“небо”, “ићи, кретати се, пети се; напасти; освајати; повредити…”); *б)* **ra** (mfn.) “сјај, светлост”[230]; *в)* √**raś**, са деривацијама **raśmi**, **raśanā́**, **raśi** – у вези са светлошћу и религиозном припадношћу[231]; *г)* √**rā**/ **rās**, “дати, подарити, поклонити; покорити се, повиновати се…”[232] Ово семантичко поље у целости указује на *кулшну одређеносш и ūраксу* (поштовање соларног култа, “давање жртве”) и њихово древно поимање.

Култ се, наиме, схватао као *веза* (лат. *Religio*< *re*+ *ligare*), “савез”, “уговор” са узајамним “обавезама” по принципу *дара и узgарја*. По том концепту, бог “узвраћа” указану му пажњу, бригу и жртву[233]. Веза богова и људи је као однос *сшаријих* и *млађих*: млађи приносе дарове старијима од којих, за узврат, бивају помог-

---

[230] *MWSD* држи да *ra* (mfn.) “ватра, врућина, љубав” (m.), “злато, давање, кретање” (f) у неутруму обично служи за етимолошка објашњења (“сјај, блиставост”); *cf. rāṭ*, “која светли” (*YN*, 12.46).

И као суфикс **-ra** означава “жар, ватру, светлост, злато…”, али и “сјај, дивоту”, ознаку за божанство. Њега срећемо у именима великих богова (поред *Su-ra*, и *Mit-ra*, *Ind-ra*…) те бисмо их тумачити и овако: *Ind-ra*, “бог воде”; *Mit-ra*, “бог веза” (“уговора”). Није случајно што се Митра најчешће јавља *уgвојен* са Варуном. Уобичајена етимологија његовог имена <*mit* <*mi*, “с/везати” + *tra* <*trai*, “чувати, штитити…” даје “чувар веза”, али тек на другом нивоу елаборације – “божанство.”

[231] *raśmí* (зрак светлости, сјај, *PB*), *raśanā* (зрак светлости, уже, трачак, узда, појас, зависност од) каже се “вероватно” од “изгубљеног √*raś*”. Очито у сродству са √*raj*, *rāj*, ”светлети, блештати; владати…” (*YN*, 2.3; *MWSD*).

[232] Од њега су и *rāta*, “дат, поклоњен”; *rāti*, “племенит, великодушан; услуга, дар, поклон, жртва”; *rāvan*, “даривати, поклонити”, *rátna* (дар, поклон, добра, богатство; благо, драги камен…), *rā*, односно *raí*, “добра, имање, богатство, обиље”, *rāsi, rāti, (ra)rāsva, -rāya, rarāvan*… (*WVR*).

[233] *RVG*, V,51.15.

нути[234].

То је и оригинално схватање култа код *срба* и *Срба*. С. Тројановић је запазио да наш народ "ни у једном случају не употребљава реч *жртва* ни старословенску *треба*, те у Вукову *Рјечнику* реч *жртва* и не постоји, "јер и што се чује позајмљена је из црквених књига… Међутим, Вук је у Рјечнику сасвим правилно *дар* превео, поред обичног значења, још и значењем жртва, *Opfer*"[235]. И став да је жртва елемент *интеграције* у *групи и са божанством*, има корена у најстаријем језику: религијску и социјалну везу имплицира управо ведско *rāśí*, m., истородни скуп људи, као и *rāshṭrá* (√*rāj*), "краљевство, царство, доминион, земља" у смислу држава, "народ, нација, поданици…"

16.02 *Раси*, *Рашани* је у вези и с *а)* √**ras** (*rāsate, rāsita, rārāsyate, Rasana*…), *б)* **ru** (*ráva*, *Rāvan, Rāvana… Ru, Ruta*) и **raṭ** (*raṭati*) у значењима што се односе на *језик* (орган[236]), *говор* (обредни, ратни), "викати, клицати, бучати, грмети; плакати, нарицати… *призивати*; песма, звоњава… *ратна* галама, бој", као и *в)* √**ṛṣ**, "ићи, кретати се, терати, насрнути, ранити, убити… " – све у вези *с култом, ратом, смрћу, славом*, одласком на "онај свет", у "рај"

---

[234] *RVG*, VII, 22.7.

[235] *Главни српски жртвени обичаји*, Српски етнографски зборник, књига 17, Београд, 1911, с. 3–4, 8. Он вели да је Л. Феликс доказивао да је и *порез* првобитно био жртва, драговољан поклон, касније претворен у стварну дажбину.

Теорију жртве као *дара* (идеје познате још у антици као формула *do ut des*, "дајем да ми даш") заступао је још Платон а развио 1871. антрополог Тајлор. Касније су је са ревизијама и разним акцентима подржали и Робертсон Смит, М. Мос и др.

[236] Витни држи да је √*ras*² "окушати" само демонстратив од *rasa* (*WVR*).

(*rai*, "обиље"< **rā**), поштом мртвима, прецима…[237]

16.03 О природном сплету ових израза и значења говори и √**las** синониман са **ra** и **ras**: "светлети, сијати, блештати; бити жив(ахан); звучати; играти, треперити…" С обзиром на семантичку подлогу и познату алтернацију *r/l* они су могли бити потпуно замењиви (као и истозначни √*ra* і √*la*: "дати, давати, добијати, узимати… ")[238].

Раса/Раша

17.01 Интересантан је израз **rasa**[239] за који нема задовољавајуће етимологије. Он стоји за "биљни сок", "воћни нектар", "течност" уопште, "најбољи део нечег, есенцију, срж", животни "флуид" (крв, људско семе…), "воду, пиће"… Могуће је да је некада постојао корен синониман са *sṛ*, "тећи, цедити", или је *sṛ* >*ṛs* >*ras*, на шта упућује и ведско **rasā**, "влага, *роса*" (*RV*)[240]. Као "пиће" *rasa* (*ra-su*) је што и **sura** (<*su-ra*), свето пиће (као и *soma*)[241], неопходно у култном обреду, штовању богова (*a/sura*).

17.02 **Rasa** је такође митска река што *ш̄ече* око земље и атмосфере,[242] неспорни узор многих *Раса* и *Раша* по ПИЕ свету,[243] и управо има значење изведено из

---

[237] ПИЕ √*rās*, "орити се, звучати, грмети, звонити…" И овде "раси" = "словени" (√*ras* и √*svar* – говорити, звучати, одјекивати…).
[238] *Cf. MWSD*.
[239] *rása* (m.), *rasā* (f).
[240] Тако би *Срби* и *Рашани* било и семантички и коренски истородно.
[241] **su**[3] "цедити, точити (свето пиће), дестиловати, припремати (алкохол, сок, вино *etc*.); **sú**[5] "одличан, прави, врли, леп…" што све упућује на *есенцију, изврсносш̄*.
[242] *Rasā* је име митизоване реке "налик на грчки Океанос" (М. Милер, у M. Müller ed., Sacred Books of the East »*SBE*, vol. 32, p. 8, Oxford, 1891). Ауфрехт сматра да је то назив за "Млечни пут".
[243] Наше *Раса, Рашка, Раша*, кавкаска *Раса*, *Рашка*… тибет. *Раса* (>*Ласа*).

“тећи.” С друге стране, њене алтернације *Ra*, *Lasa* (*r/l*) указују на *ra* и *las*, тј. “сјај, светлост, блештање, треперење, играње”. Она је, по свему, митска колевка Раса, Рашана, оних који “говоре”, “слове, славе”…

17.03 Њен земаљски пандан је, по свему судећи, *Волга*, негдашња *Ра*[244] чије име се такође доводи у везу са *Раси, Рашани*, односно *ra/rā* (*rās*) “сјај, светлост, блештање; злато; давати, поклањати…” и *las* (при чему *r::l*), “сјај, светлост, треперење, играње…” Али, тај назив би се могао изводити и од *ras*, “правити звук, шум, буку”[245] чему су блиски *ru* (*ráva*, *Rāvan, Rāvana*à *Ru, Ruta*) и *raṭ* (*raṭati*) у значењима која се односе на *говор* (обредни, ратни), “викати, клицати; нарицати, *призивати*; песма, звоњава… *ратна* галама, бој”…

Волга, у суштини, има исте семантичке вредности: а) √*valg*, “тећи, скакати, играти, треперити“ односно “звучати, шумити”; б) √*valh*, *РВ. vac; vad*, “говорити”/ *vand,* “славити”.

17.04 У вези с овим отвара се једно друго важно питање: ако је небеска *Раса/Раша* митски, није ли *Ра, Оарос* (*Волга*) земаљски завичај *Раса/Руса/Расена*, оних који “*светле*”, “*говоре*”, “*кличу, вичу*” “*славе, опевају*”? Та претпоставка има ослонац у неким већ изнетим тезама о пореклу Индоевропљана[246]. Ипак, неопходна је њена даља провера и пуна верификација.

17.05 Rasā касније постаје “доњи свет”, “пакао”[247].

Идеје “пакла” у *Риг Веди* нема. Умрли код свих ПИЕ иду у “небо” где су *Преци* (*Pitṛs*) сједињени са зра-

---

[244] Северноиран. **Rahā*, грч. *Rhā*, Авест. *Raŋhā*, *РВ –Rasā*. Код Херодота *Oaros*.
[245] *YN*, 11.25.
[246] М. Гимбутас изводи такав закључак из археолошких налаза.
[247] Налик на реке доњег света код Грка (*Лета*, *Стикс*).

цима сунца[248], у коме господари *Јама*[249], настављајући да егзистирају у "вечном *свеūлу*", обиљу јела и пића, сензуалних уживања, "меда, млека и вина"… Тек у *Atharva Vedi* се јавља *доњи* свет, *nāraka loka* (опозит *svarga loka*), место вечне, "црне", "слепе таме"[250]…

Ни код паганских Словена *ūакао* није постојао. *Повесū времених леū* (још у доба уговора Игора и византијских царева, 859) помиње као највећу казну ону која и у животу може да их снађе – *ī убиūак слободе, роūсūво*[251].

На обалама небеске *Ра*/*Расе* налазило се: за једне, *свеūло*, "пуно сунца и обиља", боравиште ("рај"); за друге (поборнике новог култа) – *ūакао*! У том смислу индикативно је да се **Rasā** као "пакао" појављује у *Махабхараūи* где се и поетизује митски сукоб божанства *свеūлосūи* и *облака* …

Руси

18.01 По истој логици (*еūноним* од *аūелаūива*) и граматичкој творби (придев, именица, *бахуврихи*) изводимо и **рус**/ **Рус** од ПИЕ корена ***reudh** чији су староиндијски рефлекси: √**ruc**, **rudh**[4]; **ruh**, **ru**, **ruj**, **rish** i **rush**. Сва та семантичка поља истоветна су или блиска са **sur**, **sṛbh**, **surbh**, **śur**:

– **ruc** (>**roc**) – "сијати, светлети, зрачити", >**rúci**, "сјај, блесак, блиставост, белина" исто што и ведско **roka** и **rokas** (>ди-

[248] *Cf. RVG*, X. 56.
[249] И сам *син сунца* (Вивасвата), Јама ("возач кола", "близанац", "Сатурн"), идентификује се и с Агнијем (*YN*, 10. 20). Тек у постведском постаје "судија", онај који "кажњава" умрле (као хеленски *Хад*).
[250] *Cf. MVM*.
[251] За кршење уговора хришћанима се прети страдањима у "загробном животу" а некрштенима – клетвом да немају помоћи "од Бога и Перуна, да се не заштите штитовима својим и да погину од сопствених мачева, стрела и другог оружја, и да буду робови свег свога загробног живота."

јалект. *roks*-[252]), "светло, сјај, блиставост", односно **rúśat**, "блистав, сјајан"; **rudh** ("изгубљен" корен, у ствари < ПИЕ ***reudh**), "бити црвен, *риђ*"[253]. Сем тога, и протетично **arushá**, mf., односно *RV* **árushí**[254], значи "румен, риђ, црвенкаст" (боја; идентично словенском **рус**). Оно означава и *сунце* (такође ***arus***), *дан, зору* (поред боје бога огња, Агнија, његових коња). Ведски Сурија се још зове *Arka*[255];

– **ruh** – "дизати се, расти, излазити… " (и друга форма тог корена √**rudh**[1])[256]; **ru**, "поцепати, растргати"[257]; **ruj**, "уништити, повредити, убити, ударити"; **rish**, "повредити, уништити, руинирати"; **rush** – "убити, повредити, ранити".

Укратко, **руси**/**Руси**[258] лексички и семантички је сродно са **срби**, **словени**, **раси**/**Срби**, **Словени**, **Раси**. Кад *ейнонимија* потврђује *аушоиденшификацију*, немају оправдања разне *еѓзонимне* ("норманска", "кавкаска" итд.) теорије као ни обичне "топономастичке" етимологије, јер геогра-

---

[252] *Cf.* претходно *rasi* и авест. *raoxšna*.

[253] Од њега су и слични изрази у многим ИЕ језицима – балтосл., романским, германским…(срп. *рус*, *руда*, *румен, рудеши*; лат. *russus*, *rûsa*, лит. *raũsvas*, *rùsvas*, нгр. ρουσιοσ, ром. *russeus*, гер. *Rost*, фр. *roux*, *rousse*…). Истоветног значења као ПИЕ *ser*-, *sor*-, "црвен, румен, рујан(рудети)">сти. *sāra*-, лит. *sar̃tas*, лет. *sârts*; са -*bho*- формантом: лат. *sorbum*, *sorbus*, швед. *sarf*, лит. *serbentà*, *serbeñtas*… (*cf. PEW*).

[254] Овде је *a, ā* "агрегативно" као и у *ā-√dā >aditya* (*YN*, 1.4, 1.5). Сунчани зраци се називају и црвени (*a-ruṣīh*) зато што сијају (*ā-√ruc*) (*YN*, 12.7).

[255] *arka* (од √*arc*, пред финалним *a* глас *c>k*), "зрак, светлост муње, сунце, ватра…" *Cf.* такође *aruṇá* (mfn. < од √*ṛ* /*ṛi*) "риђ, црвен" јутарња румен за разлику од ноћи.

[256]Укрштено с √**rudh**[2],"за/уставити, спречити, заузети, затворити…."

[257] *Cf.* ПИЕ √***reu***-, *rewə*-: ***rū***, дерати, цепати, про/валити…сти. *rav*-, *ru*-, грч. ερυσι–χθων, лат. *ruo*; такође √**reu**-, *rěu*, **rū**, "брујати, викати, рикати, мумлати" (*PEW*).

[258] Забележени су разни етноними: *Рус*, *Рус-ин*, *Рос*-, *Рокс*-, виз. Ρωσ, тур. *Urus*, ест. *Ruotslane*, нем. *Reusse=Russe*

фски називи (хидроними, ороними итд.) немају "неутрално" значење (*светлост*/*светло*, *белина*/*бело*, *сјај*/*сјајно, румен/о, црвен/о*…) него су, често, специфично вредносно импрегнирани – *култно*, *социјално*, *етнички* (боравиште *срба*, *раса, словена*, *руса*…)[259].

Хрвати

19.01 Једнако као и *срби* за етимологе је остала тајна и име *Хрвати*. Многе претпоставке ("готска", "илирска", "аварска"…) не могу се одржати, па ни новија "иранска"[260].

Хрвати (ХрЍвате) је, у ствари, идентично или сасвим блиско са *Срби* и *Словени*. Оно се најприродније изводи из:

а) √**hr̥* ("бити жут") + *vat*, ***hári***, mfn., "жут, риђ; *сунце*; *лав*; *зрак светлости*; *месец*" (такође Шива; поклоник бога Вишну…); *harit-vat (harit-)* mfn. у *РВ* "златнобојан"…

б)√*hr̥* "до/носити; давати, даровати; господарити[261], победити; одузимати, робити; сећи (главу, уд…); уништити."

в) *hr̥*, "срдит, љут".

Укратко, и *хрват* је *култни апелатив* из корена с истим семантичким потенцијалом као и √*sr̥*, √*sur*< *svar*. Штавише,

---

[259] Колико они "обележавају" имена насељених, толико и ови могу "обојити" њих (то је, можда, случај управо са Волгом – *Pa/-Oapoc/Poc/Paca*, као и њеном притоком *Суром*).

[260] "Иранизам" присваја и запис у Танаису, на ушћу Дона (Χορο–αθοςΧορουαθος), а неки чак за подлогу узимају иранско *haurvatat* што је, првенствено, религијски концепт, паралела ведском **sarva->** *sarvatāti*, f. "потпуност, тоталност"; *sarvatā*, f. "целина, тоталитет"…

[261] Порфирогенит (у вези једног упада у Италију): "Хрвати и остали словенски господари" (*cf.* и В. Ћоровић, "Словенска племена и њихова култура", *Историја Срба,* Београд, 1989: "Српско и хрватско племе било је, по свој прилици господареће племе, односно то су организованије племенске скупине, које су као такве дошле до јачег израза").

"изгубљени" *$h\textsubring{r}$ могао је бити синоним *sr̥*; те уз познате алтернације (*s*/*h*; *b*/*v*; *-in*,*-vin*/*-vat*, такође посесивно, у значењу "као"[262]), теоријски је могуће трансферисање *хрват* у *србин* и обрнуто…[263]

срби/словени* и *арijци

20.01 Крајње занимљиво је поређење имена *срби/ словени* и *арijци*. Проблем је, међутим, што се не зна право значење и етимологија овог назива. Он се повезује с: *а)* Индоевропљанима уопште (*Арij/е/ци*); *б)* вредносним моралним и социјалним атрибутима – *племенит, изврсшан*, *господар*… [264]

Мислимо да су обе идентификације *само делимично тачне* и да су *изведене* из примарног значења.

20.02 Првобитно, значење арijског имена је, у основи, исто што и *срба* и *словена*.

Попут **sūrya** и **aryá**/**ā́rya** спада међу најстарије ведске деривативе, за које данас није могуће разлучити да ли су примарни или секундарни.[265] Без ојачања основе (*vr̥ddhi*) они су најчешће адјективи или апстрактне именице (неутрума; женски род је на **-yā**). Творе се од "ма које варијанте примитива и веома су бројне"[266]. Неретко су *герундиви* или *nomina actionis*[267].

---

[262] *Cf. PA*, 5.1. 115.

[263]*Cf.* и карактеристичан *исти епитет*: "*Бели"* Хрвати (Βελοχροβατοι) – "*Бели*" Срби (*DAI*, 3. 31, 32).

[264] *aryá* (m., f., n.) се обично тумачи као "отмен", "фин", "наклоњен", "гостољубив", "одан, истинит, драг" (*RV*), односно "господар."

[265] *Cf. WHSG*; *MVG*, §169.

[266] *WHSG*, § 1212. *MVG.*

[267] У каснијем језику то су углавном герундиви (*WHSG*, § 961, 1213). Герундивни облици (глагол. Именица – *лат. gerundium*, настала по правилу из глагол. придева – лат. *gerundivum*) и у

20.03 Морфолошки, **aryá** као и **sūrya** подразумева *основу + суфикс* (**ar**+**ya**). Врло честим афиксом **-ya** творе се, сем апстрактних именица, релациони (присвојни) *придеви* и велики број *патронимика*.[268] Такве сложенице пребацују акценат на суфикс или га задржавају на основи (**aryá**/**ā́rya**).

Овде је стварна основа **ṛ** како нас упућује Панини[269]. С тим у вези, ваља подсетити да вокално **ṛ**, као и вокално **ḷ**, представља редукцију слога који је имао неки од ових гласова плус **a**; **ṛ** скоро увек од **ar** или **ra**, а **ḷ** од **al**. Зато су уобичајена проширења **ṛ** "враћање" на оригинално **ar** или **ra**, односно **ir**, **ur**.[270] То је важно поново истаћи јер у овом морфолошком и семантичком опсегу ваља тражити значење за **aryá**/**ā́rya**:

1) Ведско √**ṛ** *(ṛicchati, iyarti, ṛiṇoti, riṇvati; āra, arishyati, ārat, ārshīt*) значи: "ићи, кретати се, дизати се, пењати; ићи у сусрет, достићи, доћи; поћи, послати; лутати, скитати; нападати, окупирати, упадати; повредити; пробости; дати, даровати; вратити натраг… "[271]. Одавде и: **ṛtá**, "прави, сушти, погодан, способан, храбар, частан, истинит; обожаван, поштован; про/ светљен; побожан, свет… ; праведност, истина; закон"; **ratha**, "кочије, кола, (посебно лака и брза) ратна кола"… Код лексикографа налазимо и **ṛ**/**ṛi** (m.) у

другим ИЕ језицима су се деклинирали као *неутруми* (уколико нису добили адвербијалну улогу).

[268] *MVG*, §228.

[269] *PA*, 3.1.103: **ṛ**+**yà** =**ár-ya-**; правилније **ār-yà**, "племенит, одличан, сјајан…"

[270] *WHSG*, § 23, 237, 241–3. Језик, посебно у нејасним или граматички неугодним ситуацијама, није трпео нестајање неакцентоване *guṇa* у речима, а у случају да се то десило она се брзо поново успостављала (*cf. BSL*,III, "Фонологија", § 22).

[271] *Cf.* грч. ορ–νυ–μι, ερ–ε–τησ, αρο–ω; зенд √*ir*; лат. *or-ior*, *remus*, *aro*; гот. *argan*; ангсак. *ār*; ствнем. *ruo-dar*, *ar-an*; лит. *ir-ti*, *ar-ti*…(*MWSD*).

значењу “небо”, **r̥̄ -**мајка богова; демона; сећање; кретање…

2) **ar**, **ār**. Ту су многобројне изведенице од √**r̥** у вези с култом, вером, исправношћу, истином, утврђеним редом, правдом; кретањем, брзином, освајањем: **ari** (mfn.), “веран, одан”; **ara** (mfn.), промер или паок точка (*кола*, времена…); **ār**, “ценити, поштовати, хвалити (*ārita*, mfn, “хваљен”); **āra**, n.,“бакар, гвожђе”, планета Марс (грч. *Арес*), Сатурн… Изводи се и: **aruṇá** (mfn.) “риђ, црвен”; **Aryamán** име *божанства светлости* (често се помиње уз Варуну, Митру, Багу; “Млечни пут” је његова “стаза”)[272], назив за *сунце*. Интересантно је и **áram** “погодно, вично, спремно”, односно **ará**, “наредан да служи, покоран”, **arámati**, “приправност на службу, покорност, преданост” (у *RV* и име за богињу која штити побожне, посвећене култу)… [273]

3) **ra**: *имати, поседовати; чинити; топлота; љубав, жеља; ићи, кретати се; злато*… Раније смо (у вези *Раси*) посебно истакли: **ra** (mfn.) “топлота, *жар, ватра; сјај, светлост*”, “*блиставост*” (буквално и метафорично) и √**rā**/**rās**, “*дати, подарити*; *покорити се, повиновати се*… ” с многим дериватима…

20.04 Према свему је очито да су, са једне стране, *surya* и *arya* истоветни по граматичкој творби[274] а, са друге да упућују на култ *светлости и Сунца* (*sur-*, *ar/r̥*)[275].

---

[272] *Aryaman* је један од Адитија (*Adityas*), мало различан од Митре: као апелатив исто значи “пријатељство” (*aryamya*:*mitrya*), јавља се и у *Авести* (*MVG*, p. 45).

[273] И главна хититска богиња сунца назива се *Arinnitti*.

[274] Код *arya* Панинијев етимолошки приступ (**r̥**+**yà** =**ár-ya-**; **ār- yà**) елиминише еуфонске проблеме евентуалног гомилања вокала (*ra-ya*=*ra-i-a*…) и могућу колизију с блиским *raya*, “речна струја”, односно с другим значењима од √*rī* и √*lī*.

[275] Нашу тезу потврђује *Риг Веда* где се *arya* најчешће повезује с *отменошћу/ узвишеношћу духа и светлом* (не “расом”у биоло-

У суштини и *аријац* је култни *апелатив* као *србин* и *словен* и они се у основи поклапају: *соларни* култ; *коло* и *кола*; *кретање*; *ратни* квалитети (храбар, хитар, жустар, нападање, освајање…); *елитизам* (изврсност, поштење, правичност, истинитост, јединственост, слава, господство…)[276]; *култна преданост* (*право-верност/славност*, *"слава богу"*) укључујући и фамозно *служење* (у ствари, *религијску покорност, богобојажљивост*)[277], што се код *срба* и *словена* (у средњем веку поробљаванима) пренело на њихов социјални положај ("робови": *servi*, *sclavi*…).

20.05 На *арије* и везу с њима подсећају и изрази *Ор* (рус. за бога) и *оријаш* (наше за "див, гигант"). *Ор* је у вези са **ṛ/ra/ar** (*cf.* **ṝī**, "мајка богова; демона").[278] Упркос устаљеним тумачењима, држимо да се *оријаш* односи на **arya** (+ *iṣa*, "снажан, јак, пун животне снаге", односно

шком смислу). Тако се каже: *prajā āryā jyotiragrāḥ,* "аријски пород је вођен *светлом*" (*RVG,* VII. 33.7).

276 "Издвојеност", "засебност", "изабраност", "изврсност"… је битан елемент *религијске, расне (касније и класне) идентификације* међу ПИЕ али и шире (*cf.* Семити и др.), подлога механизму *етничке* и *социјалне* "укључености" (*инклузије*) и "искључености" (*ексклузије*).

Тај "елитистички печат" се осећа не само на колективном него и индивидуалном плану. Скоро општи ИЕ образац представљају лична имена Међана, превалентно заснован на концептима: "истина, праведност, магија вере" (**Rta-*, акадски *Arta-, Irti-*), "моћ, магијска снага моћи" (**Xšaθra-*, акад. *Satar- Kaštar, -kištar*), "слава, божанско светло, магијска моћ краља" (**Farnah-* или **Hvarnah-,* акад. *Parna-, -barna, -parn*), (*cf.* M. Diakonoff, "Media", *The Cambridge History of Iran*, vol. II, Cambridge, 1985, p. 140).

277 *Sura+bhī,* "бојати се бога"; *cf.* стцсл. "раб" божји…

278 *Ор* = Сунце (у почетку речи испред ПИЕ **r* протетични самогласник, као у јерменском и грчком, *cf. MIE*, с. 59). Секундарна је веза са *Хорус* који се у грчком писао Ωροσ. Овде припада и *орао*, симбол највећег дела *срба*, *руса, раса*…– "птица бога с унца", "небеска птица" са којом се у *Риг Веди* повезује и идентификује Сурија. Орао, "моћних крила" је и Савитров симбол (*RVG*, 10, 149.3).

īś/*īśa*, “господ, бог на небу”) и да је рефлекс митизованог доба предака, уздигнутих до титана и божанстава. То подржава и Масудијево обавештење да је “царство *Адита* било прво на земљи, пошто је божанска освета искоренила невернике народа (коме је припадао) Ноj е”[279]. Поменути *Адити* (Масуди: *el-Adiyeh*), вед. *Адитије*[280], су били “људи гиганти, високи као палме”.

20.06 Резултат до кога смо дошли нимало не изненађује, будући да су сви ПИЕ у свом “основном профилу” имали исте или сличне карактеристике. Он, међутим, показује да су имена и култ *срба*/*словена* сачували вредности још из најстаријег ПИЕ доба, када се могу наслутити и везе са другим народима. И сам израз *aryá* указује на ту везу[281]. Истовремено, чињеница да је већина *аријаца/словена/срба* сачувала, како смо видели, и у својим дијалекатским етничким називима везу са *светлом* и *сунцем* говори не само о њиховој верској и географској блискости, него и о *престижности и социјалној предности* припадања том култу.

---

[279] *MPO*, liv. III, ch. XXXVII, p. 79.

[280] **āditya**, “син Адити”, седам божанстава небеске сфере (Varuṇa, Mitra, Aryaman, Bhaga, Daksha, Aṁśa, Suriya…); име за бога уопште, посебно *Сурију*.

Други наш израз *хоријатин* (оријаш) је (како је већ установио Јагић) од грч. χωριατησ, ”рустичан, нецивилизован.”.

[281] Није нужно бити привржемик *ностратичке* теорије (еволуција језика из једног прајезика). Довољно је узети у обзир стварна пре/историјска кретања (ПИЕ, Египат, Месопотамија, пра-Семити…) да би се уочио лексички паралелизам у погледу: богова – скт. **ṛ/ra**, староег. **ra/re**, стсемит. **ilu** (**ḷ/ṛ** је скт. алтернација); вед. **Asura**, егип. **Usiri** (Озирис), вед. **Surya**, асир. (*Bêl*)***ṣar-be***, имена демона – вед. **Rahu**, стсем. **Rahab** (Левијатан); егип. **Sebau**, асир. **sibiti**…(*cf.* и вед. *Ka*/*Kaḥ*, “бог Ка”, odnosno *kha*, ”сунце, звезде, небеса…”, такође “дах, ваздух; врховни дух, душа…” с егип. *ka*)…

ЗЛАТНО СЕМЕ

21.01 Ако су *срби, словени, аријци…* култни апелативи, називи за следбенике божанстава *свеӣлосӣи и сунца* то би морало бити потврђено карактером њихове митологије, односно приматом ових богова. Намера нам је да то сада и проверимо.

Доста је расправљано али још увек није утврђено ко је *врховни срӣски боӷ*. Али, проблем се, у ствари, поставља на неколико планова: *а) најсӣарији; б) еӣонимни; в) врховни…* бог.

Најстарије божанство

21.02 *Најсӣарији* бог свих Праиндоевропљана, па и наш је, без сумње *Небо, боӷ свеӣлосӣи*. Њему у ведској митологији одговара *Небески оӣац*, *Dyaus*, *Див*, с епитетом *dyauṣ pitar*. Име му се изводи од *див*, "сијати". Мада неспорни, он је још у ведско доба апстрактни ауторитет – идентификује се с "небом" [282], "великим оцем", оцем богова, "даном." Териоморфно је *бик* или

[282] *Dyaus* (*Dyu*) или *Div* (како се каже у Вилсоновом преводу *PB*) персонификовано је небо (*RVG*, I, 30, 20); епитет "наш небески отац" (I.89.4) иде најчешће уз сунце, по Сајани понекад уз Индру (I. 54, 3). Небо је најстарије божанство и осталих ИЕ (*cf.* Ζευ πατερ, Jūpiter…), али и Кинеза, Татара… Отуда и раширена, још жива синтагма "небески народ".

црвени бик који муче, док као *вранац* са бисерима симболизује ноћно небо. Он није довољно индивидуализован и антропоморфизован и махом чини *двојсшво* (*неба и земље, дана и ноћи, сунца и кише*…) То је неспорно *најсшарији* бог али се не сматра *главним*.[283] Њему самом није посвећена ниједна ведска химна (мада се помиње око 500 пута) док се у пару с "Мајком земљом" (*pṛthivi mātar*) слави у шест. Двојност његове природе доказује и то што је у око 20 стихова *dyaus* женскога рода. Попут других великих божанстава и он је *asura* (потоње име за демоне[284]). Најважнија црта му је *генерашивносш*, богатство у семену (*suretāh*). Готово сви ведски богови су му "деца": "кћери" (*Uṣas*, Зора), "синови" или "чеда" (Агни је његов *sūnu*, Сурија, Парђанија, Адитије, Марути, Ангирасе – *putras*).

Дајбог, Сварог

21.03 У српској и балтословенској митологији одговара му божанство *свешлосши*.[285] Његова епиклеза *Дајбог, Дажбог* указује на класични религијски концепт "дара и уздарја" те да је он пре свега *deus dator*, *бог*

---

[283] *Cf. MVG*. Мислимо да је овде реч о *йрелазу* (из *сшања* политеизма у *йроцес* монотеизације) кад се питање ранга поставља у новом светлу.

[284] Више о томе *cf.* W. E. Hale, *Asura in Early Vedic Religion*, N. Delhi, 1999.

[285] *Дан* и *Дан(иц)а*; *Див и Дива*; *Бел* и *Бела; Свеш* и *Свеша*… Балтичко *Dievs* (летон.), *Diẽvas* (литв.), *deivas* (прус.) < "дневно небо"; јерм. *Tiw*; етрурско *Tin*… Прасловенско и балтословенско *divъ* ("бог") је прихватањем синонима *bog* променило значење у "чудо", од чега је *диван, дивиши се,* али и *див* ("горостас") који се повлачи прихватањем туђице "гигант" (*cf. SER*). *Cf.* латински *Јуйишер*, грчки *Зевс*: лат. *Diov-is* гр. *Ζευς*, од *Ζηυ-ς; келт. *Dis-pater* = лат. *Dies-piter* (*BGI*, § 120, 223, 282, 545).

завеᾱа, *среће* и *ᾱлодносᾱи*[286]. Он је и *Свароḡ* што значи онај "који свему даје живот, раст, напредак", "свесијајући", и "небески (*svar*) цар (*rāj*)"[287].

Дајбаба

21.04 С *Дајбоḡом*, кога такође држи божанством светлости[288], Будимир је довео у везу топоним *Дајбабе* код Подгорице:

"Ако име *Дајбоḡа* које се не сме раставити од *Дајбабе*, изводимо од старијег облика *Дажбоḡ*, како се то обично чини, не морамо у првом делу овог сложеног имена видети неки архаични и сингуларни облик императива, него напросто непотпуну редупликацију поменуте базе **doi* – (светао). Тај облик гласи **doidio* и потврђен је у старонордијском *doi-d-o* (ведар). Једном речи, *Дајбоḡ* и *Дајбаба* су божански супружници познати у свим индоевропским религијама као персонификације

[286] Ова епиклеза се најпре среће у *РВ*: *Давалац* (*rāti*), где се повезује с *Bhaga*. *Дажбоḡ* је, дакле, првенствено у вези с *а)* давањем – *dā* ("дати, даривати, по/ нудити, жртвовати"); *б*) срећом, напретком, обиљем, плодношћу – *bhaga* "срећа", како мисли Јаска од *bhaj*, "делити" (*YN*, 1.7). Али, он имплицира и *в)* заштиту – *dagh*, "штитити; ударити; тећи…"; отуда и келтски *Dagda* зван и *In Ruad Ro-fhessa* ("Црвени/Моћни/Мудрац"); *ḡ)* топлоту – *dah*, "горети, изгорети, уништити ватром" > *daghdá*, mfn. "из/горео, ватром докрајчен"…

[287] *Свароḡ* је епитет, словенска варијанта израза: *sva-ruh*, у смислу "онај који свему даје живот, напредак, раст…" (*ruh*[1] "уздизати, расти, увећавати, оплођавати") односно *svā-rāj*, "небески краљ", "свесијајући"; *sva-rāj* (mfn.), "независни владар", "самодржац" (РВ), "самосјајан", код Индуса име за Браму, Вишну-Кршну, Мануа, један од 7 главних сунчаних зрака…

[288] У *ᾱом делу* постоје сличности између нашег и тумачења Нодила и Будимира који држе да је *врховни* српски бог било божанство светлости, односно сунца (*cf.* посебно "Сутвид и Вида", *NSV*, s. 67–126).

небеског оца и Мајке земље"[289].

По њему, код Брига име *Бабе* је *Комбаба* чији култ су они пренели доцније у Анадолију као култ *Бабе*, *Велике мајке*, познатије као *Кибела* (с другим бригијским именом *Matar*, на "новијим натписима из римског времена и *Matar Kubila*")[290].

Овакво тумачење храмље, најпре због изостале етимологије наведених имена.

Објаснили смо израз *Дајбоī*. Но, шта су: *Комбаба, Кубаба, Кумбабос*? Сем Брига, божанство *Кубаба* налазимо и код нео-Хитита али с очекиваним специфичностима[291]. Треба имати у виду сти. језичку паралелу: **papu** (m.) значи "заштитник", и изведен је од √**pā**[3] ведско

[289] М. Будимир, "Триклети бабуни и бабице патаренске", *Са балканских исӣочника*, Београд, 1969. »*BBI*, с. 188, 189. Ипак, свестан мањкавости тумачења, он мора да објашњава: "Очекивали бисмо место *Дајбоīа* некод *Дајдеда* кад му се другарица зове *Дајбаба*, али будући да су оба члана тог светог брачног пара имали божански ранг, могао се у новијем патрилинеарном систему термин дед заменити термином бог, и то тим пре што су оба ова старовремска брачна друга уживали нарочито култ звани *убожје*" (*id.* 192).

[290] "У старих Бруга име Бабе, као главног божанства плодности и брачног друга небеског оца, јавља се у сложеном облику који гласи *Комбаба*, чији се брачни друг зове *Комбабос* или *Кубабос*. Њени свештеници са Атисом на челу зову се *Galli* или *Babakes*. Ово последње име није ништа друго него дериват основног *Баба*, образован на исти начин као *Новак*, грч. Nevaks итд. Да је и у Бруга основни облик био доиста Баба види се из скраћених хипокористика *Ba* и *Komba*." (*id.* 190–191).

[291] *Cf.* O. R. Gurney, *The Hittites*, New York, 1990. *Kubaba* је богиња старосир. Каркемиша. У хититским текстовима се углавном везује за хуритске ритуале. Касније постаје главна богиња неохититских држава. Представља се у дугој хаљини и с *оīледалом* у руци. Мада су Фригијци преузели име за Богињу мајку у облику *Kibele*/*Kibebe* та два божанства се доста разликују.

"пазити, чувати, бранити, штитити".[292] Израз **papa** означава "*сунце* или *месец*", а **ku-papa**, **ku-papi**, **ku-papī** (m.) "сунце"[293]. Другим речима, и у изразима *Кумбаба*, *Кубаба*, *Куйайа* и сл. откривамо *йрвобийна* божанства *свейлосйи – Сунца*[294] односно *Месеца*[295].

Сунце – *ейонимни и врховни* српски бог

22.01 Сунце као извор живота, *свейлосйи и йойлойе* имало је велику улогу у митологијама многих народа. Јер, "нема ништа опажљивог на целом свету што би више заслуживало да буде слика Бога од сунца" (Данте).

Но, Фрејзер вели да култ сунца није био раширен колико се претпоставља. Он каже да је Бастијан "давно приметио да се култ сунца, за којим су људи трагали и проналазили га свуда, налази напротив само у веома изузетним подручјима или у висинским земљама екваторијалног простора". Из ма ког разлога, он се најбоље развија међу народима с вишим нивоом цивилизације. "Можда редовно и мирно кретање сунца на небу, у чему недостаје онај елемент изненадности, страховитости и невиђеног, њега дисквалификује као објект интереса простог дивљака чија је пажња пре побуђена а емоције покренуте збивањима која се дешавају у неправилним интервалима, који прете његовој егзистенцији и које му не омогућавају средства која му стоје на располагању." Потребан је "виши степен интелигенције и размишљања да се упита откуда чудесна униформност оних догађаја у природи међу којима су кретања небеских тела истовре-

---

[292] *MWSD* (*cf.* гр. πα–ομαι, πε–πα–μαι, πω–υ, lat. *pa-sco*, *pabulum*).

[293] *Махабхарайа*, XIII, 93,90.

[294] Рефлексе истог израза и семантичког поља налазимо и у асир.: *kabâbu*, *ku-ub-bu-bu* и др.,синонимно sa *ṣa-ra-bu*, "грејати, пећи…" (*DAW*).

[295] Уз месец иде *хйонска* симболика (*оīледало*, *вода*, *ноћ*…) и веза с *pāpa*, "зло, грех, грабљива звер, пакао…"

мено најлакше опажљива и најсјајнији пример"[296].

С разумевањем за такво мишљење као реакцију на некритичке ставове, ми га примамо с резервом, посебно што се тиче објашњења разлога ограничености соларног култа.

Међу онима који су на разне начине исказивали религиозно поштовање Сунцу, можемо издвојити три групе:

а) Народи који му *дају мање-више значајну улогу* у митолошким представама, али чије религије *нису соларне*. То је свакако најшира група[297];

б) чија је религија *соларна*, где доминира култ Сунца као *врховног* божанства. Међу њима су стари Египћани, вавилонски Семити, Индијанци Латинске Америке (Инке, Ацтеки); и, коначно

в) код којих је Сунце *не само врховно* него *епонимно божанство*. То је скуп народа у коме су главнина *Аријци*[298], *Срби* (балкански и лужички), *Словени*[299].

---

[296] J. G. Frazer, The Worship of Nature London, 1925. Ch. XII, *The Worship of the Sun among the Aryan peoples of Antiquity*.

[297] У њој су и стари Персијанци који су, као и Масагете, жртвовали коње сунцу али га нису држали врховним богом. То је случај и с ведским Индусима. Култ сунца је у Индију дошао релативно касно, под спољним утицајима. И код других је народа с унце ("божје око") имало јаку, али ипак секундарну, позицију (Арапи). Оно подређену улогу има и код Грка, где је сунчано божанство истовремено и демон. Хелиос (сем на Родосу) није био врховни него бог другоразредног значаја, "на служби боговима" (*cf.* P. *Grimal, Dictionnaire de la Mythologie grecque et romaine*, Paris, 1958).

[298] Да ли су ПИЕ држали Сунце за врховно божанство? Фрејзер (по примерима Персије, Индије, Грчке, Германа…) суди да је култ сунца био део (и то подређени) религијских система ПИЕ. С друге стране, М. Гимбутас мисли да је ПИЕ идеологија била *патријархална* и *соларна*, у супротности са "староевропском" *матријархалном* и *лунарном*.

Ако је исправна наша, раније дата, етимологија имена *Арийци* (по *светлости и Сунцу*), они су свакако били не само *поклоници* овог божанства, него су га сматрали и *епонимним*. Узимање Индре као

Код нас се најстарије божанство светлости (*Дан, Див*, *Диј*) очувало под општим називом *бог*[300], ушавши у универзалну инвокативну формулу ("б оже помози", "Дај боже", "Јаки боже", "Ако бог да" итд.)[301]. Али, акценат (посебно у ритуалу) преношен је на његове конкретне манифестације (наследнике, "*синове*"[302], односно *алтернације* и *хипостазе*) с већим или мањим степеном наслеђа "очевих" особина и функција.

22.02 У нашој митологији ниједно небеско тело или божанство нема ни приближно тако значајну улогу као Сунце. Српска паганска религија је, више него код осталих Словена, *солароцентрична*.[303] За то постоје

"аријског бога *par exellence*" (*cf.* L. Renou, *Hinduism*, N. York, 1962, p. 21) не чини нам се валидним за најранији период.

[299] Овој групи су припадали и неки народи које помиње Плиније.

[300] Словенско *бог* је што и ведски *bhaga* <√ *bhā*, "сијати, светлети", "господ, сунце, светлост, небо, красан, еминентан…" (*cf. bhā́s*, "светлост, зрак светлости", "храм или господ светлосних зрака", "сунце", "сјај, слава, величанство…" *Bhaga*, како смо нашли код Јаске, значи и "срећа".

[301] Сам израз се јавља у *Риг-Веди* као име бога (*Bhaga*) више од 60 пута у значењу "давалац, делилац" (*dator*) и око 20 пута као *bhaga* у значењу "дар, богатство, благостање"– *cf. MVG*, 45.

[302] "Оца" је код нас заменило Сунце. Али код Индуса Индра; код Грка Зевс; код Римљана Jovus… *Светли* бог > *кишни* Индра, *Див* > Zeus Ombrios, *Дио* > Јупитер Fluvius, као и Odin Hnikar, Donar, Thor… (*cf.* и G. W. Cox, *The Mythology of the Aryan Nations*, London, 1870. под јаким утицајем М. Милера).

[303] Тиме не мислимо рећи и строго монотеистичка. Такође, користимо израз *солароцентризам*. Изван предмета који обрађујемо, он нема никакве шире претензије. Стога се не може повезивати с *хелиоцентризмом*, дифузионистичком теоријом (названа као и класична астрономска) да су се све цивилизације развиле из староегипатске одакле су се миграцијама шириле пољопривреда, доместикација животиња, календар, грнчарство, плетарство, седантерни живот и урбанизација (*cf.* W. J. Perry, *The Children of the Sun*, 1923). Ова теорија (оспорена од функционалиста и нове

историјски разлози који ће бити назначени на одговарајућем месту. У ствари, сем божанстава светлости (*Даница*, *Зорњача, Вечерњача, "Преодница"*… *Влашићи*, *Месеца*) од којих је Сунце далеко најважније, сва друга су у другом плану (па и бог муње и грома који је очито каснија митолошка аквизиција)[304]. Улога *Сунца* је кључна: оно је источник *живота*, *светлости* и *топлоте*; *плодности* и *напретка*; *заштите* и *исцељења*; *слободе од грехова, пошасти, разних демона; извор радости*, *здравља*, *лепоте*; *светло душа предака*, *мост са прошлошћу и будућношћу*; врело "свега доброг"[305]. Сунце је најдиректније повезано с *даном*, "горњим" али и "доњим" (загробним животом), магијским светом.

Да је код *срба* Сунце наследило све "очеве" потенцијале и атрибуте доказује и *Сварожић*. У том изразу видимо патронимичко обележја (Сварог+*ић*, *Сварогов* "син"), као и словенизовани *РВ* епитет *svarocis*, "са-

---

археологије) коначно је одбачена. Неки елементи дифузионизма присутни су у новијим концепцијама (*ностратичка теорија*, *популациона генетика*…). У сваком случају, неприхватљива је идеја "једног центра" и "једног смера" (постоје докази да је Египат "увозио" а не само "извозио" културна достигнућа). Не треба пренебрегавати специфичност сваке културе као ни међусобне додире и утицаје, нарочито на географски блиским просторима и међу народима сличних религијских представа и осведочених историјских контаката.

[304] Сунчев култ провлачи се до касног средњег века (и након примања хришћанства) код Срба, Бугара, Руса… о чему, поред осталог, сведочи и прогон паганских "јеретика" (*богумила* и др.) као и бројне црквене забране за приношење жртава Сунцу, Месецу, Муњи, Грому…

[305] Јаска (*YN*,2.14) даје низ синонима за сунце: *svar*, *dyauḥ* (јер разгони мрак), *pr̥śni*, (светао), *nabhas*, "носилац светлости", *nāka*, *gauḥ*, *viṣṭap*, "прожет светлом" (*cf.* наше *уштап*, "пун месец").

мосијајуће, самосветлеће"[306].

Сунцем се у нас куне ("тако ми оне ждраке небеске", "обасјанија божјег", "божјег ока", "божјег лица"…) и проклиње ("Сунце те не грејало, … не видело"). Њему се клања и моли у свако доба а нарочито на изласку (Србин се Богу моли "на истоку према сунцу"; "ено Господ на источна врата"; никога оно не сме затећи "неумивена"); оно је небеско *свешло*, *вашра*, *цар* (некад и *царица*); њему се сви радују ("Жарко сунце свак ти се радује"), "родитељ" (највећи брижник) сиротиње ("Хвала т' Боже ево нам сунашца, оно ће нас мало огрејати, место наше остареле мајке"); испуњава жеље и надања, има битну улогу у предсказањима (Срби граничари су говорили: "Сунце кад се рађа, ако пред собом

[306] *Cf. MWSD*. Опречна су схватања о Сварогу и Сварожићу. У спорењима не треба видети само *збрку* (које свакако има) него и *локални* и *историјски* развој теонимије и функције богова. Наглашавање *једино огњене* функције резултат је, с једне стране, утицаја околних култура (Грка, Египта, Семита…) а, са друге, "уноса" словенске црквене интелигенције. Такав је случај са "Ипатијевским летописом" који словенизује Ђ. Хамартола (грчког калуђера из XI века) и каже да је Мисиром (*Местром*) након потопа владао "Феоста" *кога Египтани* (!) *зваху Сварог.* Тај *Феоста-Сварог* је издао закон о моногамији који је строго (према женама које су дивље живеле са сваким!) примењиван (ко би повредио закон бацан је у пећ да сагори – "*сего ради прозваша и бог Сварог*"). Он се идентификује с грчким Хефестом ("Феоста") а његов наследник и син са "Дажбогом." И каснији руски споменици (14–16. века) објашњавају *Сварожића* – огњем.

Но и Шафарик држи да је Сварог бог огња (*buh ohne*) чије право име је *Сварожић* кога је бискуп Титмар забележио као *Zuarasici* ("O Svarohovi, bohu pohanskych Slovanu", *ŠSS*, III, 110–115). Јагић је пак веровао да су име Сварожић донели у Русију странци и да је по том патронимичком облику створено Сварог. Леже, позивајући се такође на Титмара и Книтлинга Сагу, држи да је Сварожић – бог рата (L. Leže, *Slovenska mitologija*, »*LSM*, Beograd, 1984, 102–109).

црвен оправља надај се промјенљива времена: кише, снијега, буре, вјетра" а "кад почива сунце а оставља црвен и обазире се на нас, онда се надај лијепа дана и мирна времена")[307]. Сунце је божанство *истине и правде* или уз њега ("Окрени се сунцу на истоку, помоли се Богу истиноме и жаркоме на истоку сунцу")[308].

22.03 Један од поузданих показатеља улоге неког божанства у паганском свету је и степен његове *хуманизације* (не само физичке "антропоморфизације"). Врховна божанства не морају бити обавезно представљена у људском обличју (она су често и териоморфна), јер је више него сам облик за комуникацију *бог-човек* важна *количина* и *врста* "узајамних" *осећања*. Присни, афективни однос и ритуал, мултифункционалност и свеприсутност у збивањима и судбини народа, речит су знак оп-

---

[307] Вук бележи да уочи *младе недеље* девојка оде у гору и откине грану *бршљана* на коју је пао зрак сунца на заласку, од ње савије венац и каже: Сунашце на заоду! Као што ти овај венац сада видиш, тако јасно и лепо дај да и ја у сну ноћас видим онога који ми је од Бога суђен (што очито има *дионизијски* призвук – девојка, венац, "суђеник", бршљан…). Сем тога, нашироко се у народу предвиђа какво ће време или година бити по положају, сјају и другим манифестацијама сунца (кад сунце "зацрвени" небо и сл.), при чему је највише предвиђања, гатања и празноверица повезано са сунчевим помрачењима која су имала велику улогу у веровањима свих народа (Херодот сведочи да је Ксеркс хтео да одустане од похода на Грке за време сунчане еклипсе, али да су га тумачи уверили да је то лош знак по Грке *а да месец Персијанцима шаље своја знамења*).

[308] Овде се користимо подацима Вука Караџића (*Рјечник*; *Живот и обичаји*; *Српске народне пјесме*; пословице; загонетке…) као и примерима које су скупили разни аутори поменути у делима Ђорђевића (Т. Р. Ђорђевић, *Природа у веровању и предању нашег народа*, Београд, 1958. »*ĐP*) и Јанковића (Н. Ђ. Јанковић, *Астрономија у предањима, обичајима и умотворинама Срба*, Београд, 1951. »*JAP*).

ште (*спољне* и *унутрашње*) хуманизације. Такав је случај са ригведским најважнијим боговима (Индра, Агни, Сома, Сурија, Савитар…), божанствима Грчке и Рима.

И код Срба је епонимно божанство у највећој мери хуманизовано што указује и на његов привилеговани статус.

Сунце (као божанство а тек делимично као небеска појава – "божје око") је *живо*, као и *људско биће*. Сем *вечности* (сталног враћања) са њим се збива све што и с његовим штоваоцима: *рађа се*, *расте*, *замире*; *излази*, *креће се* и одлази у *смирај*; има *оца*, *мајку*, *браћу*, *сестре*, *родбину*… ; *игра се*, *радује*, *тугује*, *замара*; оно се *жени*, *хвали својом лепотом*; *једе*, *пије*; сунце је као дете *нејако*, као младић *у пуној снази*, као старац *слабо*; оно *војује* (ратује); *исцељује* и *штити*; обилази разне светове (*овај* и *онај*)…

Сунце се као дете "рађа", његово је рођење (јутарње и годишње – као *Божића*) најважнији догађај циркадијалног и годишњег ритма;[309] оно се најчешће представља ка*о младић изузетне лепоте и у пуној снази* ("јарко сунце" се појављује "у стасу најзгоднијег младића" пред девојком и "ставља јој у крило три златне јабуке"); има небеску родбину ("брат" – Месец, "сестра" или "жена" – Даница), али се "братими" и с људима (девојка "сунчева сестра", наш израз "богом брате"); има оца (коме "седи у крилу", који га "мази" и ујутро "буди"); тај "небески цар" (Див, Вид, Сварог…) жени свога сина ("Цар небески када жени сунце" каже народни песник) и сви му "долазе у сватове"; има "љубовцу" ("Три пута се сунце заиграло, па одведе лијепу дјевојку, да је узме себи за љубовцу, од ње поста звијезда Дани-

[309] "Оца нема, мајке нема, а свако јутро се рађа – с унце" (српска загонетка).

ца”); децу – “сунчевиће”; “мајка” му је, као и код људи, “стара”, “брижна” (испраћа га на пут, брине шта ће јести и пити, да се не замори…); Сунце се храни (једе сваког дана “три казана чорбе и девет фуруна хлеба”, вечера “јалову краву и девет пећи хлеба”, од глади би и своју мајку појело да се није сакрила иза врата…); оно се “замара” од силна пута, “седа” да се одмори, почива; такође се разбољева, стари и може да “погине” (замрачење), али се увек изнова “рађа”[310]; оно осећа исто што и људи (“радује се” и “плаче”, “тугује”, “љути се”…).

Сунце је, посебно, “јунак”, “делија”, ратник који се бори против мрака и смрти али и за свој народ као и његов “отац” (Вид, Сварог…) са којим се у потпуности идентификује…

Нема много божанстава у класичном ПИЕ свету која у толикој мери носе људске карактеристике. То је, с једне стране, израз чињенице да је епонимни српски бог преузео највећи број функција од свих небеских “сила”. С друге стране, божански поредак Срба и Словена није био хијерархизован као код Индуса, Персијанаца, Грка, Римљана, односно Египћана или Месопотамаца… и гравитирао је углавном око једног или мање групе “небеских ауторитета”.

Божић и Бадњи дан

23.01 На *соларно* божанство упућује и *Божић*. Он је код Срба (поред *славе*) најзначајнији празник, наслеђен из паганских времена. За *Божић* посебну улогу имају *ватра* и *светлост* (*паљење ватре*, *полажајник*, *божићно дрво*…).

[310] “Јутрос се младожења роди, ноћас погину, а сјутрадан васкрсе – сунце” (загонетка).

Занимљиво је да се словенски божански чувар куће зазива као *дјадењка* ("*чико*")[311], *дедо* (*старац*)[312]. Није запажена директна веза свих ових концепата и израза управо са божанством светлости. Ведски √**dī** (**didi** или **dīdi**), *dīdāya, dīdiyus*... значи "светлети, бити сјајан, обожаван"[313]. Од тога су и **dīdi** (mfn.), **dīdivi** (mfn.), "сјајан, светао", касније и "висок" (као звезда) и име за *Bṛha-spati*, планету *Јупитер*. Али и "дед" ("очев отац") у *Риг Веди* је *Сунце*[314]. У том оквиру ваља посматрати и наш обичај "сјакања" на Божић[315]. Сем тога, наш израз *Божић-бата* неће значити да Бог "удара" на врата (како се тумачи) него **bhaṭṭa**, "господ", од **bhartṛ**, "доносилац, заштитник, господ".

Божић ("божић, млади бог") је празник *плодности*

---

311 "Када се мужици у неким крајевима Русије селе из старе куће у нову, узме домаћица жара са старога огњишта, и замоливши заштитника куће, домовоја, *да пође с њима у нову кућу* ("хајде, чико, с нама у нови дом") пренесе жар на ново огњиште" (В. Чајкановић, *Мит и религија у Срба* »ČMR, Београд, 1973. с. 210).

312 "Кад је давно очекивани божић већ ту, онда га домаћин зове на вечеру, у свечаној формули, коју каже непосредно пред почетак обеда: "Хајде, Боже, (или: Божићу, или: дедо Божићу) да вечерамо" (*id.* 220). Можда су с тим у вези и *дед* и *старац* у терминологији *богумила* који су покушали да обнове неке вредности старе митологије укрштене с митраизмом (уз најоштрију могућу реакцију хришћанских владара и цркве).

313 *MWSD*. Лексикографи бележе и *didivi*, *dīdivi* и *didyu* у значењу "небо".

314 "Очев отац"(I.164.16). По Сајани, Сунце је отац светлосних зрака који су, изазивајући кишу, такође и очеви, генератори свега на земљи. "Тако је Сунце очев отац, и онај који то зна је идентичан са Сунцем" (Вилсон).

315 "На неким мјестима (као по Босни и по Херцеговини) *сјачу* на Божић, тј. домаћин рано ујутру виче: *сјај Боже и Божићу нашему или нашој* (по имену свијем кућанима редом)" (*VR*).

и *обнове*[316]. Стварање (*креација*) и плођење (*прокреација*), *поновно рађање*, *васкрсавање*, најкарактеристичније су црте *соларног култа* једнако примењиве на *природу*, *животиње* и *људе*. У том погледу Божић одговара другим обичајима сличним по карактеру и ритуалима[317].

23.02 На значење Божића као "прекретнице времена", "космичког стварања и обнове", победе живота над смртношћу, указује и ритуал везан за *Бадњи дан*, дан уочи Божића[318]. Он је у знаку *рођења младог бога*.

Чајкановић пак тумачи да је реч о празнику хтоничног карактера и да су "божићни празници у старој српској религији, били дан мртвих, задушнице"[319]. У

---

[316] Вук (*VR*, "Божић") запажа и ударање *неродне* воћке *божићним рогом* ("Гдјекоји ударају рогом од божитњега пецива вотку нероткињу по жилама говорећи: "ја тебе рогом, а ти мене родом!").
То потврђује и наш обичаја "милања" (*cf.* скт. *milat*, "појављивати, помаљати се"): "Приповиједају да се у Херцеговину милају на Божић с чесницом, тј. узму двојица чесницу, па је окрећу међу собом и пита један другога: *Милам ли се* (тј. помила ли се иза чеснице)? А онај први онда рече: *Сад мало а до године ни мало* (тј. да роди жито добро, и да тако велика буде чесница да се ни мало не помила иза ње)" (*VR* – "милати се"). Овај обичај (на крају старе и почетку нове године) постојао је и у *Русији* и *Малој Русији* (Украјини).

[317] "Рађање" природе… после зимског "умирања" у вези је са сунцем и божанствима соларног култа. Највећи број тих обичаја повезан је управо са зимским солстицијумом: у старом Египту (*празник Озириса*), Месопотамији (новогодишњи *akîtu* и *zagmuk*), Персији (обичај *Sacaea* увезен из Вавилона), у старој Скандинавији (*Yule festival*), у Риму (*Saturnalia*); старогрчки празник *Kronia* је накнадно изједначаван са *сатурналијама*.

У сев. Индији и данас нека племена славе сунце на дан зимског солстиција, када се држи да је божанство онемоћало и треба му помоћи. У његову част се једе свето, несланo јело, и деле се поклони (P. Shah, *The Sun images*, Delhi, 1996, »*SSI*, s. 23).

[318] *VR*: *dies ante festum Christi natale*.

[319] *ČMR*, с. 196.

прилог томе наводи да се на Бадњи дан користе *пасуљ, орах, слама, мед, жито, риба*… и да се износе из куће ствари металног порекла[320].

Све, међутим, указује да је Бадњи дан у суштини празник *обнове, поновног живота* након "смрти." Мада ствари које се помињу (орах, жито итд.) могу имати амбивалентан значај, њихова симболика је првенствено повезана с *рађањем, животом*… Јело од *пасуља* је редовно коришћено у *сатурналијама*; *мед* је симбол "раја", "обећане земље" [321], храна богова оба света, а *медовина* код свих ИЕ, нарочито Словена, напитак *бесмртности*, свето пиће свештеника, *светаца и мудраца*; *орах* се идентификује са трајношћу, чврстоћом, *аксијалним стаблом* чије лишће додирује небо а корен залази дубоко под земљу. У вези је са сунцем (√*ar*-), сличан је кугли, *космичком јајету*; *жито* симболизује *обнову живота*, поновног рођења. У њему се види мистерија "вечног повратка", једнако присутна у природи и људском животу. И *риба*, која се једе за разлику од других водених животиња, код ИЕ народа је знамење *плодности и мудрости*, кружног обнављања живота (симбол Варуне, Христа, Аполона – "делфин" >*Делфи*). Коначно, изношење ватраља и др. у складу је са представама да су *гвоздене* ствари с "онога света" и да се не смеју доводити у везу са животом.

Не треба, међутим, искључити ни хтонске елементе ("умирање" једног периода а "рађање" новог, смену *старе* и *нове* године, "онемоћалог" бога и васкрс "мла-

[320] *VR*: "На бадњи дан (како домаћин отиде по бадњаке) сакрије се ватраљ и ступа с тучком."

[321] *madhu*, "мед, слатко; изврсност, пријатност; први месец у години=*caitra*, Март–Април; пролеће" (*MWSD*). У Ведама се говори о "медним кишама" с неба; да преци одлазе тамо где има у изобиљу "меда, млека и вина".

дог”…). Ти елементи су интегрисани у овај обичај, не мењају му основна обележја и карактер, него, напротив, још више их истичу. У том смислу не треба да нас изненади да се за тако велики празник, који *објављује*, *најављује* најважнији догађај, појављују и преминули. Јер душе предака чине “заједницу, породицу”, оне такође учествују у одржању живота, помажу потомцима у свему, па и у обезбеђењу напретка. Већ следећег дана (*Божић*) наступа *највеселије доба* (“Нема дана без очњега вида нити праве славе без Божића”), привремено *укидање табуа*, велика радост, пијанка и обилно софра (слично бахcraналијама, сатурналијама)[322].

23.03 Сам *бадњак* указује на овај прелаз из “смрти у нови живот”, из оскудице и поста у обиље. То *дрво* је у вези с *древношћу*, симболизује снагу, мудрост и знање[323]…

Код нас се користи *цер* као бадњак[324]. Он је врста *храста*. Наше *храст* је што и *hr̥+sthū* (“имати, давати + тврдоћу, чврстину, снагу”). Другом називу *срч* (*BP*) најближи су превед. паралела *sr̥k*, “зашиљен, оштар” (стрела, копље; *sr̥ka*, *sr̥ga*) и вед. *sruk*, *sruc* (кутлача за сипање бутера на свете ватре *juhū́*, *upabr̥it*, *dhruvā*, прављена од *најтврђих* дрвета – *palāśá*, *khadira*). Стога може бити да

[322] Вук (*VR*) вели: “О Божићу се објести и побљувати није никакове срамоте (*ако сам се опила Божић ми је дошао*).”

[323] Вед. *dru*, *dāru*; стсл.**дерво*, лит. *dervá*; грч. δρυς ("храст"), келтски **dervo* (“храст”, отуда *друиди*), енгл. *tree*… О духовима дрвећа, боравишту душа предака, богова и сл. *cf.* Џ. Фрејзер, “Обожавање дрвећа”, *Златна грана* »*FZG*, 1, Београд, 1977. погл. IX, X. У слов. језицима писмо је повезано с дрветом (*буква*), као и у ирском (*ogami* урезан у дрвету); у свим келтским језицима *дрво* је хомонимно са *знањем* (*vidu* – ирски *fid*; велшки *gwydd*, бретон. *gwez* и *gouez*) (*cf. DS*).

[324] “Сирова церова главња што се по обичају уочи Божића ложи на ватру. Бадњака морају бити два или три и морају се уочи Божића (на *бадњи* дан) и осјећи” (*VR*).

је и наш израз *срчан*, "одважан, храбар" првобитно управо од *срч* ("тврд, оштар, постојан") а тек касније повезано са *срцем* (стсл. *сръдьце* <ИЕ *kerd*) у смислу у коме то каже народни песник ("Бој не бије свијетло оружје, већ бој бије срца у јунака")[325]. Томе у прилог би ишла и чињеница да код многих ИЕ народа *храсӣ/срч* означава "прво дрво", трајност, дуговечност, *духовну и ӣелесну моћ* и чврстину[326] Он је и код нас (као и код келтских *друида*[327]) свето дрво, првобитно Сунца, *заӣис*, од њега се праве идоли и амајлије[328].

Посебно је *цер* (свето дрво Срба, Сабина, њихових потомака Самнита…) у вези с небом и прецима, симболизује респект и обожавање, старину[329], религиозни обред (*cf.* лат. *caeremonia*, од етр. *caerimo*). Цер расте на

---

[325] Сти. нема назив за дрво *храсӣ*, али иста значења има *dhruva*, "чврст, вечан, непромењљив", "небеска руда/осовина", име Браме, Вишнуа, Шиве; змије на којој почива земља. За јако ("вечно"), свето дрво (од кога су се правиле посуде за ритуале, као и оружја–копља, стреле) држани су наведени *palāśá* (раније *parṇa*, Butea Frondosa, "пламен шуме") и *khadira* (Acacia Catechu), коришћена у медицини, бојењу…; назив за Индру, месец…

[326] Храст, "краљ шума" (једначен по симболици са *кедром*) представља *сӣабло* или *осу свеӣа* (*DS*) код Келта, Грка; дрво врховних божанстава, најпре небеских, а потом муње и грома (Зевса, Јупитера Капитолинског, Перуна, Тора), привлачи гром и штити од њега. *Cf.* и *FZG*, 1, "Обожавање храста."

[327] У друидском календару, где је сваки месец представљен једним дрветом, *храсӣу (duir*, 10. јуни–7. јули) одговарају: бели коњ, златни точак, планета Јупитер, летња равнодневица; бог Дагда; значење годишње прекретнице, животног обрта, жртве, спознаје, заштите, сунчева васкснућа…

[328] Од храста су резани кипови, крстови (држи се да је и крст на ком је разапет Исус био од овог дрвета), талисмани, магијски предмети…

[329] *Cf.* вед. *ceru* (од *cāy*) mfn. "однoшење с поштовањем, обожавањем"; √*cāy*, "поштовати, пазити; бојати се"; *cira*, "давнашњи, древан, дуговек"…

подручју око Црног мора, у Малој Азији ("турски храст") и медитеранској Европи. На церу (храсту) је *змај* чувао *злат̄но руно* по које су дошли Аргонаути.

Бадњак иде уз *бдење* (црkv. *бденије*), које *није т̄асивно ишчекивање*. Смисао *бадње вечери* и *бадњака* је у ритуалној активности на прелазу из једног у други период (зиме и оскудице у лето и раст, смрти у живот). Укућани и преци *заједно* помажу да се богу омогући излазак из "доњег" у "горњи" свет.

Реч *бадњак* је очито у вези с *храст̄ом* који је свуда имао велики *т̄ракт̄ични* и *симболички* значај[330]. Поред тога, треба имати у виду и: сти. композит *budhna* – "небо" и *yahu* – "дете, потомак." У том смислу *бадњак* је метонимија (врло честа у народу), значење пренесено са *радње* и *циља* на *средст̄во*. Суштина је у *очекивању* доласка *небеског̄ чеда* и са њим бољитка. За ту сврху и прилику *дуб* се *т̄али*, односно *т̄риноси* (*жрт̄вује*)[331] ради постизања главног исхода – *убист̄ва зиме*, *васкрс нућа*

---

[330] Храст, цер, био је на великој цени због дуговечности, боје (црвена боја лишћа, гримизна боја из коре; *cf.* ИЕ *badios*, "жут, смеђ", лат. *badius*, "кестењаст", стир. *buide*, "жут"), декоративности, лековитости (против запаљења, антисептик), занатске употребе (бојење вуне, штављење коже…), храњивости (храњење стоке, хлеб од жира у гладним годинама), посебно чињенице да изражавају основне идеје плодности (жир) и обнове (као што се из праисконског семена развио цео космос тако се из маленог жира развија моћни храст). Храст се једначи с јасеном (*Yggdrasil*; *melías karpós*) од кога су настали први људи…(H. R. Ellis Davidson, *Gods and Myths of Northern Europe*, London, 1964., p.191). Од њега се, као од четинара, липе… производи и "медна роса" којом су се хранили многи "варварски народи" (нпр. око Понта, о чему сведоче Страбон и др.).

[331] *Cf.* вед. *duvo* за *duvas* (алт. *v/b*), "дар, жртва, обожавање, пошта, слава"…

лета, *среће* и *богатства*[332]. Зато се бадњак *украшава, кити*, "помиче у напредак", чува за касније – обгорео стављa на младо воће (ради порода), њиме се окађују кошнице (*пчеле*). У тој функцији је и улога *полажајника* за Божић[333].

Овај обичај познат је и код других народа[334].

Укратко, реч је о *соларном* ритуалу: *буђењу*, *обнови, плодности, повратку*[335], *новом бољем животу*, стицању свести о спрези с породицом, прецима, природом, традицијом, култом. У том погледу мало се шта може додати Фрејзеру:

"Што се тиче божићне светковине о краткодневи-

---

[332] ИЕ *bhăd*, "добро"; сти. *bhadāka*, m. "срећа, напредак"; √*bhand*,"славити, обожавати; усрећити; светлети; давати напредак"; стисл. *batna*, "бољи"; англс. *batian*; ствнем. *bazzen*…

[333] "Полажајника обично избирају (јер неки гатају да с њега могу бити срећни или несрећни оне цијеле године)." Кад уђе у кућу, "*скреше* бадњаке, т.ј. узме ватраљ па удара њиме бадњаке гдје горе (да скачу варнице) говорећи: *оволико говеда, оволико коња, оволико коза, оволико оваца, оволико крмака, оволико кошница, оволико среће и напретка*" (*VR*).

[334] Келти, Тевтонци, Нордијци… обавезно су палили *Yule пањ*, већином храстов (*Yule* се доводи у везу са сунчаним точком, колом; он је варијација дрвета живота *Yiggdrasil*). Сваки пут је чуван део као кућни талисман и да би се догодине ужегао нови. И у другим крајевима су у време зимског солстицијума гореле свете ватре… чиме се помагало "поновно рађање" сунчаног бога, *спаситеља* (*cf.* и *FZG*, 2, "Светковине с ватром" где се указује на распрострањеност обичаја бадњака у Европи, "највише у Енглеској, Француској и код Јужних Словена", с. 349).

[335] Вед. *budh* – "бдети, про/будити; бринути, помагати" (*cf. Buda*); "схватати, учити, разумети, просветлити, бити упознат са…" (интелигенција, изврсност); "пробудити се, повратити свест, вратити у живот" (васкрснуће, обнова); "учествовати, комуницирати, општити" (заједништво). У том смислу празник подсећа на култ Тамуза, Озириса, Атиса (о ком ИЕ богу је овде реч видећемо касније).

ци, ту немамо о чему да нагађамо: антички писци изричито кажу да је она установљена да би истисла стару многобожачку светковину рођења сунца… Стога не треба много труда да се дође на идеју да је намена бадњака, који игра тако видну улогу у народном светковању Божића, првобитно била да помогне изнемоглом краткодневичком сунцу да поново разбукти своју светлост која је изгледала као да се гаси"[336].

Наравно, сваки празник, а посебно тако велики, морао је имати и снажне елементе магије и очишћења[337].

Коледа

24.01 Све то потврђују и коледарске поворке за време божићних празника. Неки наши лингвисти тумаче да *коледа* одговара римском *calendae* и да је преузет из "балканског латинитета"[338]. Ми се са тим не можемо сложити, мада не искључујемо накнадно укрштање ових израза, нарочито у нашим западним крајевима (*cf. kolenda*, Дубровник). Латинско *calendae* (први дан месеца – објава пијачних дана, прослава и сл.) доиста одговара сти. √*kal*, "рачунати, (нарочито) мерити време… " >*kāla*, "време, право време, сезона" (али и: смрт због старости; Рудра, Шива, Сатурн, будући Буда). Римске новогодишње *Kalendae* следиле су временски и обредно

[336] *FZG*, 2, s. 357.
[337] М. Елијаде указује да се овакви ритуали не могу свести на просту "пурификацију": "током тог пресека времена какво је (нова) *година*, ми присуствујемо не само ефективном прекиду једног и почетку другог временског интервала, него исто тако *аболицији* године и времена који су прошли. Такав је уосталом смисао ритуалних очишћења: *сагоревање*, анулирање греха и грешака индивидуе и колектива у целости, а не само проста *пурификација*. Регенерација је, како јој само име каже, поновно рођење" (*Le mythe de l'éternel retour*, Paris, 1969, p. 69).
[338] *Cf. SER*.

старије *Сатурналије* и њихов карактер.

Наше *коледа*, међутим, изворно нема тај корен него ПИЕ $k_{w}el$ (“вртети, окретати се”); *cf.* сти. √*kel*, “бити раздраган, весео, разонодан”; *cf.* и вед. *kula* (“група, дружина, породица“) + *laḍ* (“игра, разонода”). И коледарски израз, “вертеп”, одговара вед. *vṛthā* (<*vṛ*), (понашање) “по вољи, раздрагано, олако, фриволно… ”[339]

Коледа је, према томе, *игра, маскарада* (имитирање тотема, душа предака, божанстава, демона…), по својој суштини *обред магијског карактера*, инструмент утицаја на природне силе (помоћ онемоћалом Сунцу да ојача, васкрсне).

Колаш

25.01 Српско епонимно божанство је *деус датор*; извор живота, доброг, главни бог свих светова (“овог”, “небеског”, “оног”, односно “доњег” света); Сунчеви најважнији атрибути су: *круг, крст, златна јабука, венац, ватра, коњ, во, орао, жар-птица* (“жар-кока”), *петао, злато* (златних руку, косе, главе, ноге)… *Централни симбол* сунца око кога се, као у жижи, сакупља највећи број религијских ритуала и представа је – *коло, круг…* У његовом знаку су српске народне игре (*коло, оро*[340]); надметања (гађати *кроз прстен јабуку*); ратна и запрежна средства (*кола*); *точак* (са “главчином и спицама” – “непомућена сунчева слика”); скупови (*гумно*); мотиви на одећи и украси (*коласта* аздија, *колајна*, *колалије*); ритуали уочи Божића (*коледа*); обреди заштите и исцељења људи и стоке (*прокоп, тамник, провлак*);

---

[339] Сама *распусност* има такође магијски карактер: она је елемент повратка у *хаос* за којим следи ново космичко *рађање, креација, ред*.

[340] Српско *коло/оро* не само игром него и лексички подсећа на сунце (*Ор*, *Колаш*) и слично је старом келтском плесу (чије трагове носи шкот. *Reel*).

обруч, “оборавање око села”, *злашни раоник*; смук (змија) којом се људи или стока додирују; венчање (*ӣрсѿеновање*, *бурма*); радње око сеоба, очишћења, бајања (*кружење* око куће, села, огњишта…); храна (*колач*); веровања у судбину (*коло среће*); гробови – *ḡромиле/ḡомиле/ моḡиле* (”кургани”)[341].

Једна од заборављених епиклеза српског епонимног бога је *Колаш*[342] што такође има директну паралелу у келтској митологији – *Deus Carpentus*[343] као и у ст.грчком *Колос*. Несумњиво је сродство овог израза и са *кулѿура*, односно *ч(л)овек* (<PIE *kʷel* -, *kʷol*-, “вртети, окретати се”[344])…

---

[341] *Cf.* и *STV*, с. 184, 283. Занимљиво да у *Браманама* такве *округле* гробове називају *āsurya* (“демонски”)…Иначе, “коло”, “точак”, “кола”… налазимо код свих ИЕ; на геогр. простору Србије (*cf.* М. Гарашанин, *Праисѿорија Србије*, Београд, 1973. »*GPS*); то је и *сѿароиндијски, будисѿички, еѿрурски*… најизразитији *симбол сунца* (*cf.* i J.Campbell, *The Masks of God: Creative Mythology*, London, 1973, p. 415– 428).

[342] Име посведочено у “легенди о Васојевићима” (*Колаш* – један од “три брата”). Даничић (*DR*) наводи пример (1651) да је Алипаша Ченгић саградио мост на *Колашиновићу* (“садашњи Колашин у Херцеговини”). Вук има *Колак* (*VR*): “ваљада је био некакав хајдук или кесеџија: Тешко *Колаку* на злу конаку”; *SER* то држи балканским турцизмом (од *kol*, “рука”).

[343] Сткелт.**carpentom*> средир. *Carpat* > gael. *carbad*, “кола” (*Oxford Dict.*).

[344] *Cf.* М. Никић, *Кулѿура и Цивилизација* (*развој ӣојмова и ѿермина у Евроӣи и код Срба*), у *Креализам*, Јагодина, 2002. Везу са “колом”, “о/кретањем”, “колима” и *Сунцем* показује и сти.: *kha*, “сунце, небо, звезда, бог”; *khala*, (сем “житница” итд.) “*сунце*”, “земља”…; +*las*, “*сјајан*, *блешѿав*”; односно *aṣ* = “*ићи*; *свеѿлеѿи*”= *as*, такође и “возити”… Стгрчки *Колос* се несумњиво односи на Сунце које је једино на Родосу слављено и где се налазило “светско чудо”, његов огромни кип *колос* (κολοσσοσ).

Hiraṇyagharba

26.01 Сама по себи се намеће аналогија између наше и ведске митологије сунца. Готово сви епитети и атрибути које налазимо у нашем фолклору (поезији, причама, бајкама, загонеткама…) постоје и у *Риг Веди*. У њој је сунце: "златна клица" из које је све настало[345]; свеопшти судија, мерилац "три света"; стари свештеник[346]; "чудотворац"[347]; "најближи род"[348] очишћивач греха, чист и "без мрље"; заштитник; има апотропејску моћ; исцелитељ,[349]; "пун славе"[350]; веза са душама умрлих[351], "центар вечног живота"[352]; путник, "луталица"

---

[345] У *РВ* (X, 121.1) се каже: "На почетку појави се златна клица; чим се роди би једини Господ Бића". *Hiraṇyagarbha* ("златна клица/семе") је тако самородни господ свих створења који је учврстио небо и земљу (*RVG*), из кога су настале све моћи и бића. То је *божанство Сунца*, *ствралац*, по концепцији најближи каснијој мистичкој представи Браме. У преводима се оставља *Hiraṇyagarbha* (Муир, Лудвиг, Грифит; Рену - енгл.…) или тумачи као "златно чедо" (Милер), "златна клица" (Паникар), "златни ембрион" (Рену - фр.; Донигер)…

[346] *Trimītā* (*RVG*, III, 56.5). "Наши су преци, уз помоћ жреца, досегли места на небу" V, 15.2).

[347] Његов пут и повратак је "мистерија која превазилази ум" (*RVG,* 1. 152. 5).

[348] *RVG*, X, 61.18.

[349] Оно посебно има противотров за змијски отров и ко га штује "умрети неће" (*cf. RVG*, I, 191.10). Такође, оно лечи и од других болести. По легенди Кришнин син, *Sāmba*, који је боловао од лепре, увео је култ сунца у Пенџабу (*cf. Bhaviṣya Purāṇa*, 139). У 7. веку је песник Мајура (*Mayūra*) због истог разлога спевао *Sūrya śataka* (или *Mayūra śataka*) у нади да ће га сунце излечити.

[350] *RVG*, VIII, 90.12.

[351] Простор "окупљања" предака на небу; психопомп (Сунце, као *Пушан*, небески пастир и најбољи водич душа покојника за небеса – *RVG*, X, 12.3).

[352] *RVG*, V, 47.2.

(*parijman*); териоморфан – “бик с хиљаду рогова”[353]; с коњима и кочијама, касније “коњаник”; његова је “жар-птица”, *орао*, *соко*[354], *петао*; он је “моћних крила”, “небеска птица” (*garutmān*), “црвена птица”[355]; “пријатељски (је) тркач”[356]; представља знање и свезнање (“мудрац”[357]); веза је са облацима и водама – традиционално се појављује “иза облака”, “поново диже из океана” (*небеског* у најстаријем смислу)[358], свепрожимајуће, свеприсутно[359]. Оно је, као и код Срба и Словена, бог

[353] *RVG*, VII, 55.7.

[354] И код нас је *соко*, као и *орао*, сунчана птица, симбол херојства и снаге, метафора за јунаштво (“сиви соко”). Соко је соларна птица и код старих Египћана (бога Ре/Ра; излазећег сунца; отеловљење Хоруса, чија су два ока сунце и месец), код перуанских Инка (они су сви имали духовног брата, двојника, врсту анђела чувара у облику сокола званог *Инти*, сунце; *cf. DS*), код Келта (где се измењује с орлом). У ведском *śyena* (m.) име за сокола, орла, јастреба… подсећа на сунце – *syūna* (m.), “сунце, зрак сунца” (облик забележен код лексикографа, вероватно из народних говора). Иначе, етимологија пра- и свесловенског назива *соко* није утврђена (*cf. SER*). Вероватно је композит од *sa*, “птица”, + *khala* – “сунце” (у *РВ* птица Сурије и Савитра), “битка, напад”, или + √*kal*, “терати, про/гонити…” Веза са *sa* (птица) + *khola* (врста капе, шлема) је секундарна и њу може оправдати само евентуална сличност античког и средњовековног соколарства.

[355] *RVG*, I, 164.7, 46; X, 55.6.

[356] *RVG*, VI, 6.6.

[357] *RVG*, IX, 68.5.

[358] И код Срба се Сунце “купа” у води, “пада у море па из мора излази изјутра” (*ĐР*). Код старих Египћана, такође, оно се диже из океана.

[359] Јаска вели да је оно: *мерилац свих ствари* (*māyu*, *YN*, 2.9); *мудро* (3.12); *чисто*, *очишћује* (4.16); без граница је и краја као и океан (*akū-pāra*, 4.18); *суши* (5.16); *вук* је (5.20); небеска је *ватра* (зато се зове и *Агни*, 7.16); *свевидеће* (*jatavedas*, 7.20); *свепрожимајуће* (*vaiśvānara*, као и Агни, 7.23); *bharata* (очито, *bha-rata*, сунчево светло) (8.13); *Јама*, господар простора предака којима утире пут, *његов је син* (10. 20); *петао* је његова света птица (12. 13); стимулатор (као

истине и правде (у словенским језицима негдашњи синоними, *cf.* руско *правда*)[360]. У *Риг Веди* је Сунце првобитно и божанство "три света" – стално "кружи", обилази просторе ноћи и дана (циркадијално: дневно и ноћно *сунце* – сунце, месец; сезонски: зиме и лета…)[361].

Сурија је дете *Ноћи* и *Зоре*[362]. Реч је о две мајке или је Зора сестра Ноћи (која га преузима). И тај мотив се понавља у случају Суријиног сина Карне у *Махабхарати* (он је адоптиран од Раде, а стварна мајка му је и матер Пандава, Кунти)[363].

Једина, али кључна, разлика је да ведско соларно божанство нема доминантну улогу као код Срба и Словена.

Савитар), срећа (као *Bhaga*), умножава стоку и имање (као *Пушан*), он је *Вишну* (како га идентификују и *Веде*), итд. итд.

[360] *Сунчев пут* је пут истине, правде, вечног реда (скт, **ŗtā**): "*Истина/Правда је сунчево продужено светло*" (*RVG*, I.105.12); "*Истина је право сунчево светло* /сунчеви зраци/ *са којима су наши преци* /очеви од давнина/*уједињени*"(I, 109. 7); оно је, стога, "непреварно" које "не зна за лукавство" (I.159.3). Слично је у старом Египту – кћи бога *Re* је *Maat*, "*истина*, *правда* (праведни поредак)"; Месопотамији – Шамаш је и бог истине и правде, "велики судија неба и земље" (Хамураби је приказиван са својим кодексом окренут богу сунца, у чему је очигледан и паралелизам небеског и земаљског реда).

[361] *РВ* зна за "два сунца": дневно и ноћно, које се не види (*RVG*, I. 164.38): "Назад, напред иде он, захваћен унутрашњом моћи, рођен као бесмртник брат смртноме. Стално се крећу супротним правцима: људи запажају једног али не виде другог." У *RV*, X,85.16 се каже да Сурија има "два точка" (*dve chakre*). То знају брамани. Но само мудраци (*addhātayaḥ*) познају онај скривени точак (*cf. MOST*, p. 245).

[362] Зора га носи као своје мало чедо када се јавља на небу (*RVG*, I.164.9).

[363] Траг овог мита Димезил види у римском ритуалу: на празник Ауроре, жене су у богињин храм носиле да благослове не своју него децу сестара.

Леонардова палета

27.01 Општу култну али и културну "позицију", односно статус, *срба* открива и њихова симболика боја.

Неки антрополози откривају универзалну палету *основних* боја повезану с људском еволуцијом[364]. Други утврђују хијерархију: *бело* је на првом месту (светло, повољно, добро…); *црно* – углавном опозитно (тамно, неповољно, зло…); *црвено* је амбивалентно (пре свега израз *плодности* и *опасности*)[365]. Те три боје имају *примарне* симболичке вредности: здравље, живот, напредак, чистоћа, јасност, ауторитет (*бело*); смрт, грех, несрећа, болест, мађије и врачбине, мрак, сексуална немоћ, потмулост (*црно*); *црвено* подразумева и једно и друго, а повезује се пре свега са силом, снагом, крвљу (жртвом и менструацијом), убиством и ловом[366].

Бело, *црно* и *црвено* су и три главне индоевропске

---

[364] B. Berlin, P. Kay, W. R. Merrifield, *The World Color Survey* (Dalas, 1991); Berlin, Kay, *Basic Color Terms:Their Universality and Evolution* (Berkeley, 1969).

[365] V. W. Turner је проучавајући афрички народ Ндембу извршио упоредну класификацију боја у разним културама. Он сматра да три примарне боје (црна, црвена и бела) често имају ритуално значење и да постоји широка сагласност у погледу њихових симболичких конотација. *Црно* се повезује са инфериорним, злим, нечистим, сумњивим. *Црвено* симболизује власт, моћ, богатство. *Бело* означава чистоћу, светло, радост (*The Forest of Symbols: Aspects of Ndembu Rituals*, Ithaca, 1967).

[366] Индијске касте (*varṇa*, "боја", првобитно коже) традиционално се разликују по бојама: Брамани (*бела*), Кшатрије ратници (*црвена*), Вајшије (*жута*), Шудре (*црна*). У *Ведама* су непријатељи Аријаца *црнопути* Дасје. Код неких народа црвено је "супербоја", "боја над бојама" (Леви-Строс, *Дивља мисао*, »*SDM*, Београд, 1966, с. 100) синоним за "боју" па и "лепоту" (за Индијанце, *бели* човек је при стварању остао *недопечен*, *црни* – *препечен*, а тек Индијанац – *какав и треба*).

боје[367]. Оне имају универзални симболизам за Индоевропљане, јер повезују њихов космички, друштвени и духовни ред – "три природе људске душе и три друштвене касте са три боје света"[368].

27.02 Специфичан је третман боја у српском. И наше *основне* боје се не разликују од ПИЕ скале: *бело*, *црвено*, *црно*.

Код нас је "*бело*" престижни епитет, синоним за *лепоту, сјајност, изврсност, похвалу* (*бело грло, лице, образ, тело*, *бела књига*…) чему је опозит *црно*. Слично је у религији: *Бели* бог, *бели* лук (семе за вечни живот), *бели* камен, *белутак* (где бораве душе умрлих), спасилац на *белом* коњу, *беле* покладе; *Црни* бог, *црни* ђаво, *црна* смрт, *црно* као боја жртве, доњег света, болести и зла, *црна краљица* (депоседирано женско божанство)[369]. Тро-

---

[367] Сајана наводи да су боје три рога "дароваоца и одржаваоца живота" који је "високо на небу" (Агни као Сунце): *црвена, бела, црна* (*cf. RVG*, V, 43). По Мартинеу је "изгледа таква ситуација била и у праиндоевропском језику" (*MIJ*, с. 267). Димезил вели да је *бело* боја прве од три функције код ПИЕ (свештеника, судија, врача и светих краљева), док је *црвено* боја ратничке функције (војника, владара; цезара, византијских царева…). Та "социјална дистрибуција" без сумње је каснија, у вези с кастинским друштвом.

[368] Симболизам боја три неба (дневно, ноћно и небо јутра и сумрака) – бела, црвена, црна – "одговара стању и природи индивидуа, друштва, историје света. Али, тек су касније три боје добиле функционално значење"– бела: магијско-религиозна; црвена – ратничка; црна – продукција и репродукција (*HRC*, p. 3, 5, 10).

[369] *Cf. ČMR* и посебно М. Ивић: *О зеленом коњу* (Београд,1995), *Лингвистички огледи, три* ("Боје у језику", Београд, 2000.) »*MIB1* i *MIB2*.

И Јаска контрастира *црно* (тама, ноћ, *kr̥sṇam*, од *kr̥ṣ*, "одбацити") што је неомиљено, "боја која се презире" и *бело* (боја дана, *śvetyā* од √*śvit,* "сјајан, светао") (*YN*, 2.20) која је "вредна хвале" (*id.* 11.39). Интересантно је да су Срби (као и сви Словени, Индуси…) у *знак жалости* носили *бело* (боја неба, "свет-

јановић мисли да су у нашем народу “ухватиле дубок корен свега три боје… Белом бојом исказује се безазленост и младост, црном жалост а црвеном у оделу радост и сексуална драж. За остале боје затупило је осећање нашег народа”[370].

Постоји и *шира палета* која има важан симболички значај и по којој се разврставају *стране света*. Међу Србима у Хомољу се сматра да је “цела земља четвртаста и држе је на леђима четири бика. Један је *црн*, други *плав*, трећи *црвен*, а четврти *бео*. Сваки држи на леђима по један део света: *црни* бик држи *запад*, *плави – југ*, *бели – север*, а *црвени – исток*”[371].

Наша најшира палета је од *шест* боја: *бело, плаво, црвено, црно, жуто, зелено*. Она сугерише *шест простора света*[372]. Али у њој је посебно изазовна фонолошка и семантичка блискост *парова*: 1) *бело/плаво;* 2) *црвено/црно;* 3) *зелено/жуто*[373]. Овде није реч о *простим опозицијама* него о *алотропским позицијама*. *Црно*, *плаво*, *зелено*, нису само опозити *црвеном, белом, жутом* него на

лости, белине”) а тек касније *црно* (Египћани, Јевреји, Арабљани, Грци) (Т. Р. Ђорђевић, *Неколики самртни обичаји у јужних Словена*, »*ĐNO*, Год. Николе Чупића, XLVI–L, Београд, 1937–1941, 1, с. 97–98).

[370] С. Тројановић, *Ватра у обичајима и животу српског народа* Београд, 1930, reed. 1990. »*STV*, с. 273.

[371] Забележио С. М. Милосављевић (*cf. ĐP*, I, с. 8) (курзив наш).

[372] *RVG*, I, 164, 6. *По три* су: небеска, *светла (бела, црвена, жута*) и земна, *тамна (плава, црна, зелена*).

[373] *Бе(л)о* се развило из значења “светло” (ведско *bhā*, “сијати, бити светао или луминозан”, “блиставост”; *bhāla*, “сјај, блистање”; *bhās*, “сијати, бити светао” – *cf. MWSD*) с много изведеница; *плаво* исто тако. Неки (Миклошић, Скок) изједначавају плаво и бело (старосл. *plavъ*=λευκοσ, weiss). Блиски су *црвен* (*crn<*črm – črn*, свесл.**čьrmьnь*, “црвен”) и *црн* (**čьrnъ* – “crn”), као и *жут* (*žьltъ*) и *зелен* где је *z* од ие. *gh* у √**ghel* (у разним преводима још и за *злато*, и *жут* – *cf. SER*).

другом (*оном*) крају, на оси што их веже и чини двоструким њихов однос: *истородност* и *супротност*.

У суштини овде је мање реч о *бојама* а више о *три хроматске гаме* које покривају *небесно-земни* спектар од сунчева *изласка*, преко дневног хода до *заласка* и ноћи. Наши преци нису правили разлику између "природних" и "вештачких" боја (као Плиније), "простих" и "сложених", "примарних" и "секундарних" (подела коју је Ренесанса преузела од Аристотела). Њима су боје биле повезане са свакодневним животним искуством, перцептивним (тактилним), афективним и симболичким вредностима. Стога би се пре могло говорити о *колорним пољима*.

У таквој палети *основне* боје немају *аутономну* вредност него су део *живог*[374] кретања у коме су у првом плану *светлина, дубина, засићеност*… квалитети који имају главни значај у троструком процесу од суштинске важности за опстанак: адаптације с околином; социјалне хармонизације; божанске интимације. То је и на врху вредносне и симболичке лествице.

27.03 Треба подсетити да је дистингвирање и диференцирање боја непосредно зависно од социјалне комуникације и делатне праксе. Развијеност лексике уопште, па и боја, зависи пре свега од начина живота људи. "Универзализам" који претпостављају Берлин и Кеј, фаворизује, у ствари, "енглески" *сет* од једанаест боја (*бело, црно, црвено, зелено, жуто, плаво, мрко, пурпурно, ружичасто, наранџасто, сиво*) и биће пре *резултат* него *почетно стање* "еволуције", боље рећи, *историје*, процеса културног развоја, интеграције, дифузије… [375]

---

[374] То је кључни израз који означава пуни природни, симболички, *магијски* потенцијал (*жива* вода, *жива* ватра, али и *жива* рана).

[375] С тим у вези, реалнији је став *М. Ивић* изведен из "вокабулара најразличитијих језика, живих и мртвих": "људи који су били/ који су још увек цивилизацијски веома неслични технолошки

27.04 За човека примарно упућеног на природу, боје нису изоловане, већ имају улогу *атрибута*, везе с одређеним предметом, појавом или симболичким објектом. *Знак* се не да разумети без релације са *предметом* на који указује[376]. Не треба да чуди што се иста "боја" изражава разним речима (за ствари, животиње, лица...). Изузетно је значајна оса *светло/тамно*[377]. Потребно је имати и осећај за *трансформацију* која рефлектује природне процесе преображаја: *преливање* једне хроматске вредности у другу како по линији *осветљености* (прелаз *ноћи* у *дан*, пролећног *зеленог* у јесење *жуто*) и *затамњења*[378].

високоразвијеном свету данашњице нису имали/немају навику урбаног човека нашег доба да се усредсређују на саму боју као такву. Суочени с бојом, они су обраћали/они обраћају највише пажње на то какав је степен њене светлине, односно загаситости, и да ли она има или нема неког сјаја у себи". За људе "који су цивилизацијски потпуно окренути ка осматрању природе и мена у њој, чак већу важност од присуства/одсуства сјаја у боји може имати, под одређеним околностима, њена упадљиво *светла*/упадљиво *тамна* отелотвореност" (*MIB2*, с.10, 11).

[376] Примера ради, у скт. *harita* може бити "жуто, бледоцрвено, зеленкасто, зелено..."; изрази за *црно* обухватају и "модро" (*mecaka, kala*); *gaura* је "бело, румено, жућкасто, светло, чисто..." итд. Тек у релацији с "носиоцем" боје може се схватити њено праве значење. И Мартине држи да се "већина назива боја изводи из имена објеката које те боје одликују" (*MIJ*, с. 267).

[377] Старе народе је у бити фасцинирала светлост, а не боја у правом смислу речи. "Грчко *leukós*, као и *glaukós,* значи *сјајан*, пре специјализације првог за белину, а другог за боју чија вредност скоро у потпуности покрива домен келтског *glas*, дакле, од плаве до зелене и сиве" (*MIJ*, с. 267)

[378] Да је *црно*=*одсуство светлог* указује и пар *sita*, *śiti* ("бело") – *asiti* ("црно"). Израз за плаво је и *divi* (у вези с "небом") а за "бело" – *śveta-, svarna-* (Грци су богове, други ИЕ народи хероје, сматрали "плавима" а Словени "светлима"), док су речи за "зелено" значења и "бледо жуто", "жућкасто"... Леви-Строс ука-

27.05 Укратко, ваља имати у виду: *а) алотропност* наших парова; *б) важност не само боје него и њене сатурације*: често коришћење конглутината *-аст* (споја два истозначна суфикса *-ас* и *-ат*) којим се изражава засићеност и помешаност – више боја у неравномерном односу (*црнкаст, црвенкаст, зеленкаст, жућкаст, плавкаст…)*; *в) хроматску вишезначност условљену симболичким вредностима* (више или мање све боје имају повољне и неповољне предзнаке и хроматску амбивалентност – *бело, плаво, црвено, жуто, зелено*…[379]).

Све то указује на перцептивну и експресивну *динамичност* а не *статичност*, настојање да се изразе *култни*, *природни* и *социјални*, *процеси* и *односи* а не само *стања*.

Зато честа употреба не простих ("чистих") већ сложених ("мешаних") хроматских вредности *(румено, рујно, мрко, модро, сиње, суро*[380]*…*) и висок степен мета-

---

зује и на друге "једноставне структуре супротности" (код племена у Родезији, Аустралији). Рођаци по мајчиној линији премазују се *црвеним* окером и приступају мртвацу, а по очевој линији *белом* иловачом и не прилазе му. Другде се супротстављају *црно–црвено* (*SDM*, с. 99 –100).

[379] "Језичке ознаке боја су у принципу непоуздане (*uncertae*) у том смислу што не исказују собом само једну колористичку нијансу него више њих" (*MIB1*, с. 93).

[380] Интересантно је *sûr, súra, suro*… Вук (*VR*) му придаје хроматску вредност "blaß" (бео, блед…), "coloris pallidi". Други га изједначују са "сив", "сињ", "мрк". Иде уз *птица* и *сукно* (*VR*, *SER*). Често се повезује с орлом (*сури орао*), *сунчаном птицом*. Тиктин (H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, Bucuresti, 1895–1925) само делимично греши (држећи да је од имена народа *Syrus* > стцсл. *Surinъ*, указујући и на румунско презиме *Suru*. Наиме, и у асир. *šâbu*, *šêbu*, *šîbu*, *šîbtu*… значи *сив*, *сур*, односно *стар* и *древан* (*cf. DAW*). То је већ ближе √*svar, sur.* У *Махабхарати* (III, 307, 4–5), Карна је рођен са зеленкасто-жућкастим (сурим?) очима *свога оца Сурије*. Ова боја и птица (*орао*) касније су, изгледа, добиле други смисао ("сумрачан", "полута-

форизације, симболизације. Такав, развијен спектар боја дао је изванредне резултате у уметности, какво је Леонардово сликарство[381].

27.06 Првобитно су код *срба* префериране *најсветлије* хроматске вредности (*бело*, *јаркоцрвено*) и није им аутоматски придаван симболизам социјалне поделе. С временом је *црвена* (боја *сунца, огња* и *рата*, *живота и смрти*, *владања*), добила највећу "оштрину" (позитивна и негативна значења)[382]. Црвена најчешће иде уз божанства, сунце,[383] сукобе, напетости, ратнике и хероје, огњене змајеве, култ ватре…[384]. Амбивалентно *хроматско поље* – од јаркоцрвеног, преко наранџастог до зага-

---

ман", "сив") и бога (облака и кише, Перуна…) на шта указује и Хомерово *перкнон*, назив за врсту орла и класично грчко *перкнос*, "полутаман, мрк" (исто стир. *erc*, велш. *erch*, *cf. LSJ*).

[381] Шестобојна палета (*бело, жуто, зелено, плаво, црвено, црно*), уз принцип *светло-тамно* (*chiaro-oscuro*) темељ је Леонардове естетике (*cf.* L. Grassi, M. Pepe, *Dizionario della critica d'arte*, Torino, 1978). На њој (*живој*, пуној прелива), заснива се и техника *sfumato* ("задимљавање", зачето још у антици код Апелеса).

[382] *Румен*–здрав (насупрот *блед*–болестан), *руса коса, коњ риђан, рујна зора, рујно вино, красан* ("црвен", "леп") *човек; црвено* – боја крви, у култу мртвих, *црвена капа* – атрибут демона рудника (*руда* и *рудник* имају за основу *руд-*), *рђавост, рђа.*

[383] С. Граматик, на Световидовом храму у Аркони запажа *црвени, пурпурни кров*. Наш *Божић* у коледарским песмама носи *црвену кабаницу*. Сурија се назива *Црвени* (*RVG*, VII, 71.1) и та боја се традиционално у Индији повезује с богом сунца; поклоници његовог култа (нарочито секта *saura*, доста јака у антици и средњем веку) облаче се у црвено, носе кружни црвени знак на телу (*tilaka*), црвене венце од цвећа…

[384] Црвено је и боја: Марса, бога рата; Рудре, Вишнуа; римских императора, патриција, центуриона, свештеника ватре (*flamines*); византијских владара (Јустинијан је законом забранио промет црвених твари остављених само цару који је по правилу "порфирогенит"); краљева на крунисању; Светог духа и самог Христа…

ситосмеђег – одговара и амбиваленцији неба[385] и небеских божанстава (*светлост*, *ватра*; *рујност*[386]– санскр. *róhita*, *róhinī*, *rudh*, "бити црвен, риђ, рус"; али и *rud*, од *ru*, "ридати"; *rush*, од *ruś*, "повредити, ранити, убити… ").

Тројановић, по нашем богатом фолклорном материјалу, суди: "*Црвена је боја уопште обележје (симбол) ватре или сунца.* Према овоме је *жар = црвену концу = црвеној крпи = хаљини* (или делу) = свакој црвеној ствари = вишњилу = *раку = петлу* (црвену) =*ватреној жаби = лисици = добарчевини* итд." Црвена се повезује са *златом*, које је соларни метал. Али, "*црвено и бело иду заједно, јер су комплементарне боје, заједно дају хармоничну слику*" а познато је да се "*бела боја у култном погледу сматра као и одсјај небесне светлости, дакле опет сунчане*"[387].

---

[385] Универзални фундаментални симбол начела живота, "са његовом снагом, моћи и сјајем, црвено, боја ватре и крви, има као и ове симболичку амбивалентност". "Својство је црвене боје да на светлу дана обрне поларност симбола, који од женског и ноћног постаје мушки и соларан. Појављује се ново црвено, повезано с белим и златним, основни симбол животне снаге." Постоје у основи две боје: "црвена која је светла, зрачећа, центрифугална, која је дневна, мушка, напета, подстиче на акцију, бацајући попут сунца на све свој сјај, огромном и неодољивом снагом" (боја застава, знамења, јавних објава); друга, тамна, насупрот томе је "ноћна, женска, тајна, и углавном центрипетална; она изражава не сам живот него његову мистерију" (боја кућног огњишта, утробе, оплодње и регенерације…) (*DS*).

[386] Сунце је такође "*рује* боје" код житеља Чумића и наших старих песника (*рујни лик сунца*, *рујне буктиње*…) – *cf.* V. M. Mićović, *Rujan, Rujeban, Rujevina, Ruji*… (Južnosl. filolog XXXI, Beograd, 1974–1975); *рујан* (ван споја с вином – *рујно вино*) "именује боју сунца, ватре, односно њој метафоризовану особину *бити (по природи својој) ватрен, силовит, плаховит*" (*MIB2*, с. 26).

[387] У нашим ритуалима су симболи ватре и сунца: *петао* ("са црвена перја"); кувани *рак* (са црвене боје која симболизује сун-

Боја неба

28.01 С овим у вези, интересантна је боја "неба.". Одри (следећи друге) сматра да *бело*, боја "дневнога неба", "може бити само боја облака" од кога је настала и словенска реч за *небо* (стсл. *небо*, основа *небес*-).[388] Ми не можемо прихватити идентификацију *бело–облак–небо*. Напротив, држимо да је *баш ту* реч о супротности: *бело* подразумева *пуну светлост* (*bhāla*, "сјај, блистање"), а *небо* изједначено с *облаком* њено одсуство, *таму* (*ne-bhās*, "не-сијати, не-бити светао", *nábhas*, n., "облаци, магла, пара"; стир. *nem =nél*, гр. νεφοσ, лат. *nebula*, ствнем. *Nebul*… "облак, небо, маглина… "; прасловенско *оболкъ* < **обволко*, "облак"; *cf. a* + *bhlās/ bhlāś/ bhrāś* = *не*+ *светлети*, *не*+ *сијати*).

Најстарији израз за "небо" је био повезан са светлошћу: *nabhas*, "носилац светлости"[389]; √*div*, "сијати, бити светао" (*cf.* вед. *diva*, "дан; небо"). То је и првобитно српско/словенско *небо*. Тек развојем значења "ваздушни простор/атмосфера" што спаја (√*nah*) земни и божански свет, односно у вези с громом (√*nabh*, "пући, праскати", "уништити, ранити, про/ломити… ") и његовим божанствима, то "небо" (о коме говори Одри) могло је добити лексички примат. Отуда трагови амби-

---

чану жегу – обичај да се "рак наноси на сунце, а сунце је небесна ватра"); *ватрена жаба* (не сме се убити "што би кућа изгорела"); трава *добарчевина* (њеним црвеним плодом се народ лечи од "црвеног ветра"); црвена *марама* или шта црвено ("крај огњишта" лечи "оног коме се салива страва"); *црвени конац* (стављен око врата "кад мори љутина", на стоку "против урока", око обора "да курјаци не даве марву"); *црвена капа* или одећа…(као израз "жарке страсти"); *црвено* као апотропејско средство (бојење крстаче и руку *вишњилом* у погребним обредима; црвени *броћ* у бајалици против "вукодлака"…) (*STV*, с. 273–278).

[388] *HRC*, p. 51.

[389] *YN*, 2.14.

валентности у словенским језицима и данас.

С тим у вези треба указати и на наш плурал: *небеса*. Код Срба су постојала *два неба*: *једно* (“горње”), вечно, непроменљиво, као *камен*, *кристал* и *стакло*, *сјајно*, *сребрно*, *светло* (у црквеним књигама – **твръдь**)… и *друго* (“доње”) растегљиво, од “коже”, “платна”, “разапето” као чадор, атмосферско, небо промене и разних појава – муње, грома, облака[390]…

“Глава”

29.01 На почетку указали смо на Трубачовљеву хипотезу о значењу имена Срби (“главосече”) и изнели аргументе који јој не иду у прилог. Сада можемо да ствар размотримо са новог становишта. Једна од семантичких димензија назива *србин* доиста упућује на стинд. *śiras* (n.), “глава”, али као “главни, врховни, вођа, владар… поносит… најузвишенији део, врх… први.” Није тешко наћи језичку и симболичку везу између овог дела тела и врховног српског божанства – *Сунца*[391]. Као што

---

[390] *Cf. JAP*, s. 26–27. Овде је занимљив семантички развој: наше *прво небо* изворно подразумева што и вед. *ka/kha*, “сунце, небо, ваздух” где иде душа (*manas*) и нешто чему се тежи – *kam*> *kamana*, ”лепо, пожељно, драго”; *kamā*, “дивота, лепота, блиставост”; *kaṁsa*, ”метал, бакар, месинг, светли предмет од метала”… Касније, оно се веже за *камен* (стена, од ПИЕ *ak/ok/: ka/ ko/-men/mer*, “оштар, камен”), односно *друго небо* (*ka+meni*, ”небеско оружје, муња, гром”). Исти је случај с ведским *aśman*. То, најпре, значи “*драги камен, небо*”, а потом “муња, гром, облак” (*cf.* ав. *asman*, перс. aṣmān, фриг. ακμονια, гр. ακμων, лит. *ãśmens*), у складу с новим митолошким концептом (о чему касније). *Cf.* и *тохарски Б*: *sūryakām’ts’s’e**, “што се односи на кристал-сунца, камен-сунца”.

[391] *śiras*, “глава, лобања” је првобитно *śaras =karas*, у вези с *karaṅka*, “лобања, глава” (*cf.* грч. καρυον, κερασ, καρκινοσ; лат. *carina, cornu, cancer*)– *MWSD*. Ово би могло бити у вези с *kara* (√*kr̥̄*), сунчани или месечев зрак, што нам потврђује Јаска: *śiras* (глава) Троглава се односи на сунце, а и људска глава (такође: *śiras*) је од

је Сунце “глава божанствима”, “најбожанственије од свих божанстава”, тако је и глава врховни, најузвишенији орган, духовно средиште, и у култном смислу најважнија вредност. Такво схватање “главе” постоји код свих ИЕ народа, али не само њих. Глава је у најнепосреднијој вези са симболизмом *Једног*, *савршенства*, *сунца*, *божанства*.

Такво је и Платоново схватање. За разлику од његовог ученика Аристотела, на чије су филозофске ставове утицале *експерименталне* активности, учитељ је био ближи модерним схватањима у наглашавању улоге главе, мада то чини из *спекулативних* разлога. У дијалогу *Тимај* он то образлаже на следећи начин: богови су “имитирајући сферични облик универзума” учинили да наше “сферично тело” (глава) буде “најбожанственији део нас и господар свега што је у нама”. Сви остали органи су само њене “слуге” и “инструменти”. Глава је “седиште најсветијег и најбожанственијег нашег дела”[392].

Овакво разумевање значаја главе (седишта душе, мисли и живота…) и њене “божанске природе” широко је заступљено. Могуће је, према томе, разне народе које помиње Плиније (*Seraces, Serbi*, *Serrei*, *Serretes, Serapillos*) на овај или онај начин довести у везу са сунцем, *соларним култом*[393], а у том смислу и са *главом*[394]. Али

истог корена и значења – “чула од ње зависе” (*YN*, 4.13). По нама, одатле и име *Карне*, сина Сурије, бога Сунца (*Махабхарата*) за шта нам је паралела грчки херој из мита о Аполону – *Кефалос*, у милости Дана (ημερα, јон.) “због своје лепоте” (према Паусанији).

[392] *Timaeus*, 44 e–45 a (*The Collected Dialogues of Plato*, Princeton, 1978).

[393] Из разних основа: *sur*, *sir*, *sr̥*… “светлети, сјати”; “ићи”; “тећи”…; у вези са *светлом, сунцем – sūrya*, *sīraḥ*; *водом, током* – често *śirā* уместо *sirā*; *плугом – sīra*/*sīraka* такође “сунце”; *сновањем*, *лутањем – sirī*, “ткач”, “ко иде амо-тамо”…), *оштрином – sira*…

[394] *Cf. TCD*: *siras*, n., “глава” (*PB*); Pa. *sira*, n. Pk. *sira*, n., Gy. eur. *sero* m. (мађ. *siro*), pal. *siri*, Kt. (архаично) *cyur*, *min, cir* “горњи

нема разлога за њиховим изједначавањем ни по основу (можда заједничке) ратничке праксе (*кефалотомија*) нити по логици *јединственог култа*.

део чела", *pcir*, "на глави"; ram. *siri* "врх брда"; P. *siri* f. "одсечена глава животиње (овце, козе) за јело"; cur. *sir* "глава", Ku. N. *sir*, A. *xir*, B. *sir*, Or. *sira*, Mth. Aw. lakh. *sir*; H. *sir* m. "глава, врх", *sira* m. "глава", итд. итд.

КАРНЕВАЛ СУНЦА

“Бог доњег света”

30.01 *Наша кључна йосшавка јесше да је сунце еио-нимни* и *врховни срйски бої.*

Међутим, у студији “О врховном богу у старој српској религији”[395] Чајкановић држи да је *врховни* српски бог – *бої доњеї свеша*. Хришћанство је преузело његове моћи преко најпопуларнијих светаца (св. Сава, св. Никола, св. Јован, св. Аранђео, св. Ђорђе). Основне одлике тог “врховног божанства” су: пастирски бог (*theos nomios*); божанство вукова; териоморфизам (приказ у животињском облику); *йсихойомй* (вођење душа умрлих) и *божанско кумсшво*; очишћење од греха и проливене крви; *црна боја* и спољашњи изглед; *ушројавање* (Тројан, Триглав); фетиши (вериге и секира); *Бадње вече* као главни празник; атрибути (вук, коњ, петао, огртач, штап, вода); епитети (*йуйник*); бројне функције (занати, практична мудрост, видовитост, чарање); понашање (склоност ка игри, свирци); ратно божанство (Вид, Световид); жртве (и људске жртве); знање и свезнање; епифанија у облаку; *deus dator* (давалац богатства)… Бога доњег света он назива *Дабоїом*, поредећи га с грчким Хермесом, галским Диспатером, германским Воданом…

30.02 Ипак, Чајкановић је свестан “извесне противуречности” при поређењу “нашег Дабога са руским и

---

[395] *Cf. ČMR.*

можда општесловенским богом истог имена". Код Срба је то "хтонично божанство; код Руса и Западних Словена, међутим, за њега кажу да је *соларно* божанство, син Сварогов". "Строго узевши, када се има на уму да реч Дабог није право име него култна епиклеза, аутономан епитет бога *даваоца*, θεου δωτηροσ могло би се помислити да је тај епитет, који је у једном случају дат хтоничном богу богатства,… могао у другом случају бити додељен богу *сунца*, који се такође може назвати *deus dator*, утолико што даје људима живот и свако изобиље и плодност." Знамо да се "исти епитет може давати различитим боговима" (*deus dator* Зевсу, Аполону, Дионису, Хаду, Деметри…).

Он не прихвата такво решење: "Али ја не мислим да је овде тај случај, него да ми и у српском и у словенском Дабогу имамо у основи несумњиво *једно и исто* божанство." За ту "привидну противуречност" он налази објашњење: у аналогији с Аполоном, богом сунца, који једним делом "ма колико ствар изгледала неочекивана", има и хтоничну природу; честој идентификацији Хада и Хелиоса, бога доњег света и бога сунца; Озириса и сунца; веровању орфичара да прочишћене душе после смрти иду на сунце; старом грчком схватању да "Хелиос обилази невидљиви свет и о зимској краткодневици одлази под земљу и постаје Плутон"[396].

Управо став о *једном и истом* божанству *подрива* његову тезу о богу "доњег света" као врховном српском богу[397].

---

[396] *Op. cit.* с. 451–454. И главно хититско соларно божанство *Arinnitti* (звана "сунчана богиња", амблем – сунчани диск) била је такође божанство доњег света (изједначена с хтоничним *Lelwani*); код Сумера над царством мртвих владају истовремено небески бог *Anu* и *Nergal* (такође бог лова и рата).

[397] Чајкановић, додуше, пропитује свој став. Али теза о хтоничном божанству као врховном (инверзно позицији Руварца, Ноди-

Крађа* и *йрекрађа

31.01 Међу многим функцијама сунца код Срба је и она повезана управо с доњим светом: оно тамо иде, обилази душе предака, светли им, одмара се преко ноћи. Једна од наших најчешћих митских тема је загонетка ноћног кретања ("нестанак") сунца. У нашем фолклору се помиње да оно у доњи свет иде "на вечеру" (по речима његове "мајке"), чему се касније придаје како не подноси "хришћанске душе".

О вези са "доњим светом" на посебан начин говоре приче о еклипси, помрачењу сунца или месеца, што је општа преокупација паганских митопојета, па и ведских. Код нас се овај топос сачувао у већ христијанизованом облику када је подвојен врховни божански ауторитет на опозитне функције: добро (*Бог*) – зло (*ђаво*). Сунцем овладава, "краде га", ђаво, а ослобађају га свеци (св. Аранђео, св. Сава, св. Јован) при чему је неопходна и људска помоћ (бацање "стрела", касније пуцање из оружја, прављење буке, да би ђаво пустио "ухваћено" сунце[398]). По једној причи сунчев спаситељ (св. Аранђео или св. Сава) надмудри ђавола и понесе сунце, али при уласку у небо ђаво му "однесе месо" са табана (отада је људски табан нераван)[399]. То "рањавање" је такође стари пагански мотив.

ла…) оставила је дубоког трага: "Евидентни су, дакле, елементи соларног култа у нашој народној религији. Но тешко је данас утврдити у којој је мери тај култ био развијен и на какав се начин манифестовао… *Постојеће хипотезе (поготово оне о празнику сунца, односно божанству сунца) немају поуздан ослонац у чињеницама.* Зато их без резерве не можемо прихватити" (Д. Бандић, *Народна религија Срба у 100 појмова*, Београд, 1991, с. 79–80, курзив наш).

[398] На много места, као у Зети, људи су пуцали у помрачени месец или сунце да би их "одбранили" и отерали зле духове (*ЂР*).

[399] Више о томе *cf. ЈАР* и *ЂР*.

У вези с еклипсом је добро (и за каснија разматрања корисно) имати у виду и ову појединост: у нашем народу се говори да сунце дарује људе (девојке) *змијама* и *гуштерима* и како су га од *велике змијурине* (гује, аждаје) која га "пије" спасили птица *ластавица* и *гуштер*. Ђаво у облику велике змије жели да сунце однесе, али га ластавица стави под крило, а гуштер уједе змију за реп и, док се она окренула да види ко је то вуче, ластавица понесе сунце на небо. Зато ласти (као и гуштеру) ваља изражавати поштовање за разлику од сестре јој *кукавице*. С тим у вези ваља разумети право симболичко значење и етимологију речи *ласта* и *кукавица*. Пев ласте, симбола *сунца, живота* и *обнове*, радостан је (*las*, "светао, сјајан", *las*, "играти") пријатан, умиљат, вешт (*lasta*), а (њене "сестре") кукавице, *симбола мрака и смрти*, непријатан – *кукати* <*kū*/*ku* + *kath*, "запомагати, оплакивати, жалити, туговати, јецати…"[400].

31.02 Улогу ђавола хришћанство је дало негдашњем Дабогу (сада "*Роми Даба*", односно "Луцифер"[401]) који жели да пригради сунце и снесе га у доњи свет. Тако је трансформисано негдашње врховно божанство не само *срба* него и свих ПИЕ – *највећи бог светлости, Dyaus*. При томе је, практично, слеђен образац назначен у Ведама по коме су за депоседирање ранијих божанстава учињена два неопходна корака: *а)* свођење на апстрактна бића или објекте (*Dyaus*, *Surya*); *б)* демонизовање. Најстарији демон, одговоран за помрачење сунца назива се *Svarbhanu*, и то је, највероватније, сложеница *svar* ("светлети", "светли простор, небо") + *bhānu* ("сјај, светлост"; "сунце"… цар, принц

---

[400] Паралела је сти. *ku-ku-vāc*, "имати веома непријатан глас" (редупликовано *ku* + *vāc*. *SER*, међутим, држи да је *кукавица* ономатопеја позната још из ИЕ доба. Даљи развој је ишао у: *кукање*, *кукувија*, итд.

[401] Лучоноша *Lucifer*= *Fosforos* = *Eleleus* (Бахус), тј. *Helel* ("светлоноша").

<*bhā*, “светлети, бити сјајан”)[402]. Реч је, дакле, о “цару небеском”, као и у српској фолклорној баштини. На то упућује и други назив овог демона – *Rāhú*. Он је (као и наш “ђаво”) “крадљивац, онај који хвата” (*cf.* √*rabh*) Сунце и Месец. Но, по ведском миту, Раху је “змај” намрзао на богове, одвојио се од њих, пио нектар бесмртности (*amrita*) а за освету сунцу и месецу (јер су га потказали, због чега му је Вишну одсекао главу, али се она као бесмртна претворила у звезду) повремено краде или једе ова два небеска тела. Да *Rahu* припада прастарим божанствима говори чињеница да је он један од *Адитија* (*āditya*), син најстарије богиње *Aditi* (*á-diti*, “слободан, невезан, вечан, неограничен; слобода, сигурност, срећа…”) као и “тајна” његовог имена – *ra* (“жар, ватра, сунце…”) + *hu* (“обожавати, давати жртве и понуде божанствима…”)[403]. Другим речима, генетска веза сунца и његовог “оца” претворена је у “крађу” за коју се сада окривљује “цар небески”, скинут са престола и тератизован (у нашем случају “ђаво” или “вукодлак”)[404].

Митска алотропија

32.01 Већ смо се дотакли ове важне карактеристике српског и словенског погледа на свет.

Извесно је да трајни нестанак, ништавило, није

[402] *bhānu*, m. “краљ, владар, господар” је паралела нашем *бан* које неће бити позајмица (< авар. *Бајан*) јер и само име *Авари* (о чему се увелико нагађа) може имати прикладно *пракритско* објашњење, другачије од уобичајеног.

[403] *MWSD*; *YN*, 10.22.

[404] У српском *Номоканону* од 1262. се каже: “ѥгда оубо погибнеть лоуна или слнце глаголють: влькодлаци лоуну изедоше или слнце”. Мисли се да сунце и месец једу “але” или “змијурина.” У Тимочкој крајини је то “аждаја по имену врколак”, код Румуна у Буковини “*vîrcolaci*” (змајеви с псећим главама), код Арбанаса у Кучима вампир (*qugat*), у Чешкој *vêdi* (вештице) (*ĐP*).

концепт ниједне паганске, па ни српске и словенске митологије. За смрт се користе изрази који нису тек еуфемизми него знак дубоког веровања да је реч о "промени стања" или "боравишта", преласку из једног облика егзистенције у други. Најчешће се говори о "с-мирењу", "у-мирању", "у-покојењу", растајању "душе" и "тела"[405], "сахрањивању" (*хранити* = чувати). Да преминули наставља "други живот" не говоре само веровања у душе предака него и ритуали довршавања "послова" из земаљског битисања ("жењење мртваца", "венчавање неудатих девојака" и сл.[406]).

Место "одласка" покојника је *други* облик, стање, простор и време. Код нас се највише користе изрази *онај* и *други* свет – просторно и временски *удаљен* од *овог* света.

У том концепту је, *поред табуа*, кључни елемент "другост", "оностраност" која није ни проста протежност (линеарност) ни супротност, него *функција* (у математичком смислу), "пресликавање", често изокренута слика, одраз у огледалу (сунце сија са запада; касније се јављају елементи мита о *антиподима*…). *Онај свет* је "слика" овог[407]. Потребе су и тамо исте, што показују

---

[405] "Под умирањем у нашем народу се разуме одвајање душе од тела. Отуда су у нашем језику за глагол умрети синоними: растати се с душом, раставити се с душом, испустити душу, Богу предати душу, душу дати, раздвајати се од душе, дијелити се душе, дијелити се с душом, пустити душу…" (*cf. ĐNO*, 2).

[406] *Cf.* М. Барјактаревић, *Склапање "брака" с мртвацем код наших народа*, Прилози за књижев., језик, историју и фолклор, књ. 57/58, Бгд., 1993.

[407] У том свету *нема* ватре, ђавола, мученика, али *има* поља, језера, дворова, људи и животиња; обасјава га сунце…"Постоје многобројна причања према којима излази да је други свет врло сличан нашем. (*JAP*, s. 48, 49). Као што у египатској митологији владара чека све што је имао у животу (*cf. Књига мртвих*), кинеског цара иста "војска" ратника и робова ("гарда од теракоте"Ћин Ши Хуанга, оснивача династије Ћин), тако и покојника у нашој митологији очекује "друга", "нова" егзистенција, најчешће у земној доби, занимању и рангу.

српски[408] и словенски[409] погребни обичаји. Та, *друга*, егзистенција је *духовна*[410] и *вечна* и у складу с тим је и понашање живих[411].

---

[408] "У свима нашим крајевима се верује да човек на ономе свету има истих потреба каквих је имао док је био на овоме." Поред покојника, окупаног и обученог у пристојно (најбоље одело) стављају се разне потрепштине: хлеб, вино, вода, ракија, месо… књиге (за ђака), кудеља, игла, вретено, огледало (за жену или девојку), играчке (ако је умрло дете), штаке (ко их је користио за живота), лула и сл. (пушачу), сабља или оружје (ратнику), соко, коњ и оружје (Марко Краљевић сече коњу главу; или: "сахранише војводу Каицу, чело главе копље ударише, на копље му сокола метнуше, за копље му коња привезаше, по гробу му оружје простреше"), новац (за "превозника" душе или пропуст у рај)… све што би на оном свету могло да затреба (*ĐNO,* 3).

[409] Ибн Фадлан, описујући погреб код Руса на Волги (921), каже да су, после десет дана, "дошли до његовог гроба, извадили су земљу са дрвеног крова, као и само дрво, извукли мртваца у огртачу у коме је умро… Раније су с њим у гроб ставили жестоко пиће, храну и лауту; сада су све то изнели… Обукли су му панталоне, чарапе, обућу, прслук и свилен капут са златним дугмадима, на главу су му ставили капу од свиле и самуровине и пренели га у шатор који се налазио на броду, сместили га на тепих и подупрли јастуцима; донели су жестоко пиће, воће и мирисно биље… хлеб, месо и лук и положили пред њим; донели су такође пса, расекли га на два дела и убацили у брод. Потом сво његово оружје и положили га уз мртваца; затим су терали два коња до исцрпљења, убили их мачевима, а месо им убацили у брод; привели су два говечета, такође их убили и бацили у брод; затим петла и кокошку, заклали их и убацили онде. А млада жена, која је (по свом пристанку) требало да умре, ишла је около, улазила у сваки шатор и спајала са његовим власником који су јој сви говорили: "реци своме господару да сам ја то из љубави према теби учинио"" (*cf. GS*).

[410] Духови предака су увек активни (помажу потомцима, учествују у њиховим делима, ратовима…), јављају се или чак свете (*ĐNO*, 1). И дух непријатеља може изазивати недаће: Црногорци кад одрубе главу непријатељу "онда лизну мало крви с јатагана којим су то учинили, верујући да им тада *неће крв сићи у ноге* – да *не изгубе присуство духа*" (С. Тројановић; *cf. ĐNO*, 1, с. 95).

32.02 Оваква су схватања[412] израз *митске алотропности* у којој постоје *разни видови и степени трансформисања планова, улога, божанстава*...Тек у том светлу се могу разумети неки, на први поглед контроверзни, аспекти наше митологије.

Белобог и Црнобог

33.01 *Алотропност* видимо и код врховног божанства. Словенска митологија познаје *исто* божанство *у два облика*: *Белобог* (*светли* бог) – горњег света, живота ("дана"), "добри"; *Црнобог* – "доњег света", смрти ("ноћи"), "зли" (потом "ђаво"). Многи топономастички подаци говоре о тој нераскидивој вези (напоредна места, удвајање храмова и идола, итд.) и трансформацији.

Како је *Црнобог* изгледао нема довољно података, мада постоји неколико описа. Један од упечатљивијих је онај код Масудија. У храму на *Црној гори* чувао се култ овог божанства – "колосалне фигуре представљене као старац са тољагом којом је подизао кости мртваца из њихових гробова; испод његове десне ноге могле су се видети разне врсте мрава; испод леве птице црнога перја као гавранови и друге, уз људе чудног изгледа који припадају раси Абисинаца"[413].

---

[411] И гробље (код Срба, Словена…) је у тој функцији: *најсветије* место, "вечна кућа", на *особитом* (најистакнутијем, омиљеном…) положају… које мора да се одржава и посећује с нарочитим респектом (*cf. ĐNO,* 4).

[412] И *РВ* (с надом у победу живота над смрћу) говори о одласку људског *духа* на *онај свет* ("у небо и земљу") и могућности његова *повратка* (X, 58), тражећи да се живот преминулог *обнови и продужи* (X, 59).

[413] *MPO*, IV, p. 59. Масуди *преноси обавештења* о два друга идола који су очито у вези са *божанствима светлости и сунца*. Један словенски храм је подигнут на "највећој планини на земљи". "Диче се његовом архитектуром, вештим уређењем, разновр-

Љељен

33.02 *Црнобоī/Чернобоī* има сличности и с келтским *Кернуносом* (лат. *Cernunos*). На то упућују њихова *имена* и *сеновиūе живоūиње*. Наиме, *роīови* и *роīаūосū* (с чим у вези се најчешће доводи име *Cernunos*) у непосредној су вези са божанствима светлости (*Дана* и *Ноћи*, Сунца и Месеца)[414]. Али само име садржи и једну другу конотацију: *ресӣекӣ, сӣрах, релиīијско шӣовање*[415].

У представи *Cernunosa* истакнуто место припада *јелену* и *змији* који су за нас од посебног интереса. У ведском међу њима постоји и фонетска сличност (*śarabhá*:*śarana, śaranda, sarpá* змија, змијски демон) и симболичка. И у другим културама, обоје су истовремено *соларни* и *лунарни*, *мушки* и *женски*, *дневни* (горњег света) и *ноћни* (хтонични) симболи. Змија је прадав-

---

сношћу боја употребљеног камења, домишљатим механизмима на врху грађевине који се стављају у покрет излазећим сунцем; драгим камењем и уметничким делима што се тамо чувају, која најављују будућност и чувају од несрећа пре него се испуне; наводе коначно гласове (пророштва) која се објављују с врха храма и утисак који на присутне остављају.” Други храм на узвисини једног полуострва, сачињен је “од блокова црвених корала и зелених смарагда, у центру са куполом испод које је стављен идол чији су удови обликовани од четири драга камена: берила, црвених рубина, жутог ахата и кристала каменог угља; глава му је била од чистога злата” (*id.* 59–60).

[414] *Cernunos* (по латинском изговору, “рогати”) поштован једнако у Галији и Британији, јесте келтски бог плодности, богатства, регенерације, али и господар животиња. Он је, без сумње, врховно божанство (отуда повезан са Јупитером као *Jupiter Cernenus*), коме припада и улога бога доњег света.

[415] Не познато је келтско име, али га наслућујемо из вед. Паралела *ceru* mfn., “обожавати, штовати” (*RV* VIII, 61,7)<√*cāy*, “бојати се; односити с поштовањем”, одн. “пазити(се)” (*cf. YN*, XI, 5), семантички аспект присутан и у слов. *Черно-боī*.

ни симбол светлости[416] (*cf. уроборос*; претварање Сунца, Зевса итд. у змије), цивилизације, плодности, васкрснућа, регенерације, лековитости, знања (рајска змија дрвета спознаје), видовитости, уметности, али и зла (Сотоне, греха, пакла), демонског (примордијалне силе), мртвих (душе предака). Змија има значајно место и у нашој религији[417].

[416] Змије су у *Риг Веди* такође везане за небеса (“небо је ваш/змија/Господ”- *RVG*, I.191.6) која и сама “мењају преливе као змије”(*áhimāyān*) (I.190.4); “сијајући као змија међу дрвећем” (I.180.03)… И у другим старим религијама змија је соларни симбол. Стална блиска веза сунчаног божанства и змије (или његова епифанија у облику змије) касније се трансформише у њихову супротност (Хорус-Апеп, Аполон-Питон итд.). У потоњој индијској иконографији Суријина кочија и коњи често су са уплетеним змијама (*SSI*, p. 37). Змија је и ратнички симбол (змија са три главе на Агамемноновом штиту у *Илијади*), као год и змај за кога постоје други, бројни, примери. Као *двојни* симбол (она има везе и са демонима, особито женским…) змија је имала развијене култове свуда по свету. Позната је *офиолатрија* у антици и средњем веку (код Египћана, Феничана, Крићана, Грка, Келта…). Неки су држали да је она главни најстарији култ Европе чије име су изводили из *Aur-ab*, соларна змија (у прилог томе узиман је и пелашки мит о стварању света – сједињењу Еуриноме и змије *Офиона*).

[417] “Змија је врло истакнута демонска животиња. Постоји кућна з. која живи, обично, испод прага и у којој је инкарниран дух претка. Она је заштитник куће и зато је неприкосновена; ако би је ко убио, био би кажњен смрћу или он или ко други из куће. Домаћој з. приноси се чак и жртва у млеку. Постоји и з. која је чувар поља и винограда. И тој з. чини се култ (жртва у млеку). Понекад постоји пропис да се з. која се на путу нађе мртва мора сахранити прописно као човек (покров, сахрањивање у земљи; такве прописе налазимо иначе у тотемизму).” Али з. може бити и: зао демон, улога резервисана за *алу* (“свака з. кад преживи 100 година постаје ала” која “води облаке и град наводи на љетину”– Вук) и *аждају* (“док змија змију не прождере не може аждаја постати” – Вук); митско биће са више глава, репом, кри-

33.03 Српски Црнобог као “Љељен”[418] још више асоцира на *Cernunosa*. Знамо да је келтско божанство оформљено под разним утицајима,[419] не само античког света Грчке и Рима. Али и оно и наш *Љељен* се могу поредити с најстаријим магијским и митолошким представама (*cf.* врач с јелењим роговима на зидовима пећине *Les trois frères*; “Пашупати” цивилизације Сарасвати…), другим ИЕ традицијама (хититском, скитском, трачком)[420].

Очито је да се *не ради само о хшоничном божансшву*. Овде опет имамо посла са *две* божанске улоге. Са једне стране, *јелен* (*срн*даћ, кошута, газела…) представља обиље, плодност, просперитет, обнављање, лов, брзину…показује пут у светлост (једна врста јелена се у сти. зове *ruсu*, *cf. ruc*); симбол је излазећег сунца и везе неба и земље. Са друге, он је фантастична звер (снежних планина, *śarabhá* с осам ногу, снажнија од лава и слона),

---

лима, чији је елемент вода (језеро у планини) коме се приносе људске жртве (девојке). (В. Чајкановић, *SE*).

Док је јелен, у основи, везан за *вашру*, ала и аждаја за *воду*, змија и код нас има *двојни* карактер. Ипак, она има најчвршће везе са сунцем и ватром. Слично је веровање и Балта чијем су се “лудилу” да змије сматрају божанствима језуити чудили још у 17. веку (*cf.* P. Dunduliene, *Senoves lietuviu mitologija ir religija*, Vilnius, 1990).

418 “Љељен” = “јелен” (*VR*), али и териоморфно божанство у том облику.

419 *Cf.* P. Bober, *Cernunos: origin and transformation of a Celtic divinity*, A. J. A., LV, 1951.

420 Јелен и предмети од јелењих костију су посебно омиљени у неолиту. У европској уметности и култу јављају се врло рано. Познат је значај јелена у уметности Скита. На нашим просторима се у посмртном ритуалу јавља још у мезолиту (*cf.* и Д. Срејовић, *Лейенски вир – Нова йраисшоријска кулшура у Подунављу*, Београд, 1969).

знак суше, подземног света и психопомп[421]. У том светлу ваља видети и посебну улогу јелена у старој српској религиозној пракси ("Љељеново коло" у посмртним ритуалима[422]).

33.04 Трагова веровања у божанство чија је епифанија јелен, има код скоро свих европских народа[423], наравно и Срба.

У нашем народу су познати обичаји маскирања у јелена. Један је забележио С. Тројановић код Срба и Влаха у Банату. Младеж се "убунда" да се не види лице и носећи посебну маску "клоцалицу" у облику коњске главе, али са две гране на челу "које изгледају као јеленски рогови с парошцима" иду од врата до врата и примају дарове (у воћу, јајима, новцу, или било чему другом).[424] У овој маскаради су очито укрштене улоге и значај две посебно важне животиње: *коња* и *јелена*.

И на другим местима је, по Вуку, било сличног маскирања[425]. Ритуал се обављао на *Бадње вече или*

---

[421] Интересантно је да у обичају Хитита (који подсећа на наш Божић), организованом за враћање *несталог бога* (једном је реч о Телепину, сину бога времена/олује, други пут о божанству сунца) налазимо дрво ("божићно"), *жртву јелена*, "врећу обиља" (коју носи бог).

[422] *Cf.* С. Зечевић, *Култ мртвих код Срба*, Београд, 1982, с. 92–93.

[423] Јелен је света животиња ефеске богиње Артемиде; са њиме се идентификују Дионис, Кернунос, Христ… који често носе јеленске рогове; у Малој Азији је то света животиња још у III миленијуму пре н.е. (*cf.* Д. Срејовић, "Јелен у нашим народним обичајима", *Искуства прошлости*, Београд, 2001).

[424] С. Тројановић, *Маске код нашег народа* – Strena Buliciana, 1924, 697.

[425] Вук каже да је сам у Пожаревцу гледао како се "уз месојеђе" у двору кнеза Милоша момци играју с оваквом клоцалицом у облику коњске главе ("један се обуче од прилике као чороје, да му се људско ништа не види, па њом горе клоца и плаши жене и дјецу"). Слично је у Дубровнику где се на маскаради појављују "чороје, вила и турица". Овде је чороје имао "хаљину чупаву, по

Мали Божић, празник непосредно везан за божанство светлости и сунца. О карактеру представе говори то да се она одвија *уз игру и весеље*: уз клоцалицу се везује *звонце*, рогови се украшавају *шареним тракама*, у пратњи је младић који *звиждуће или свира у фрулу* а “Срби и певају не само побожне него и лаке безначајне световне песмице[426]. И обавест да је обичај практикован о *месојеђу*, између Нове године и васкршњег поста, указује да је реч о ритуалу поновног “рађања” после привремене “смрти”[427]. Коначно, име *клоцалице* код Срба и Влаха у Банату, *шербуљ* (по Тројановићу) неће бити изведено из латинског *cervus*, иако је са њим у сродству, него је пре наша паралела сти. *śarabhá*, m., врста јелена, срндаћа, касније митизованог.

Божанска маскарада

34.01 Јасно је да је *основна хтонична црта* бога светлости и сунца то да *оно одлази у доњи свет, “умире”,* у ствари *“замире”*, јер смрт код њега (као и његових поклоника) није финално стање него само моменат пред *обнову, васкрснуће*, како нам показују поменути ритуали (Бадњи дан, Божић, “Нова година”) у доба кад је сунце у најслабијем положају и *сви, колективно*, стају у његову *одбрану*, *заштиту* и помажу му да *ојача*, поно-

---

којој су били пришивани којекакви репови, а највише лисичији, на лицу образину”. Код *турице* “која је била као најглавнија међу њима” није се видела људска глава него изнад ње “на дугачкоме чупавоме врату је била коњска с великијем зубима”, ноге је имала “чупаве и на дну као у тице”. (*VR,* “клоцалица”, “чороје”).

[426] С. Тројановић, *loc. cit.*

[427] У Дубровнику, за доба републике, *чороје* је носио у руци “зелену гранчицу или киту цвијећа”, *вила* била “обучена у бијелу женску хаљину, по којој је опасана црвеном пантљиком, а таком су јој и рукави више лаката били свезани; на глави је имала бијело покривало и вијенац од цвијећа”. Имала је “као лȗк на три угла искићен сав цвијећем”… У пролазу вила и чороје су играли, а турица клоцала зубима…(*VR*, *loc. cit.*)

во се роди, уз нови "почетак", "рођење" сваког од учесника[428].

Ми можемо прихватити да је код *срба* могло доћи и до извесне *редистрибуције* божанске моћи. Али *алотропност* се још није била претворила у *антиподност* (*бог–ђаво*, *зло–добро*). У ствари, све указује да се епонимно, врховно божанство, *трансформисало*, често *проширујући* своје функције, делатности и атрибуте, и *асимилујући* црте других. Оно се, под утицајем, посебно суседних религија, прилагођавало, задржавајући кључне карактерне одлике – *светлост и ватру*.

Мора се разумети да је и митологија људска *вертација* (културна димензија креативних особа и заједница, која као и све друго има своју историју) и да ништа не треба узимати статично. Са те позиције поставља се и питање: која *алотропија*, *епифанија* сунца, односно *божанство* најближе врховном богу *Срба*, поседује такође уочљиве хтоничне црте? [429]

Младенац

35.01 Најближи нашем *Божићу*, младом Богу, јесте

---

[428] Лат. *communio* носи значење *сједињења* (с богом и заједницом); *бранити*; *учешће; coena sacra*, *причест,* елемент *"*крштења*"* ("очишћења" и "поновног рођења").

[429] По Јаски божанства имају разне називе зависно од врсте функција (*YN*, 7.5). И у египатској митологија је много сунчевих епифанија и имена: "*Re* је био скоро неутрални термин за сунце; *Atum*, можда у значењу *Све-* или *Не (још) Постојање*, односило се на сунце као демијурга; *Kepri* (*Онај који постаје*), као буба, углавном се примењивало на јутарње сунце; *Aten*, кога је Акенатен прогласио за јединог бога, био је за Египћане уопште стварно небеско тело, сунчани диск; *Harakte*, соко, како смо видели, односио се на старог бога небеса Хоруса који се појављује у најмоћнијем објекту на небу; *Knum*, пак, бог подручја влаге, обликовао је необликовано као грнчар" (H. Frankfort, *Kingship and the Gods*, Chicago, 1948, »*FKG,* p. 158).

ведски *Савитар*. Он се слави у једанаест *РВ* химни[430]. Поседује неке опште[431] али и специфичне карактеристике. То је "златни" бог – има *златне руке* које шири[432], *очи*, *језик*, *косу* [433], *златне кочије* са *златном осовином*, разних боја и украшене бисерима[434], "*стаља златнобојни оклоп/панцир*"[435]; поседује *моћни златни сјај*, сија *златно светло*…[436] Он има много облика[437]. Улога му је, пре свега, да *даје и одржава живот* и *живост* (стваралац и стимулатор) људима, зверима на земљи и птицама у зраку[438]; доноси *срећу*, *богатство*, *напредак, раст и дични пород (синове)*[439]. Од Савитра се очекује *слобода и пуна срећа*[440]. Као и Сунце и он је бог *истине и правде* [441], "отац Истине"[442], *асура* који *поштује и осна-*

---

[430] *Cf. MVM*, § 15.

[431] Као и други (Индра, Сурија, Агни) он "држи небо", "цео свет", "утврдио је земљу и небеса"; "пази на покретне и непокретне ствари"; господар је "свега живог и неживог"; попут Сурије и Агнија дејствује у "три света" и "региона", "мудрац" је или "мудрац над мудрацима"; као Сурија "доноси славу", помаже "песнике" и "појце"…

[432] *RVG*, I, 22.5; III, 54.1, VI, 50.8, 71.1, 4; VII, 34.4, 45.2 (у постведској митологији он је жртвовао руку коју су му свештеници заменили златном).

[433] *RVG*, I, 35.8, VI, 71.3, X, 139.1. Он је такође "лепоречив", "пријатног језика" (III, 54.11, VI, 71.4).

[434] *RVG*, I, 35, 2,4.

[435] *RVG*, IV, 53. 1, 2. Такав оклоп носи и Варуна (I, 25.13).

[436] *RVG*, II, 38.8.

[437] *RVG*, V, 81.2.

[438] *RVG*, I, 123.3, 164.26; II, 38.7; IV, 53.6; VI, 71.2; VIII, 91.6; X.31.4.

[439] *RVG*, I, 22.7; IV, 53.7, 54.2; V, 42.3, 82.4; VI, 71.2; VII, 40.1; VII, 45.3; "држи много што људе срећним чини"– VII, 45.1; поклања "здравље и задовољство" – X.34.8.

[440] *RVG*, X, 100.9.

[441] *RVG*, I, 73.2; II, 30.1; V, 82.7; X. 34.8;

[442] *RVG*, X.36.13.

жује вечни закон и ред, као *и свеша правила*[443]. Савитар *даје бесмршносш* боговима[444], људима *ошклања море, ружне снове, кривицу и грехове, одгони жалосш и несреће, разгони мрак, зле духове, врачбине, чудовишша*[445]. Други богови, па и Индра, Варуна, Митра…, следе његове заповеди и упуте, хвале га и славе[446]. Поред Агнија, само се за њега користи епитет "кућни" (*damunas*), "пријатељ дома"[447]. Он се идентификује с богом среће (*Bhaga*) – *Savitā Bhagaḥ*, *Bhagaḥ Savitā*, и заједно са њим је господар *свеших моћи*[448].

Савитар се, у бити, не разликује од Сунца. Тумачи га, углавном и идентификују са Суријом или његовом епифанијом. У неколико химни их је, практично, немогуће раздвојити. Сурија се назива *prasavitṛ*[449]. У другим се чини номинална разлика али се каже да Савитар, који се креће "између неба и земље", сија истим сјајем, зрацима сунца или се спаја с њима. Старији тумачи указују да се Савитар јавља у свитање, кад нестаје мрак (Јаска)[450], односно да се сунце пре изласка назива *Савишар,* а од изласка до заласка – *Сурија* (Сајана). Слично мисле и модерни[451]. У ствари, *Савишар је, пре свега,*

---

443 *RVG*, IV, 53.4; VII, 82.10; VIII, 75.5; X,139.3.
444 *RVG,* I, 110.2,3; IV, 54.2.
445 *RVG*, I, 113.1; IV, 54.3; V, 82.4, 5; VI, 71.5; IX, 67.26 ("очишћује"); X, 12.8 (сведочи Сурији и Варуни да смо безгрешни).
446 *RVG*, V, 81.3, 82.3, II, 38.7, 9, VII, 38.3,4.
447 *RVG*, I, 123.3.
448 *RVG*, X, 93.4. *Bhaga*, бог и заштитник је онај који дарује богатство, срећу, судбину (I. 24.5); давалац здравља, дугог живота, надзорник над љубављу и браком (I. 89.3); "зрак светлости Баге" (I.136.2) упућује на божанство светлости.
449 *RVG*, I, 35. 1–11; IV, 14.2; VII, 63, 1,2,4; X, 158.1,2,3,4.
450 *YN*, 12.12.
451 *MVM*, §15 каже да је "Савитар оригинално епитет индијског порекла примењен на сунце као велики стимулатор живота у

младо, излазеће сунце.

35.02 Држи се да му име долази од √**sū**, "по/кретати, стимулисати, оживљавати…" (наша *друга коренска група*) и за њега се најчешће веже епитет "подстрекач, стимулатор"[452]. *Savitṛ* (други облик **savīṛ**) се може извести и из основа *прве групе* ***swḷ***[453] што потврђује сродност (примарну идентичност) и преносивост ових основа и значења. Али, ако останемо при претходном тумачењу (коме у прилог иде честа игра речи с овим кореном[454], као и неке митолошке паралеле[455]), сем првог ваља решити и други део ведске сложенице која може бити *sav-i-tar*, *sav-itar*, али и *sa-vitṛ*. Први облик (*sav-i-tar*) већ смо анализирали. У другом (*sav-itar*) имали бисмо *sava* ("сунце") + *itar/a/*, што најчешће изражава "другачије, друго, различито од…" али и "*мало, непотпуно, недостатно*." Трећа форма (*sa-vitṛ*) подразумева *deus dator* – "сунце које даје, дарује" (*sav-vitṛ>sa-vitṛ*).

Доминантну вредност открива нам истоветност

свету, представљајући најважније кретање које доминира свим другим у космосу, али, за разлику од Сурије, он је више апстрактно божанство".

452 Отуда и **sūnu**, "онај који подстрекава, подстиче", *сунце* (=*savitṛ*).

453 Од ***swḷ/swṛ*** добијамо **sav** (**av**<**w**) + **ṛ/ar** коме се додаје везивно (*anubhanda*) или инфиксално **-ta-**, **-tar**. Афикси *-ta* и *-tar* често су праћени везним *-i-/-ī-* (*sav-i-ta-r/sav-i-tár*) (*MVG*, §145, 146). Суфиксом *-tar* формирају се и неке речи које означавају родбинске односе (*pi-tár*, "отац", *mā-tár*, "мајка", *duh-i-tár*, "кћи", *bhrā́-tar*, "брат"), све врло старе, где је "коренски слог нејасног значења или неправилног облика" (*MVG*, §146 e).

454 *suvāti*, "послати"; *sāvīh*, "пошаљи"; *párā suva*, "однеси"; *savṛ*, "утицај" (*RVG*, V, 82).

455 хититско *šawatar/šavitra* - <*šuwai*, "ударати, гурати".

овог и корена √**sū**, “рађати, производити”[456], односно веза са √**śū**[457].

Према свему, *Савиūар* је првенствено у вези са *ǵенерацијом* и *реǵенерацијом*, што најнепосредније симболише “младо”, “излазеће” сунце. Посебан, афективни однос према “породу”, изражава се, поред осталог, и одговарајућом лексиком (“златно”, “пружање руку” и сл.)[458]. То је сунце (*sava*) које се “пење, излази, враћа…” (√*i; it*) да “оживи, стимулише, стави у покрет, оплоди…”(*sū*). Његово време (наше *свиūање*) јесте и час за обраћање богу. Савитар је “савршени свештеник”, онај који је *зачеūник* жртвовања[459], “буди” верника за либације, јутарњу молитву и свето “освежење”, пиће (*it =iḍ*, вед. *Ḹḍā*, *ílā*). Сунце, што је претходно зашло

---

[456] Од њега су и: **sūna**, mfn. “рођен, произведен; расцветан”; **sūnú**, m. “син, дете, потомак; млађи брат”;f.“кћи”; **sūti**, “рађање (уопште), пород.”

[457] **śū** или **śvi**, ”бујати, расти…” од чега је и *śāva*, младунче (животињско).

[458] Као и Сунце о коме се говори као о “детету”, “чеду” и *Савиūар* се квалификује као “млад” мада “вешт” (*RVG,* VI,71.1) и често у *РВ* пружа “своје златне руке” (*RVG*, *VI*, 71.5) – слика која одговара пруженим “рукама” (зрацима) детета али и египатског сунчаног бога, сумерског “дугорукоґ” бога Сунца (*Utu*), односно касније Христа. И у лексици словенских и других ИЕ језика то *младо* сунце се најчешће “рађа, уз/диже, устаје…” И другде је Сунце сликано као дете… Код Египћана као детенце које седи у цвету лотоса мистериозно изашлом из воде, или се (опет као дете) појављује из великог јајета. По Макробијусу (IV век) сунце се приказује “као новорођенче у време зимског солстицијума као што га у храмовима представљају Египћани кад је дан најкраћи, јер се претпоставља да је тада мало и дете” (Macrobius, *Saturnalia*, Leipzig, 1852, 1:18).

[459] Он “три пута” силази на молитву, либације (*RVG*, IV.54.6); “свештеник који никад не заборавља своје сталне дужности”(II, 38.1); “узвишени жрец”, “вешт у церемонијама” (V, 81.1); спроводи ритуал како треба (VI, 15. 16).

(“умрло”), “васкрсава” и “подмлађено” обнавља свет, те је Савитар, “најљупкији од свих богова”, “омиљен од свих”, “општи бог добра”, “спаситељ”[460].

35.03 Управо на тог бога (у годишњем циклусу) надовезује се наш *Божић* коме одговарају сличне религијске прославе (*Сатурналије* у Риму, *Празник Нове године* у Месопотамији).

Овакви фестивали, организовани о зимском солстицијуму, неспорно су у вези са сунцем и плодношћу. За месопотамску *Нову годину* долазило је до сусрета врховног бога и његове супруге чиме је почињао нови циклус *плодности* и просперитета. “То време је подразумевало више од избегавања непожељних радњи и непријатних осећања. Изгледа да су суспендована свакодневна друштвена правила као да се признавала њихова несавршеност и да је неопходно учинити напор да се живи по законима божјим.” У једном запису се каже да је *за седам дана* краљ улазио у храм и за то време се “слушкиња спорила са својом господарицом; слуга био једнак са својим газдом; у граду су моћници и понижени спавали заједно; зли језик је своје речи променио у добре; одбачена су сва зла… краљ (Гудеа) није оставио сираке на милост јакима; у кући без сина кћи је постајала наследница. Свануо је дан праведности а ногом се стало на врат безакоњу и побуни”[461]. Скоро исто се дешавало за староримског најпопуларнијег празника, *Сатурналија* (када се Сатурн спајао са богињом *Lua*). И

---

[460] *RVG*, I, 184.1; V, 82.2, 7, 9; VII.35.10. Још је W. Jones парафразирао један *gāyatrī* пасус који се обично упућује Савитру (или Сунцу): “Let us adore the supremacy of that divine sun, the godhead, who illuminates all, from whom all proceed, to whom all must return, whom we invoke to direct our understandings aright in our progress towards his holy seat.”

[461] *FKG*, p. 274.

оне су празноване седам дана, од 17 до 24. децембра, а 25. је обележаван рођендан *Sol Invictus*а, односно Митре (касније Христа). У време кућних прослава, општег весеља и распусности (игри, пијанки, коцке…), такође је све суспендовано (послови, школе, суђења и свађе), робовима је давана привремена слобода у понашању и говору, патрицији су се мешали с обичним светом…

35.04 Савитар не само што даје живот и подстиче живост, него се "успављује", "смирује", и људе "води на починак". Тако он симболизује и *сунце на заласку*. Сунце се јавља и слави три *пута: ујутро, преко дана* и *у сутон*. Сунце у пуној снази (од изласка до заласка) је *јако* (*cf. Јакобог* код Анта) док је ујутру "друго", још *младо*, *нејако*, а у сумрак – *ослабљено*, *онемоћало*. И по нашој митологији су некада постојала *три сунца*[462], при чему се имплицира "пресликавање" дневног и годишњег сунчевог циклуса и статуса (*јутро–пролеће, дан–лето, сутон–јесен*)[463]. У митологији и ритуалу, улога јутарњег сунца (*младог*, *тек рођеног*, *излазећег*) превазилазила је ону сунца на *заласку*. О томе речито говори и најзначајнији ИЕ пагански празник годишњег "сунчевог рађања" (наш *Божић*).

У *РВ* Савитар се (бар два пута) повезује са смрћу. Каже се да треба препустити да нас "пренесе где бораве раније преминули побожници"[464]; или жрец призива Савитра да му "да место међу срећним главарима" (очито на небу)[465]. Овде Савитар има улогу *психопомпа*, као уосталом и Агни и Пушан (такође сунце) који је

[462] "Три сунца" се рађају из планине *Витор*; са *Дурмитора*, "небеске сохе" види се бели град иза којега греју три сунца (*JAP*, s. 36, 37).
[463] Слично се и у *РВ* каже да са "*годишњим добима* је бог Савитар дошао близу: нека унапреди наш дом, да нам храну и дичне синове"(*RVG*, IV.53.7).
[464] *RVG*, X, 17.4.
[465] *RVG,* X, 93.9.

“добар водич” душа и “небески пастир”[466].

Такав концепт је екстензија представе *смираја* (“починка” људи и ствари) и јавља се у млађим књигама *РВ* (I и X). То се надовезује на схватање да Савитар стоји с “обе стране” ноћи[467], као и да претходи Дану и Ноћи[468]. И мада се у ранијим химнама каже да долази “с истока”, чак се призива *са све четири стране*, постао је временом синоним за *запад*. У концепцији “три неба” два суседна су Савитрова, док је трећи Јамин (*онај* свет)[469]. Савитар стоји усред небеса, “испуњава две половине света и широки ваздушни простор” и “промату/пази на све између граница истока и запада”[470].

Земаљско сунце

36.01 Други ведски бог у још јачој мери повезује *хтоничност* и *светлост* и *ватру*. То је *Агни*. Он је *Сун-*

---

[466] Одри држи да Хесиодова теогонија садржи ИЕ шему о три неба – *дневном* (Зевс), *ноћном* (Уран) и *прелазном*, “црвеном” (Хронос) и изједначава Савитра са овим последњим. Тамо где се “Ноћ и светлост Дана сусрећу и поздрављају” (Хесиод) то “место сусрета дневног и ноћног неба тежи да постане подземни свет, боравиште мртвих” (*HRC*, 52). Но ваља пазити како на *сличност* тако и *разлику* израза насталих од блиских или истих корена: *sava* (“сунце”) <√*su* и sava (“месец”) < √*sū*; пракрит, *sava* = вед. *sravas*, славан; вед. *sravaka*, “ученик”, пали, *savaka*… *śāva* (”младунче”) и *śava* (“надуто, леш, мртво тело”) такође < √*śvi/śū*, “бујати, расти; надути...” (*cf.* и *TCD*: *sava* m.n. “леш“ SBr.; **chava* драв. тел. *cavu* “смрт”, куи *sava* “умрети”; Пк. *Sava*, n. “леш“; П. *siva*, m. “спаљени леш, погребни пир”….).

[467] “Около, с обе стране си окружио ноћ: да, ти, о Боже, Митра си по законима правим” (*RVG*, V. 81.4).

[468] “Он који увек будан претходи оној Двојици, Дану и Ноћи” (V, 82.8).

[469] “Три су неба; два Савитрова, суседна; у Јамином свету је један, дом хероја” (*RVG*, I. 35.6).

[470] *RVG*, X, 139.2. “Две половине света” су несумњиво земља и небо.

цу (богу *све̄шлос̄ши* и *жара*) оригинално веома близак и уистину представља "земаљско сунце"[471]. "Најмлађи" је од богова[472], "небески огањ", одвојио се од *Асуре*, небеског "оца", идентификовао са "земном сфером" и повезао с Индром ("син вода"). Ако погледамо карактер, ранг и атрибуте Агнија видећемо да се и они у највећој мери поклапају са онима које Чајкановић приписује "врховном" српском богу, а који су у складу са првобитним својствима бога *све̄шлос̄ши* и *сунца*:

Агни је централно божанство ритуала *жр̄швовања* ("руководи ритуалом"[473]) и најистакнутије после Индре (слављен у преко 200 химни *Риḡ Веде*, и призиван у још неколико заједно са другим божанствима[474]). Он је као и сунце: "онај који светли" и чувар вечног закона[475]; њему се моли да посредује код богова за синове, помоћ, уништење непријатеља[476]; јавља се златнокос (Сунце; змијаста муња; кућна жртвена ватра)[477]; са седам зрака (као и сунце); Сунце и Агни су *двоје деце* (једно "златнобојно" друго "светло"), која сисају "две" (мајке, сестре) – Сунце дете Дана а Агни (као месец) Ноћи[478]; *̄шериоморфан* (изједначаван са *змијом*, птицом, *орлом*, *биком* с роговима… и веома често описиван као *коњ* у разним поређењима). Пошто је *оḡањ*, он је сјајан, пламен… али

[471] По заласку сунца Агни даје људима светлост и ватру (*RVG*, VII, 6.7). Он у потпуности личи на "љубавника зоре" (сунце) (*RVG*, VII, 10.1).
[472] *RVG*, VII, 12.1.
[473] "Очување света зависи, по вед. схватању, од жртви које дају људи, јер то боговима даје снагу и омогућава да обављају своју дужност" (Грифит).
[474] *Cf. MVM*.
[475] *RVG*, I, 1.7.
[476] *RVG*, I, 36
[477] *RVG*, I, 79.1.
[478] *RVG*, I, 95.1.

су његови трагови *црни*. Агни је *психопомп*, онај који води душе (баш као и тела[479]) на онај свет, у небеске просторе, царство Јаме (који се најпре третира као први смртни човек). И Агни је *deus dator*, чувар и давалац богатства, порода, ослободилац од сиромаштва, непријатеља. Фетиши су му *секира*, стрела. Он *помаже у боју*, "уништитељ је утврда", бог који се у борбама највише зазива, заштитник који обезбеђује победу. Веома је присутан у свакодневном животу људи: уништава *вампире и зле духове*; најинтимније је спојен с домом и боравиштем (*gṛhapati*, господар куће); домаће божанство (*damunas*); *стални "гост"* у људском станишту, *бесмртник међу смртнима*, помагач насеобина и насељеника. Најближи је *рођак*, пријатељ, отац, брат, син, мајка (*небеско сродство*, наше "кумство"). Агни је најчвршћа веза *с прошлошћу*, бог *предака*, спона с Очевима који су га славили и палили жртвене ватре. Он је *посланик богова* ("анђео"), стални *путник* између неба и земље. То је *главни* "домаћи" *свештеник*, проналазач молитве и певач; подносилац жртве, говорник и песник. Као сунце, и он поседује *окултне моћи*, *пророк* је и *видовњак*; *ослобађа од греха*; врхунски је *мудрац*, који *све зна*, свезнајући (*viśvavid*)…

36.02 Важна је још једна *светлосна* црта код њега: он је *у три облика*, *трострук*, "троструког каракте-

---

479 Разни историјски извори сведоче да су Срби и Словени све до XII века спаљивали мртве. Масуди вели: "Међу Сиртинима /други кажу: *Сурбин*, *Сарбин*/ о којима смо говорили, обичај је да се спаљују када кнез или главар умре; у ватру бацају и опрему којом се служио. Ови народи имају обичаје сличне Индусима." У хазарском каганату има "Словена и Руса који се такође спаљују" (*MPO*, III, p. 63,64). О томе више у *NSS*. *Cf.* и Ђ. Јанковић, *Словенски и српски погребни обред у писаним изворима и археолошка грађа*, Гласник Српског археолошког друштва, број 17, Београд, 2001.

ра”[480], с “три главе”[481] баш као Тројан, Триглав, грчка тројна богиња месеца, галски *Dispater*… Епитет *triśadastha* (“са три станишта”) предоминантно је његов. Настао је на *небу* (одакле је ватра, где он води душе), *атмосфери* (из облака) и *земљи* (од човека[482]). Стога и три његове манифестације: *сунце, муња, ватра*. Ведска *тространост* подлога је *божанске тријаде* (*Сунце, Ветар, Ватра*, односно *Сунце, Индра, Огањ*), али и ритуала: одавање поште боговима *неба, атмосфере и земље* у *три дневна обреда*…

Идентичност сунца/светлости и ватре подржава наша и друга лексика (*cf.* наше: сунце – “небески огањ”)[483]. Сунце се назива *Агни*[484]; Агнијев “трећи део” је увек на небу (сунце); сунце улази у ватру кад залази а ујутру се рађа као ватра по Браманама[485]; обоје су “у три облика”, с “роговима”, са седам зрака–пламенова[486], регулишу време женидбе[487]. Можда је код нас

---

[480] *RVG*, V. 47. 4.

[481] “Ја славим седмозраког, троглавог, Агнија савршеног у крилу његових родитеља” (*RVG*, 1.146.1).

[482] Трљањем *штапа о штап*, ударом камена о камен… касније трудом и огњилом (додиром “мушког” и “женског”).

[483] *√ghr̥i*, на пример, обједињује “светлети” и “грејати”, “сунце” и “ватру”. То је што и ПИЕ **gher* – “светлети, гранути, грејати, жарити…” и има широко семантичко поље с многим изведеницима у балтословенским али и другим језицима. Одатле и назив келтског бога сунца (*Grian*, лат. *Granus*).

[484] РВ помиње “оног свештеника (Сунце) пре тебе (тј. Агнија) још вештијег у култу” (*RVG*, III, 17.5), алузија на сунце (“небеског Агнија”).

[485] *Cf. YN*: Агни се не односи само на земаљску ватру него и на небеску (7.16); он је, попут сунца, *jātavedas* i *vaiśvānara* (7.20, 7.23); рађа се као излазеће сунце (7.27). “Сунце доиста улази у ватру кад залази. Оно онда нестаје. Агни се заиста рађа као сунце” (*Aitareya Brāhmaṇa*, viii, навод Сарупа у *YN*, p. 128).

[486] *RVG*, IV. 58.

утицај *ватре* појачан и кроз дуги присни додир с народима географски (и иначе) блиским Србима и Словенима – *Балтима, Трачанима, Келтима, "Синдима"*...[488] А снажење елемената хтоничности и ритуала везаних за "доњи свет" природно је повезано и са судбином *срба* и њиховим социјалним функцијама, у најужој спрези с ратом, оружјем, страдањем[489]. Но код њих су сви божански аспекти (светост ватре, њено обожавање…) остали везани за епонимно божанство, те нису осећали потребу стварања новог бога (попут Агнија) као Индуси окренути другим, не-соларним божанствима).

---

[487] *RVG*, V, 12. Занимљива паралела нашим обичајима је и то да је Агни (ватра) заштитник брака ("љубавник жена"): Саруп (*YN*, p. 160) наводи да се индијски брак закључује обиласком око огњишта у седам корака.

[488] Балте, чија је религија блиска словенској (*cf.* Ph. Jouet, *Religion et mythologie des Baltes*, Milano/Paris, 1989 »*JRB*) грчки извори су назвали *пиролатрима*. Келтски *kaldi*, наследници друида у Шкотској и Ирској, јесу "чувари ватре" (мисли се да је то значење њиховог имена <*cal, gal,* или *ceill*). *Трачани, Трибали, Тројанци* (суседи и сродници), *Римљани, Хитити, Анадољани, Месопотамци, Парси,* народи црноморских степа… такође су придавали велики значај ватри.

[489] Трагичну судбину ИЕ ратника анализира Димезил (G. Dumézil, *Heure et malheur du guerrier*, Paris, 1985, »*DHM*). Са своје стране, Е. Ренан, даје профил *србима* сличне средине. У маниру старе етнопсихологије (која је говорила о "карактеру", "души народа"), он истиче облике понашања који су настали у једном историјском периоду и социјалном амбијенту: "истовремено поносна и малодушна, снажна по осећању и нејака у акцији, код себе слободна и нерезервисана, за спољни свет опасна и непријатна. Она не верује странцу јер у њему види рафиниранијe од себе биће које се користи њеном простотом… Свака друштвена институција келтских народа била је у почетку само продужетак породице…Нигде није поштовање мртвих било више него међу Бретонцима: нигде се више сећања и молитви не окупља око гроба" (E. Renan, *L'âme celte*, engl. *Poetry of the Celtic Races*, 1856, *E-text*).

Небеско зрцало

37.01 Још једно божанство светлости има најдиректније везе с "духовима умрлих", "доњим светом": "ноћно сунце".

За њега (f. *луна*, касније m. *месец*) говори се скоро све што и за сунце: Месец је у српској митологији *божанство светлости*, најзначајније после Сунца; хуманизован је (креће се, разговара, љути, препире…); има мајку, брата (Сунце), сестру (Даницу), жену (Муња од облака); пород (*месечиће*); купа се у води; териоморфан је (замишља се као *крава* коју је могуће помусти); и од њега се моли здравље и срећа; он је водич и заштитник путника ("О Месече мој драги путниче"); такође је *млад* или *стар* (*пун*); многа су веровања о његовим менама ("за млада мјесеца не ваља се сјеме сијати, јер испада на њиви кад зори", "не косити јер трава буде грка", "не ваља виноград резати", не сећи грађу, итд); по њему се предсказује, баје, ("за бајање је најзгодније време кад је пун или млад месец и то обично понедеоником за јутра, пре сунца, кад је дан у напредак", бележи Мијатовић)[490]… Као Сунце и њега "једу" или "пију" *але* или *вукодлаци*…

37.02 Али, за месец (луну) битно је и ово:

а) Његова *алотропност* се јавља као: *слика*, тј. *слабији одраз* сунца. Месец је Сунцу "млађи" брат, даје светлост али не и топлоту; као *супротност* – Сунце је господар *дана*, Месец *ноћи*, један симболизује *живот*, други *смрт*[491]. Забележено је да се у Хомољу, код жене којој деца умиру, новорођенче изнесе, зањише три пута на истоку и запита: "Волиш ли сунце ја ли месец?" а мајка три пута одговара "сунце". И код Срба је очувано веровање (као код свих Словена, Грка, Римљана…) да душе

[490] *Cf. ĐP*, *JAP*.

после смрти одлазе на Месец где се, уз помоћ мађија, могу и видети;

б) Месец је, у извесном смислу, *Сунчево зрцало*. На њему се као у огледалу виде “разне слике” (ковач, коњска глава, људске фигуре, Каин који је убио брата…). С тим у вези треба подсетити на веровање да је “онај свет” само изокренута слика овог и значај огледала у нашем култу мртвих. Оно посредује између овог и оног света. “У источној Србији огледало је било обавезан реквизит у колу посвећеном мртвима, јер се помоћу њега душа може привући на игру. Ту је огледало стављано и на гроб покојника како би живи у одређено време могли да га виде на другом свету.” Али, баш зато је и било опасно: у кући мрца сва огледала су окретана према зиду или покривана; болесник који тражи да се огледне сигурно ће умрети јер помоћу огледала душе умрлих “могу привући живе на онај свет”[492].

Но, овде је реч и о нечем другом. Прича (из Војнића) коју је забележио Чајкановић каже како је неки ковач *Вид* узео за шегрта најстаријег врага. Кад је ковач умро и кренуо у пакао шегрт га препозна и рекне ђаволима да затворе врата од пакла те Бог нареди св. Петру “да га одведе и метне у мјесец нека га сав свијет види”[493]. Тиме се имплицира сродство два божанства светлости, на шта указује и име (*Вид*)[494] и идентифи-

---

[491] И другде је позната месечева веза са *смрћу* (држи се да је он први умрли; место прелаза живота у смрт; лунарна божанства су истовремено и хтонска – Хеката, Персефона, Хермес, Мен…).

[492] С. Зечевић, *Кулӣ мрӣвих код Срба*, Београд, 1982, стр. 17–18.

[493] *Срӣски еӣноӡрафски зборник*, књ. XLI, стр. 101–103.

[494] И ведски *Viṣṇu*, персонификовано светло што чини “три широка корака” (*излазеће*, у *зениӣу* и *залазеће сунце*; светлост на *земљи*, у *аӣмосфери* и на *небу*) спаја *соларну* природу с *лунарним* функцијама: на челу је лунарне куће *Śravaṇa*, доба пуног месеца,

кација Бога светлости са ковачем, познатим по везама с “оним светом”[495];

в) У свим причама о луни/месецу наглашена је спрега са *женама, плодношћу, водом, смрћу*.

37.03 И код нас је *латерални* однос, *двојство* сунца и месеца, као и у другим митологијама[496]. Луна је најчешће симбол *матријархалног*, *биолошких* и *природних* процеса и сила – вода, кише, вегетације, дивљине, подсвесног, рађања и умирања… Сунце је пак знак *патријархалног*, *свесног, будности*, *цивилизације* (владање, верско и опште *просветљење*, привређивање). *Сунце је у вези с небом, луна са земљом*. На *принцип женскости* месеца указује и представа Велике мајке као *краве*, универзума као *краве мајке*: у старој Индији (*Surabhi*)[497], Египту (*Хатор*), Грчкој (“волоока *Хера*”), код нас Месец као *крава* (по свему, касније, и демон *Баба-Рога*)…

Сребрни цар

38.01 Постоји једна наша легенда о “сребрном цару” о чему нас најпре обавештава Вук: “За Сребрнога цара у Србији приповиједају људи који су копали ру-

---

тј. *Nakshatra* (звездана констелација; “сунце”; у пл. “звезде”) кроз коју пролази месец, где су богови и душе праведника.

495 *Cf.* M. Eliade, *Forgerons et alchimistes*, Paris, 1977.

496 Они се односе као *злато* и *сребро*, *yang* и *yin*, *ватра* и *вода*, *мушко* и *женско* (некад инверзно), *sattva* и *tamas*. У Индији – *сунчеве* и *месечеве* династије; кинески знак за *минг*, ”светло”, сједињује сунце и месец (*cf. DS*).

497 Митска “крава обиља” (кћи Дакше, жена Касјапе, мајка Рудре; *cf. MBh*). Иста је језичка подлога за ово име и: *su-rabhi*, „мирисљав, пријатног мириса; угодан, љубак, привлачан; славан, чувен; најбољи, изврстан; пун врлина; пријатељ; земља; пиће”; *sura-bhī*, “богобојажљивост”; *surabhin*, “намирисан, мирисљав” (најчешће у вези с култним радњама); **sur-bh(a)-in* (“србин”; *cf. śo-bhin*, mfn. “бриљантан, сјајан, диван” у *MBh*.)…

де"[498]. Т. Ђорђевић је забележио неколико прича од којих је најинтересантнија ова:

"У Старој Кучајни, у брду које се зове Дајбог, живео је некада Сребрни цар. Нека девојка чувајући говеда нађе у једној леске сребрни штап где вири из земље. Она то каже људима и они стану копати на томе месту. Копајући наиђу на сребрна човека. Хтели су да га ископају, али им он рекне да га не дирају, јер ће их потопити Дагудин (речица). Копачи се не поплаше већ га стану вадити из земље. Наједанпут пукне Дајбог, појави се велика вода и сви се подаве сем једног младића који је био противан да се Сребрни цар вади из земље"[499].

Прича је вишеструко занимљива.

Једним делом она имплицира да се бог "горњег света" појављује у "доњем" (Хелије као Хад, Аполон као Плутон). Довољно је упоредити елементе ове легенде (*цар*, *у земљи*, *богат металом*, *вода*, *смрт рудара-копача*, и нарочито брдо *Дајбог* и река *Дагудин*) са онима из грчке митологије (*Плутон* "владар" *доњег – подземног света*, брат *Зевсов* и *Посејдонов*, симбол *богатства*, посебно у *металима*, и нарочито његов атрибут – *Zeus chtonios*) па да се види да је реч о другој функцији истог божанства[500].

---

498 *VR*. Вук је намеравао да о томе подробније обавести (у раду "Живот и обичаји народа српскога" остао је празан лист са насловом "Сребрни цар").

499 Т. Ђорђевић, *Сребрни цар* (Der "Silbergeist") каже да не зна одакле је ова легенда (од средњовековних Саса, каснијих немачких рудара…?).

500 Чајкановић држи да у "сребрном цару" налазимо "тамну успомену на *сребрни култни лик некадашњег нашег бога доњега света*", наводећи да су словенски богови "радо били представљани у ликовима од сребра" као, на пример, Перун чији је кумир (по *Несторовој хроници*) био од *дрвета*, глава од *сребра* а уста *злата* (*ČMR*, с. 363).

С друге стране, *сребрни цар* би одговарао месецу као сунчевом "млађем" двојнику, "огледалу." Док је сунце *јарко, греје* и симболизује *дан и живот*, дотле је месец *блед, хладнога сјаја*, симбол *ноћи и смрти*.[501] Традиционално, метал сунца је *злато* а месеца – *сребро* (од чега су, поред полумесеца, одећа, симболи, руке, глава… поглавито лунарних божанстава[502]). У санскриту налазимо да месец "иде" (√*sṛ* што је и један од корена за *сунце*, *Surya*), односно "мили, пузи, *клизи*; сече, откида" (√*sṛp*/*sṛip*, од чега му и назив – *sṛpa*, m., *sṛpra*, "клизав, непостојан, мек"; веза са змијом – *sarpa*; оруђем "срп"– *sṛpta*, "откинут"). Сребро је *беличасто, бледо* (*khala*-dhūta, *rajata*), *непостојано* (*cata*), *месечев метал* (*indu*-lohaka, *candra*-lohaka, *candra*-bhūti). Мислимо да је одавде и словенски назив за сребро: *sṛ* + *bhrās* (*bhlas*) у сродству са *sṛ*+*mās,* по чему и наше *срма*[503].

Те идеје пратимо од Египта где се веровало да сунце ноћу пролази кроз пећину или тунел у земљи који чува (окружује) велика кружна змија *уроборос*, која "једе" свој реп, симбол регенерације, потпуности и савршенства.

[501] *Cf.* и хитит. *arma*, "месец" и *irmalant*, "нездрав, болестан".

[502] И балт. бог-Месец (*Meness*, *Menuo, Mensis, Manu, Mene*…) има кабаницу од *сребра*; и глава Кибеле у Риму је била такође од сребра…

[503] Сребро је несумњиво у вези с месецом: *sṛpa* ("луна, месец")+ *bhrās/bhlas* ("сијати, светлети"). По свим правилима морфологије, уз губљење финалног *s* добијамо: *sṛ(p)-bhrās* > *sre-bro.* Исто и гот. *silubr*, нвнем. *Silber*, стенг. *seolfor*, лит. *sidãbras*, стпр. *sirablis… SER* наводи нека мишљења (гр. σελας +**bher*-, "носим" Будимир – "пеластичко"; Оштир – "пред-ие", од града Σαλυβη...), али оставља проблем нерешеним.

Sṛma (*sṛmara*, *sṛpa*), и *Samala*, је у сти. назив једног Асуре (*MWSD*), по свему судећи, Луне јер је *samala*, "има пеге; нечист; грешан…"; што је у вези с негативним конотацијама које се у симболици разних народа такође придају сребру. И код Асираца у "сребрно небо" и просторе такве "светлости" одлазе *преминули* праведници.

Треће, назначена је веза *луне* (месеца) и *земље* који деле симболизам женскости, плодности, пасивности, али и скривености, тајанства, магије, хтоничног. У српском фолклору земља је живо биће (“мајка”) у вези с небом (“оцем”)[504] с којим се понекад спори (“Завади се земља с небесима, Небо вели: на Земљи је кривда; Земља вели на небу је кривда”). По правилу, уз небо иде атрибут “ведро” а уз земљу “црна”. Сем симбола рађања она је и симбол смрти (може бити “жедна и гладна људскога меса”, “отети сунцу” човека, “испод ње” је “доњи свет”). Слично је и у другим митологијама: грчка *Семела* (Σεμελη < трачко-фригијска богиња *земље*, ζεμελωσ), кћи Кадма и мајка Диониса, јесте што и “месец”; у келтској митологији *Ceridwen*/*Keridwen* је и богиња земље (*Ceres, Artemida*), “богиња разног семења”, али и небеска “лађа”, богиња месеца; код Маја глиф земље је богиња месеца…

Црвени урлач

39.01 Можемо поменути још једно божанство које на интересантан начин спаја разне црте: *светлости* (сунца), *жара* (ватре), *хтоничног* (месец). То је *Рудра*[505].

Иако древно[506] оно је секундарно по простору у *РВ*[507] али касније добија све значајнију улогу. У пост-ведском периоду његов наследник је *Шива*, име које се

---

[504] С. Новаковић је забележио загонетку: “Висок тата, плосна мама, буковит зет, манита девојка” (о небу, земљи, ветру, магли) (*cf. JAP*, с. 15). *Cf.* наше “мајка земља” (сти. *jyā* f. земља; мајка) и пар *Dyaus-Pṛthivī* у *Риг Веди*.

[505] Он светли као сјајно сунце, као злато (*RVG*, I, 43.5), носи златне украсе, на њему је многолика огрлица, *ниска* (*niṣka*) (II, 33.9,10).

[506] Рудра се најпре може повезати са *јарошћу природе* и *вулканима*.

[507] Име му се у *РВ* јавља 75 пута а посвећене су му свега 3 химне (*cf. MVM*).

као епитет ("милостиви") примењује први пут на Рудру. У *Атарва Веди*, Рудра је у великој мери демонизован: са *севера*, има *хиљаду очију* (као касније Индра), *бакарне* пути и црвен, *плавоврат*, диваљ као *звер* (*обучен у кожу*), из *планине*, "господар звери" (*paśupati*)[508].

То је бог који спаја: *божанско и демонско*, *ватру и муњу*, *сјај и таму*, *смрт, ране и њихово лечење*, *грмљавину*, грохот и *бес*, које се лако идентификује са Сунцем, Агнијем, Марутима (симболима рата који се држе за његове синове). Име *Руд-ра*[509] асоцира на *амбивалентност* црвене боје: *ноћи, крви, ватре, смрти, женског, мржње, змије, тајанства и магије*…; *љубавне страсти, освајања, дана* (веза са белим), *топлоте, живота, мушког, змаја, снаге и правде*…[510]

У Рудри се сплићу изразита *малигност* и *бенигност* присутне код старих божанстава. Он има црте сличне неким божанствима *словена* и *срба* (*Руђевит*, *Род*, *Велес*, *Перун*…).

[508] *MVM*, §28. Наводи се као божанство дивљих племена са севера Индије.
[509] "Црвена + ватра/божанство." По некима од *rud*, "викати, рикати", "урлати"; по другима од *rud* у значењу "сијати, бити светао; црвен".
[510] Друидски Дагда је *Ruadh Rofhessa*, галски бог рата *Rudiobus*, *Rudianus*.

БОЖАНСКИ *РАТ*…

Теомахија

40.01 Држимо да су код ПИЕ доминанирала божанства *светлости и сунца*. Најстарије од њих (*Dyaus*) је био *двојни бог* (*неба* и *земље*, *мушко* и *женско*) који се током времена "раздвојио." Процес диференцијације ишао је преко одвајања божанства *неба, сунца, дана* (Сурија, Савитар, Ушас, Ашвини, Пушан…) и *земље*, *месеца, ноћи*, односно *утројавања* "космоса" (*небо, земља, атмосфера*). *Атмосферска* божанства (Индра, Марути, Сома) на специфичан и нов начин *обједињавају елементе неба и земље* и постају код многих народа доминантна. Тај процес често прати *обртање* (значења, вредности). ИЕ **daiva* постају демони у иранској митологији. Код Грка *Dyaus* задржава име (*Зевс*) али мења карактер – постајући громовник[511].

Рану фазу тог процеса видимо у *Риг Веди*. У њој запажамо не само раздвајање него и *сукоб* сфера, односно *давање примата атмосферским боговима*, при чему се код њих истичу више *земаљско-лунарни* на уштрб *небеско-соларних* елемената[512].

---

[511] У још каснијој фази (монотеизације) хришћанство је паганског бога светлости деградирало на *ђавола*. Тај обрт има језички доказ: διαβολοσ (>срп. "ђаво") од διαβαλλω – "разбацујем (оцрњујем)" – не може прикрити везу са διο (Зевс, бог, светлост...) + βαλλω (бацати, просипати...), слично латинском *Lucifer* – "носилац светлости" (који је и сам касније постао *Сатана*); *div* ("бог") променило је значење у "демон, зао дух, враг"…

[512] То, такође, индицира и сличност имена *Indra* и *indu*, "месец".

Овај "божански спор" у *Риг Веди* је истовремено: *интра-етнички*; *расни* (са "домороцима" које су, како се тумачи, Праиндоевропљани, "Арijци", потисли и покорили); *интер-етнички* ("интер-ИЕ"), *културни*, с консеквенцама по укупне *социјалне односе* и *вредносни систем*. Он је и *историјски* у најширем смислу: поклоници старих богова ("поретка"), кога потискују нови (Индра и његов "поредак"), припадају времену *које претходи* Ведама. Трагове тог ранијег култа назиремо и код "демона" (*Врт-ра*, *Шамба-ра*, *Пип-ру*…). У прилог "сукобу поредака" и "божанској" (што значи и "земаљској") борби говори и чињеница да је Asura у *РВ* предоминантно назив за *бога* (само неколико пута се користи и за *демоне*) док се, у *Атарва Веди* и касније, он односи *на демоне једино*[513]. *Асуре*, раније божанства вишега реда, постају "безбожни"[514], вуцима налик"[515] те их уништава

Хилебрант заступа доминантност *лунарне* концепције у *Риг Веди* држећи да је Сома, као месечево божанство, сам центар ведскога култа и да најпопуларнији ведски бог Индра долази по важности тек иза месеца (*HVM*, p. 277, 315). Олденберг (*ORV*, s. 285–98) пак наглашава двојну (лунарно–соларну) спрегу тумачећи везу Варуна–Митра као Месец–Сунце.

[513] Сасвим супротно је у иранској *Авести*: *Ahura* (= *asura*) је највећи бог (*Ahura-mazda*) док је *Индра* демон. Нека тумачења (која у *РВ* откривају историјска збивања) држе да имамо запис о сукобима разних народа и племена (са којима се идентификују *Паниси*, *Ангирасе, Асуре*…)

[514] *vṛka*, "вук" симболизује често злог, грешног, безбожника (*cf. RVG*, 1. 052. 02), непријатеља, поклоника других ритуала, следбеника *Врт̄ре* (*RVG*, 1. 033.04). Али то је и *метафора* за божанства или ствари у РВ која (се) "уједају" – месец је *vṛkah* (*YN*, 5.20), сунце што "једе мрак" или је заробило зору (*id.* 5.21), плуг јер сече (*id.* 6.26).

[515] И у асирској митологији, небеску армију, помоћнике и инструменте богова, чинили су демони (*sibiti*) у зверском обличју (међу њима и вук). Али *Сибити* је био и назив за *Влашиће* –

Индра (*asurahán*), на челу (сада) других богова – *Devas*[516].

Ватра* и *Вода

40.02 Ведски спор између *Неба* и *Атмосфере* јавља се као сукоб њихових главних божанстава, *Сурије* и *Индре*[517]. Сурија је у *РВ* још божанство првог реда (с којим се пореде други велики богови – Митра и Варуна, Индра, Агни, Аријаман…[518]), али је примат дат Индри. То се види како по несразмери броја књига и химни посвећених њима, тако и степену наклоности.

Плејаде, које су у грчкој митологији мајке богова и по којима је код народа северне хемисфере рачуната година, тј. плодна сезона (пролеће–јесен). Плејаде су, без сумње, у вези са светлошћу и сунцем, односно плодношћу (аграрном али и сточарском). Код неких најстаријих и модерних астронома Плејаде су држане за средишње сунце наше галаксије (Вавилонци су их називали "Темељац" – *Temennu*, Арапи "Центар" – *Al Wasat*, Индуси "Мајка" – *Amba*… *cf. DS*).

[516] На тај сукоб је скренута пажња, с нешто другачијих позиција – космичка "револуција" (*cf.* J. Varenne, *Etudes Indo-Européennes*, 1, 1982); замена *богова Ноћи боговима Дана* (*HRC*), али схватање *Asura* као *ноћних* божанстава (насупрот *дневним* – *Devas*) ослања се на касније ведске и браманске текстове а у самој РВ нема упоришта јер подразумева значење *a-sura.*

[517] Разлике међу овим боговима су некада замагљене а некада наглашене: док Индра пије браманима омиљену *сому* дотле је *сура* очито у вези са Асурама и Суријом и није случајно што се Индра од тог алкохолног пића опио и скоро отровао (*RVG*, X, 131, 4–5) од чега су га избавили Сарасвати и Ашвини. При преузимању атрибута сунца Индра је час идентичан с њим, некад "старије сунце", каткад му само "слама точак" или му кола "враћа на исток" али и отворено га "побеђује" (*RVG*, X, 53.9) деградира, тј. претвара у – *dasa* (име за тамнопуте аријске непријатеље). Грифит (*RVG*, V, 33) тумачи да га је тако "претворио у роба или црног".

[518] *Cf.* посебно *RVG*, X.

Сурији припада десетак целих химни у *Риг Веди*[519]; Индру славе око 250 (скоро ¼ ведских химни), више него било ког другог бога[520]. Сурија је директно повезан са природним феноменима (видљиви сунчев диск), Индра није. За разлику од српског мита (где је врховни и епонимни бог Сунце у највећој мери хуманизован), у *Риг Веди* је Сурија захваћен сасвим небитним степеном "очовечења" док је код Индре, као главног божанства, остварен највећи степен импрегнирања људским особинама, уз присне физичке и карактерне црте (укључујући браду и огроман стомак од пијења "језера" *соме* коју краде и због које ће убити оца), са далеко више маште и митског набоја, као омиљено божанство, заштитник победничких "Аријаца" (бог муње и грома, рата). "Самодржац" је Индрин епитет (он влада сам – *eka*; то је "универзални монарх"; *śakra*, "моћни" се на њега примењује око четрдесет пута, а само пет пута на остале богове; друга се божанства не могу поредити с њим и слушају његове команде…). За Сурију се ведски песници колебају у много чему (производ или пород Зоре, демона Вртре, Индре, креатора *Dhatra*…). Код Индре нема колебања (рођен је у златним колима, "колски ратник" – *ratheśṭa*; мајка му је "крава", он "бик"; гром му је моћно оружје; увек га прате божански ратници – *Marutī*; створен је да убија демоне – некада се вели да су га за то створили богови…). Посебно је интересантно како Индра деградира Сурију: сунчани коњи се упрежу у његове кочије; идентификација (једном се каже да је

[519] То је Мекдонелова статистика. Али, објективно узев, знатан број химни посвећен је и другим Сунцу блиским "боговима светлости" (Ашвини, Ушас, Бага, Пушан) док се у некима Сунце "прикрива" под разним териоморфним и другим облицима, или се његови атрибути и епифаније приписују неким божанствима (најчешће Агнију и Индри).
[520] *Cf. MVM*, p. 54 и даље.

Индра "некада" био Ману и Сурија); коначно директни, мада замагљени, судар два божанства у јединoм миту који говори о Индриној победи – у трци између брзог парипа *Еташе* и сунца, Индра је спречио преплануле сунчеве коње да победе, узрокујући да Суријина кола изгубе један *точак* (*Риг Веда*).

На овај сукоб у *Риг Веди* указује и то да *Агни, Сома* и друга божанства напуштају "оца *Асуру*" зарад "Индрине љубави" (*Ја напуштам Оца јер је мој избор Индра*)[521].

40.03 Исти мотив је у *Махабхарати*: сукоб *Карне* и *Арџуне*. Браћа и непријатељи, од исте мајке, под заштитом су разних очева – Сурије (Карна) и Индре (Арџуна), под сјајем сунчаних зрака (*sūryātapaparikśiptah*) или окриљем облака (*meghachāyopagūdhah*). Исход је трагичан по сина бога Сунца[522]. Понавља се и "сламање колског точка" (у *РВ* Сурије, овде Карне).

Теомахија се рефлектује и као *поетско* надметање (*РВ*), конфликт *соларних* и *лунарних* следбеника (*Пуране*), сукоб (мудрости) *брамана* и (силе) *кшатрија* (*Махабхарата*)[523].

Хроми Даба

40.04 Поменули смо занимљив детаљ на који скреће пажњу Чајкановић – *хромост* врховног бога ("хроми Даба").

Богови с једним оком (Хорус), ћорави или слепи (Водан), хроми (Хефест) општа су култно-митска црта,

---

[521] *RVG*, X, 124

[522] Мада "ненадмашан" борац, Карна на крају пада од Арџунине стреле.

[523] С тим у вези, нама је посебно важан (како смо истакли) сукоб *брамана* и *кшатрија* у *Махабхарати* (позната легенда о сукобу Vaśishṭha–Viśvāmitra), али то остављамо за каснија разматрања. *Cf.* и *MOST*, Sect. IX i X.

магијски знак *компензаторног* карактера (умањење ексесивне моћи хендикепом, обично спиритуалне телесним недостатком) и облик *очуђавања* (дијаболичности, страности…). Тиме се најчешће истиче *волшебност* и *двојност карактера* – бенефакторни и малефакторни. Такви су и ведски богови *светлости*: *Bhaga* –“слеп”[524], Сурија – без ногу или само с једном (*Aja ekapād*[525]). “Хромост” (неравномеран ход)[526] може се односити и на Вишнуа који у *три широка корака* иде небом и космосом[527].

У “хромом Даби” ми видимо све ове елементе, пре

---

[524] По Јаски, јер се сунце не види пре изласка. И његовоједначење са *срећом* такође пружа део објашњења (“слепост среће”). Другде се вели да је сунце *parāvṛj*, “нахеро ходећи”. Питају се Ашвини (*RVG*, I.112.8): “Ви моћни, којим моћима сте помогли *Параврђу*, кад сте *слепом* и *хромом* омогућили да види и хода”. И Сунце је *слепо* кад је његово светло скоро угасло и *хромо* кад више не путује. У нашем народу за такво с унце такође се каже да је *слепо* (*JAP* непотребно сужава примену израза само на *хало*, *пархелију*, с. 40).

[525] *ajā* неки тумаче као “возач (кола)”, други као “нерођени”. Рот претпоставља да је то дух олује (“олујник с једном ногом”), Грифит држи да је реч о сунцу које има “једну ногу” стога што се само јавља на небу за разлику од парних “зора” или “*aśvina*”, Бергењ сматра да је “нерођен”, са једном ногом, тј. обитава у једном изолованом свету и подручју мистерије, за разлику од оних који се појављују у разним видљивим облицима, као Агни или Сома. Да је реч о *богу* потврђује и *RVG*, VII, 35.13. Наведимо и то да се у познијој индијској иконографији Сурија различито третира, будући да је постојао “северни” и “јужни” култ овог бога. У јужној варијанти, он се обично приказивао са колима са *једним* точком које вози *хроми* кочијаш *Aruna*.

[526] *srāma* (mfn.); *śroṇa* (mf.); *ślavana* (m.).

[527] За овог, првенствено *соларног* бога (на кога подсећа наш епитет *све/вишњи*) рекли смо да је на челу *лунарне* куће *Śravaṇa*. Тај израз (*śravaṇa*, mfn.) може значити и “слушање”, “учење слушањем” (=*śruti*), али и “неравномеран ход, хромост” (< √*śru*^{2}).

свега његов карактер “Дабога” (*deus dator*) и *соларноī* божанства. Клицу самог “хендикепа” (*хромосūи*) могли бисмо наћи и у фамозном *инцидендūу* (Индрино “сламање точка” на Суријиним кочијама[528]) што симболизује слабљење, *залаз* сунца[529].

Страшни Хумбаба

41.01 Тако *хромосū* симболизује и деградирање неког божанства (Суријино “рањавање”, “сакаћење” функције кретања, “залаз”), *демонизацију*, депоседирање.

На то указује и пример, удаљен али релевантан за нашу расправу. У *Ведама* убијају “огњене змајеве” (“ратнике” светлости). Слично је у Месопотамији. У епу о Гилгамешу, једно од кључних места је борба Енкидуа и Гилгамеша са *змајем* званим *Хумбаба* (*Huwawa*), божанским чуварем шуме кедрова. Он је именован по старом *боīу вулкана* и припада *боīу сунца*, Шамашу[530]. У нашем фолклору најближа му је паралела *змај* на чијем *оīњу* стоји земља[531] а у ведском *Рудра* који, како смо видели,

---

[528] *Cf. RVG*, IV, 28; IV, 30.

[529] *dābha* m.f(ī).n., “повреда, рана”; *dabha*, m. “точак, круг” (*MWSD*), али и *bahuvrihi*: *da+bha* (bhaga) тј. *да-боī.*

Да је реч о соларном божанству упућује и став етимолога пре Јаске (Aupamanyava): “Имати удове значи имати сјај” (*YN*, 2.6).

[530] Занимљиво је да је и Гилгамеш (праузор Херкулу) сунчани херој. Скоро општа црта таквих *смена* је инсистирање на пристанку ранијег божанства (у овом случају Шамаша) да се ликвидира његов “демон”, чиме се, ради лакшег инсталирања новог, постиже двоструки ефекат: преузимање уз деградирање вредности старог поретка.

[531] “Гдјекоји прости људи приповиједају да земља стоји на води, вода на огњу, а огањ на *змајоīорчеву оīњу*”(*VR*, “змајогорчев огањ”). Вук наводи мушки надимак *Гòрчиле* за “онога који се роди у планини код стоке” (*id.*). Треба подсетити и да је гора, шума, код Словена и Келта света, у вези с боговима светлости. У

спаја црте божанског и демонског док у преведском стадијуму очито има везе и са вулканима[532].

41.02 С тим у вези, намећу се и питања: јесу ли разлике у веровањима, чији судар и исход видимо и у Ведама, индикатор поделе Праиндоевропљана у много ранијем (преведском) времену? Где и када је до разлаза дошло? Јесу ли поклоници "демонске митологије" старије ПИЕ стабло? Какве и колике су везе са најстаријим не-аријским (*соларним* и *лунарним*) религијама?

У сваком случају, имамо *двоструку експозицију* исте теме: *а) космичка* битка (настајање *космоса* из *хаоса* путем уништавања "примордијалних" бића, "змајева", монструма); *б) земаљски* сукоб (*смена једног поретка другим*, при чему се претходни представља као *неред* а његови носиоци као *силе хаоса*)… У једном или другом облику, најчешће у оба, то је тема бројних митова и идеологија: космогонијских ("стварање света"); религијских (смена култа и божанстава); социјалних "преврата"; промене етничког примата…[533]

нашим народним песмама сунце увек залази "за гору", "за Невен за гору" (планину на западу преко које после смрти иду и душе умрлих, *cf. JAP*, с. 36). Код најранијих ИЕ, Месопотамаца и Египћана (и другде: у Индонезији, Мексику, Перуу, Кини, Јапану…) *планина* симболизује сунце и "онај свет" (сунце иза ње излази или залази) те су им и гробови *планина, гора /брег* (*тумул, могила, курган*, *пирамида*, *зигурат*…).

[532] Сједињује жестину *рата* (Марс) и нежност *љубави* (Венера), кћери *ватре* (Вулкана), а подсећа и на Тифона који је такође персонификација вулкана.

[533] Такви су познати митови (сумерски, јеврејски, пелашки, нордијски и др. – "Енума Елиш", "Еда", о Левијатану/Рахабу, змији Офиону…) о "раздвајању" неба и земље, стварању света и људи, миграцијама и слично.

Триглав

42.01 *Тријаде*, *тројства*… су опште место у ИЕ митологији. У ведском периоду говори се о "три подручја/света", "три ритуала" итд. И у постведском налазимо божанске *тријаде* које се првобитно тумаче као *тројство* (*Једно у Три облика*). Најпознатије је тројство *Браме, Вишнуа и Шиве*, у коме најважније место припада *Вишнуу*.

Другим речима, и у том, знатно каснијем периоду, централну позицију заузима *оригинално соларно божанство*[534].

42.02 Првобитна *мултиформност* – више облика, атрибута, делова – знак *мултипотентности*, *више функција*, касније обично уступа место подвајању ("специјализацији") ових потенција (божанстава). Ипак, понекад "победничке религије" прибегавају стварању нових *тријада*, односно *тројстава* (као у будизму и хришћанству), са новим карактеристикама.

Неретко се концепција древне мултиформности и мултипотентности *тератизује,* а таква митска бића, богови или њихови савезници, претварају у *монструме, демоне, киклопе*, *ђаволе*, *Титане*… неминовне противнике (и жртве) нових божанстава и хероја. У скоро свим познатим религијама, једно од централних места има борба с чудовиштем (многоглавим, многоруким и сл.), змајем, великом змијом, демоном (*Тијамат*, *Левијатан*, *Вртра*, *Илујанкас*, *Тифон*, *Тараска*…), што је знак теомахије, борбе за промену небеског, али и земаљског поретка.

Но, победа је и извор "казне" (усамљења, прогон-

[534] Сматра се да је име Вишну изведено од √*viṣ*, "бити активан", покретан, јер је за самог бога најнепосредније повезан ход, кретање (у "три корака" кроз три света или преко неба, као сунце). Сем тога, *trimūrti* (тројство) значи и "сунце", а и сам Вишну се назива *Хари* што је и израз за Сунце, румену, односно светложуту боју.

ства, страха, патње, смрти)[535] за победника (Индру, Зевса, Херакла, Енкидуа…) јер се тај чин третира као "оцеубиство"[536], "братоубиство", "родоскврнуће", грех према богу[537]. Овај сукоб и његов исход Димезил повезује с обредима ратничке иницијације ("умирање" дечака и "рађање" ратника)[538]. Но, поменуте немани су најчешће огњени змајеви или змије (*Вр̄тра*, *Ажи Дахака*, *Сисиӯтл…*), у вези са светлошћу, сунцем, "ватром" (Хумбаба је од имена бога вулкана, Вртра је овенчан пламеним венцима), уништавани од богова муње и грома, "вода", олује (Еа, Индра, Трита Ап/т/ија, Веретрагна, Тешуб, Тор, Þor…[539]) или хероја у њиховој служби (понекад, нпр. Индри, помажу и "дрводеље"). То указује да није реч само о иницијацији него и сечи старог "космичког дрвета"[540], мењању *axis mundi*. Коначно, обреди ратничке и друге иницијације понављају процес "регенерације", "преображаја" у новом стању или форми, потпуно у сагласју са "васкрсавањем" природе и "сунца" (у

[535] *РВ* помиње Индрино бекство због његове "срамоте", осећаја кривице након убиства Вртре (*RVG*, I, 32.1; IV, 18.7).
[536] У химни Индри и Агнију у *РВ* се вели:"Ваши очеви, непријатељи богова су пали, а ви, Индра–Агни, преживели сте" (*RVG*, VI, 59.1).
[537] Зевс је убио оца, Енкиду змаја бога сунца и бика богиње Иштар. *Cf. DHM* (p.215–229) где се анализира борба са демонима разних врста "триплицитета" код Индуса, Иранаца, Германа, Скандинаваца, Индијанаца).
[538] "Индра је, у миту о једној од својих главних победа, преузео сценарио иницијације младог ратника", тумачи Димезил (*DHM*, p. 219).
[539] У ИЕ свету, прототип ове битке налазимо у хититском миту *Убијање змаја*, рецитованом за време великог пролећног празника *Puruli*: бог атмосфере, најпре поражен, уз помоћ лукавства коначно убија змаја.
[540] То је дрво где почивају душе умрлих побожних предака (*cf. RVG*, X, 135.1). Стога из уста убијеног *Тро̄глава* излећу птице: *јаребица*, *врабац*, *ӣреӣелица*.

циркадијалном или годишњем ритму)[541].

42.03 Поменуту *троликост* запажамо и у словенском *Триглаву*, богу са *три* димензије и функције, господару *три подручја* и “света”: *неба/ дана, земље/ноћи, “оног” света*[542]. *Триглав* је код Словена несумњиво атрибут божанства које има власт над *небом*, *земљом* и *загробним животом*. Али да је то *старо божанство* показује и његова сличност са тератизованим *Троглавом* у *Махабхарати*[543] где се опева Индрин подвиг о томе како је громом (*vajra*) као дрво или “планински врх” срушио троглаво створење, производ небеског “занатлије” *Tvaṣṭr̥a*[544]. *Triśirah* (троглав) је имао *три главе* са *три лица* која су *светлела као сунце, месец и ватра*; једним устима је рецитовао Веде и пио *сому*, пиће за богове, другима алкохолну *суру*, а трећима као да је хтео да прождре *свет* на који је *гледао свуда* с изразом очите лакомости. И мртав, Троглав је одавао утисак “као да је жив”, а његово моћно тело је изазивало дивљење победника кога су захватили немоћ и страх[545]. Другим речима, ради се о *свет-*

---

541 Вавилонски Мардук, и сам *двоглаво* соларно божанство, преобразио се у врховног бога (с педесет имена), господара муње и грома, после космичке битке и убиства морског змаја Тијамат, који је пак васкрсао у сваком од своје многобројне божанске деце, а и сам Мардук је за свој симбол имао змаја.

542 У нашем народу се говори о “три света”: “горњи свет”, “овај наш“ и “онај свет” (на небу) или “доњи свет” (под земљом). *Вишњи Бог гледа са своје небеске висине на сва три*. Опат Ебо је (око 1152) забележио (уз своју, хришћанску интерпретацију) да су му свештеници у Шћећину објашњавали о свом идолу Триглаву да има три главе јер влада трима краљевинама: *небом*, *земљом* и *паклом* (*cf. LSM*). Друга тумачења у Триглаву препознају божанско *тројство*: *Сварог*, *Перун*, *Свентовит*.

543 5, 9. 3–40.

544 Троглав (*triśirah*) је *Viśvarupa. Tvaṣṭr̥* од *tviṣ*, светлети (*YN*, 8.13).

545 По *DHM* (*loc. cit.*) убиство ведског “Троглава” је било *браманицид* (највећи грех), будући да је *Триширах* не само *све-*

лосном божанству деградираном на демона.

Правда и сила

42.04 У вези с теомахијом ваља истаћи још једну битну чињеницу: како смо већ рекли, стари богови су господари *магије* и *чаробњаштва* (*maya*), али првенствено "правде", "истине"[546], "вечног" поретка (*rtā*, *maat*). И демони које нова божанства убијају у основи су жреци и свештеници *богова правде*[547]. Та божанства су по правилу космичка, промовисана од земаљских чувара непромењљивог "поретка", моралног и духовног "реда" који је статичан за измењене и динамичне социјалне и историјске прилике. Нова божанства су еминентно ратничка, каприциозна, офанзивна, и не држе до устаљених правила, оквира, норми. Они намећу своја. У ствари, сопствену природу потврђују кршењем старих. Отуда су им највише наклоњени идеологије и етничке структуре "њиховог типа" (ратничке)[548].

штеник него и *сестрић* –*svasrya* – богова). *MārkaṇḍeyaPurāṇa* каже да су Индру после убиства *Триглава* једно за другим напустили *tejaḥ* (величанственост, духовна моћ), *bala* (физичка снага) и *rūpa* (лепота облика, изгледа) (*DHM*, p. 89–92).

[546] "Истина је темељ који земљу носи; Суријом се небо одржава" (*RVG*, X, 85.1). Истина се, по Димезилу, врло рано јавила људима као једно од најефикаснијих усмених оружја, као једна од најплоднијих клица моћи, једна од најчвршћих основа за њихове институције. "Истина је највећа вредност у индоевропском свету" (*HI*, s. 70).

[547] Српски "бог правде" има атрибуте ИЕ (и других) соларних божанстава: *Сурије* и *Савитра* у *РВ*; *Ра* у Египту; *Шамаша* у Месопотамији (који је као бог сунца, "бог правде и једнакости", "судија неба и земље", ноћи и доњег света, "врховни законодавац" који је Хамурабију "дао" законе); *Митр*е...

[548] Германски извори у божанствима западних Словена запажају првенствено ратничке атрибуте. То је *interpretatio germano-christiana* (*торовска* –бог Thor, "гром" – традиција и *хришћански* експанзионизам), позната примена сопствене "мере и вере". Светлосни богови су и "праведни" и "борбени". Али нагласак на

… *И МИР*

Удвајање, симбиоза, синтеза…

43.01 Како видимо, без обзира на начин раздвајања божанстава и исход "рата", на крају долази до "помирења", било кроз присутну амбиваленцију, одржавање ранијих божанстава асимилацијом одлика нових или устоличавањем нових уз прихватање неких елемената старих (укључујући и парцијалну *рейозицију* или *рестаурацију* неких вредности ранијег поретка, у другом облику).

Карактеристичан пример у том смислу је и "померање" с *небеске* на *земаљску* ватру код *срба*. У том конкретном случају није дошло до напуштања епонимног божанства (које је једним делом "сишло на земљу"), него само до стављања акцента на функције, потребе и обичаје, који одговарају новим природним и друштвеним околностима[549]. И у земаљској ватри посебно се

ратном обележју део је касније традиције и промене. И Германи су своје старо божанство светлости *Tiw* (што и *Dyaus*, *Div*) претворили у бога рата, задржавши атрибуте правде као судије у решавању *ратних* спорова (*cf.* i J. Puhvel u *Myth and Law among the Indo-Europeans*, LA, 1970. p. 52).

[549] "Где је ватра, ту је и човек" (*STV*, s. 20). "Пошто је ватра најузвишенији симбол и душа целокупне људске цивилизације, није чудно што се и у нузгредностима, у обичајима, она промакла кроз цео свет" (*id.*,12). То показује и "српски материјал који је јединствено богат да му слично градиво код других народа ни приближити се не може" разлог чему је "конзервативност за све традиције". Наш народ је "и сувише дуго био остао одсечен од сваког прогреса осталих народа, а при том стотинама година у

истиче њено соларно порекло и карактер, чиме јој се и придаје највећа магијска и уопште религијска улога[550].

43.02 Врховно српско божанство се тако "удвојило", "силаском" на земљу више је развило неке од својих улога. То показује у целости српски култ ватре, ритуали сплетени око укупног "животног *круга*" (циклуса). На интересантан начин то налазимо и у двојству израза – *ватра* и *огањ*. По свему судећи, *ватра* је у вези с небеским жаром (*-ra*) али је *огањ* преузимао примат после персонификације као божанство *Агни*[551].

сиротињи и беди да се задовољава само ако може голи живот да очува" (*STV* s.15).

550 Примат небеске ватре, по тумачењу неких научника (M. Planck, "Die Feuerzuge der Griechen und Romer", 1884) признавао је и Хомер: он најјачи пламен, етерску ватру (сунце) што у небеским висинама лебди над свим, ништа не оскудева од савршенства, назива Сунце или Зевс; земаљску, која је несавршена, пролазна, лако се пали и гаси, сваки пут мора да се обнови, зове Хефестом. Свака се земаљска ватра диже к небеској да се сједини са њом, од које је и постала (*STV*, s. 27).

551 Израз **(u)ath-ar* (ватра) у скт. већ је замењен као *застарео* и сачуван је у *atharí*, *atharī*, f. "пламен" (као и у староиранском – *ātar*) и деривацијама *atharvan*, свештеник што се брине о ватри и соми; *cf.* и *va(i)taraṇī*, ватрена река подземног света у *МхБ.* (индијски Стикс)(*MWSD*). Стога није разложно да су *срби*, иначе *и по језику архаични*, израз *ватра* од било кога "позајмили" (како мисле Миклошич и др.). Може се говорити да су разни етнички појасеви, у блиској вези са другим сличним народима, више користили један или други израз (нпр. "карпатски" *ватра*, а "јужни и источни" *огањ* – претежно у немањићко доба), очувавши, коначно, и један и други. Тројановић је сачинио лексички *атлас*: реч *ватра* доминира код највећег дела српског народа (централне и северне Србије, Босне и Херцеговине, Лике, Далматинске загоре…), а *огањ* (везан уз ватру на *огњишту*, иначе централном жртвеном и култном месту) у јужним (ј. Србија, Македонија, Црна Гора, део Херцеговине) и западним јужнослов. крајевима (Хрватска, Словенија) (*cf. STV*).

Ватра и *огањ* имају код нас изузетну важност. Тројановић каже да су *ватра* и *огњиште* (које је "стожер за религиозни и социјални живот", "равно богомољи", средиште из кога се развила кућа, синоним за дом) кључни за српски култни живот: уз ватру се одвија цео животни циклус (*в.* у трудноћи, породиљска, свадбена, посмртна, због нове куће, деобарска…), њоме се заклиње и проклиње, лече људи и стока, лустрира, терају зли дуси, баје, гата… Ватра је ушла у тајни језик занатлија, развила многа значења у нашем језику и говорним формулама, омиљена је тема загонетки и пословица…[552]. Главну култну улогу има посебна, *жива ватра*[553]. Другим речима, Сунце, божанство *светлости* и *ватре*, није код Срба препустило улогу другом божанству (као код Индуса, Агнију и сл.) него му је појачана једна (*триглавска*) функција логиком идентификације *небеске* са *земаљском* ватром, у оба суштинска значења: *материјалном* и *симболичком*. У нашим ритуалима се користе ватрени обреди, процедуре, средства и посту-

---

[552] Сличност с хиндуизмом је толика да се може дозволити "смео рефлекс да су 'српска' племена, која су сад на Балкану, била у прадомовини у већем додиру с Хиндусима него с Германима" (*STV*, s. 199). Али, док се Нибуру "нека отмена породица у *Сурати* (Индија) хвалила да одржава свети огањ већ 200 година" то је "у нас била обична појава" (*id.* с. 137). Уочена је и сличност српског и хититског култа ватре (провлачење људи и стоке кроз *прокоп*), мртвих (обожавање ŠA ABI-ŠU DINGIR[meš]=*Dii parentes*, τεοι πατριοι, *святи дяди*), односно других обичаја (купање идола…) (*cf.* E. Masson, *Les douze dieux de l'immortalité*, Paris, 1989).

[553] "Жива ватра се зове кад се узму два сува липова или друга каква шумска дрвета па се дотле трљају једно о друго док из њихових отпаднутих трошчица не искочи варница да упали спремљени труд који, кад се раздува, упали спремљено иверје и дрва" (*STV* s.70). Постоје, у ствари, четири "живе ватре" (на дрво, на камен, на стакло, на гвожђе – ковачки огањ) и још неколико других, мање култно значајних.

пци који су јасног соларног карактера[554]. У култу је пресудна *светлост* а не топлота[555]. Али са *жаром* се постижу двострука моћ и ефекат. Укратко, "жива ватра већ је сама по себи одблесак сунчев с чистилишном снагом светлости и топлоте који удружени заједно дају појам редупликације у сили"[556].

Sol Invictus

44.01 Да је интеграција (у разним видовима и степенима) историјско и митолошко правило а не изузетак[557], показује нам *Sol Invictus* слављен и на балканским просторима у првим вековима наше ере, за доба римске империје. То божанство носи трагове соларног култа многих подручја (Египат, Вавилон, Персија, Мала Азија...).

Плутарх, говорећи о Помпеју, саопштава како су се Римљани у I веку н. е. упознали с култом Митре, посредством киликијских пирата којима је Помпеј давао градове да би их навео да промене начин живота[558].

---

[554] *Белом* овнујском жртвом "извесно се неће да умилостиве подземни мрачни богови" него је "у питању небеско божанство *сунце*, чији је епитет бело, што и жарко. Јер ватра је само чедо сунчево" (*STV*, s.35).

[555] "Пошто се од ње (ватре) не тражи у том смеру топлота значи да се оном другом њеном састојку моћ приписује, а то је *светлост*" (*STV*, s. 288).

[556] *STV*, s. 184.

[557] У религији Хурита и Хитита, на пример, службени покушаји синкретизовања ишли су до пренебрегавања разлика у функцијама божанстава те се дешавало да се исти бог јавља негде као бог олује, другде пољопривреде или рата, као и да се његови разни атрибути спајају понекад без икаква смисла (*cf.* L. Wooley, *The Beginnings of Civilization*, ch. VIII, UNESCO – History of Mankind, Cultural and Scientific Development, vol. I, part II, London, 1963).

[558] Plutarch, "The comparison of Pompey with Agesilaus", *Plutarch's Lives of the Noble Grecians and Romans,* Electronically Enhanced Text, 1991.

Већ од другог века се јављају разне представе Митриног подвига ("убијање бика"), при чему се уплићу и други елементи: космички симболи светлости и таме, мушког и женског (Сунце и Месец), као и циркадијалног и годишњег циклуса (смене ноћи и дана, пролећа и зиме)[559].

Сличну симболику налазимо и у индијској иконографији тога и каснијег времена[560].

Да није реч о простом *синкретизму* говори постојање раније "подлоге": у Риму је од најстаријег доба слављен култ Сунца који је с временом претрпео измене[561].

---

[559] Посебно су занимљиве две фигуре на овим представама: Каутес (*Cautes*) и Каутопатес (*Cautopates*), носиоци бакљи које су у различитим позицијама (уздигнута код првог и спуштена код другог) чиме се симболизују дан и ноћ, лето и зима. Имена им лингвисти нису разјаснили, мада она највише говоре. Реч је, заправо, о *сунцу* и његовој *ватри* (*ku-tapa*), једном у зениту, најјачој снази (*Cautes*), други пут у одступању, највећој слабости (*Cautopates*), што је све изведено од *kuṭ*, "увијати, кривити", од чега *kuṭa* и *kuṭi*, "кућа; тврђава; кривуља…" (*cf. MWSD*), односно *koṭa*, *koṭi*, с истим значењима, као и "највиша тачка, изврсност…"(*id.*). Израз *kuṭila* користи се и за ретроградни курс неке планете, а *ku-tāpasa* означава и "слабог аскетика" (*ku-* префикс имплицира недостатак, детериорацију, слабост…).

[560] И Сурија се представља најчешће са два важна пратиоца. У *пуранама* (*Bhaviṣya-Purāṇa*) се каже да су богови доделили Сунцу, као помоћ у борби против демона које је уништавао жаром, *Скандy* (обично лево) и *Агнија* (десно). Сканда кажњава "кривце"у свемиру, чувар је небеске утврде (*kuṭa*) и *Daṇḍa-nāyaka* јер носи "тољагу, маљ", а како "сија увек као вођа небеске војске" познат је и као *Rājña*. Због риђе боје Агнија зову и *Piñgala* (*SSI*, p. 30).

[561] Рим је славио *два бога Сунца*. Најпре, домаћег *Sol* или *Sol Indiges* (9. августа, храм у Квириналу), касније, *Sol Invictus*, божанство укрштено с утицајима соларних култова из Сирије (њега је установио император Елагабалус, владао 218–222). *Sol* је био бог заштитник императора.

(Сванте)Вид

45.01 Занимљив је словенски бог *(Сванте)Вид*. Тај бог је најпре забележен као *Јакобог*, врховни бог *Анта*[562], касније код *Руђана/Рујана* као *Свантевит*[563].

С тим у вези, већ смо указали на *мултифункционалност*[564], приказ богова као *једно у многом*, с више (најчешће, *три*) пара руку, лица, глава[565]… у чему, поред *мајестета* (величанствености, узвишености), ваља видети *вишедимензионалност* – захват више регија (*небо, земља, доњи свет*), времена (*прошлост, садашњост, будућност*), улога (*плодност, живот и смрт, рат и мир*). То се нарочито тиче највећих божанстава која су временом стекла практично неограничену моћ над свим областима људске делатности[566].

45.02 *(Сванте)Вид* је приказиван са четири главе – његове божанске димензије. Основни карактер му је

[562] У том смислу што *vīd*, "чинити јаким, ојачати, снажити; бити јак, чврст."

[563] Миклошич тумачи да је име од словенског *svetъ*, првобитно "јак" (*Die Christliche terminologie der slavischen Sprachen*, Wien, 1875, s. 2).

[564] Концепт – *једна* суштина а *много* функција постоји већ у *RV* (*cf.*1.164.046: "оном што је једно мудраци дају много назива"). Нешто слично подразумева и М. Милер својим *хенотеизмом* али он је део "синовљег осећања", "интуиције бога". Стога га Витни квалификује као "неверовање у више од једног бога, мада истовремено несвесно подржавање божанског јединства" (W. D. Whitney, "Müller's chip from a german workshop", *Oriental and Linguistic Studies,* Second series, NY, 1874, p. 132).

[565] Примери су бројни: тројства – Тројан, Триглав, галски Диспатер, Индра, Хеката, Кербер; Јанус са два лица; Амон-Ра са четири овнујске главе…

[566] Хришћанско *свето тројство* такође се приказивало у троглавим ликовима које је забранио папа Урбан VIII, 1628. године.

соларни[567]. Он је бог *светлости и ватре*. Код њега је само појачан елемент "огњевитости", убојитости[568], хтоничности, што је у складу и с његовом улогом бога *истине и правде*[569].

Код Срба је то *Вид*. *Вид* (и *Вида*) је, у суштини, *Див* (и *Дива*), опет *Дан (dyew*, "дневни"), *Бог* и *Дајбог*[570], односно *Светлост*, *Сунце*[571]. Забележен је у вези са српским великашем *Завидом*, именом највероватније у вези с *Видом* (*За-Вида*), упућује на њега ("бог Вид") или посвећеност њему ("за Вида")[572].

---

[567] И према једном старом индијском упутству (у *Śāradātilaka*) бог сунца Сурија треба да се представља с четири главе (*cf. SSI*, p. 36).

[568] С. Граматик је запазио ратнички изглед лица, лук и нарочито импресивни, велики, *посребрени* мач, што је подстакло неке тумаче да бога "специјализују" као громовника или ратно божанство.

[569] Такви богови су скоро увек с оружјем (*cf.* Шамаш и Митра, истовремено и "бог рата"), посебно ратничких народа.

[570] *vidh*, "обожавати, славити бога; жртвовати";*vidh*, "дати", *YN*, 10.23.

[571] У тумачењу имена (*композит* "°+*vit*") обично се полазило од свесл. прид. суфикса – *(o/e) вит*. То је исто што и вед. *-vi/vit* или формант од *vi-tan* (дерив.*vitati, vitana*...), "ширити, простирати" (*MVG,* §182, 183; *MWSD*). *Свантевит* би био квалификатив (*светло-вит, громо-вит,* и сл.) – који "шири, простире, показује"… *сјај; снагу* (Миклошич:*svetъ* = "јакост, снага, моћ"); *гром* (сти. *svan*, *svanati*, "грмети, викати, бучати"), итд. Јер, како смо видели, *соларно* божанство *шири* и *светлост* и *моћ*… Сем тога, не може се искључити ни ауспицијална формула (*svante* – "благи, добри боже") и *vith* (*vidh*) "молити"= "бог коме се молимо" и сл.… Али, *cf.* даље.

[572] Сличног ономастичког карактера је и име Завидиног сина, *Немање*. Од XII–XV века то име постоји код Грка и Латина у јадранском приморју (=библијско Νεεμαν) и у чешким помесним називима (*Nemaňov*, *Nemanice*). Миклошич га изводи од *neman*, *cf.* авест. *namańh*, "поштовање, обожавање" (К. Јиречек, *Историја Срба*, reed. Београд, 1978, »*JIS*, I, с. 146. f.). Оно вероватно означава *моћ, снагу, јачину*, односно *славу*, или култну *предано-*

45.03 Веза *светлости*, *заштите*, *правде* и *ратништва*, очита је код нашег "Свантевида", *Белог Вида*, у чијем карактеру свакако доминира *светлост* (*Див*)[573] што подразумева и "знање" (*светлост: вид*, "видети" = и "знати", Вид који "све види"). Истовремено, појачан је мартијални аспект – значење *vi-dah*, *vi-dahati*, ведско "сагорети, сажећи, уништити ватром" што је у самој природи соларних божанстава: Сунце/Савитар као "ратник" *против зла, таме и неправде*[574], *давалац* и *уништитељ* живота[575] (попут Рудре који је највећи *уни-*

ст. *Cf.* сти. *nêma*, mfn., "један, јединствен; темељ; корен" (*cf.* Зд. *naima*); *nāman* "велико, славно име"; или *nam*, "клањати се; бити тих; тежити; посветити се (*namana* – клањање, *nemanniṣ*, следити, тежити, приносити жртву, побожно прилазити) (*cf.* Зд. *nam, nemati*; гр. νεμω, νεμοσ, νομοσ; лат. *nemus*…).

[573] Ова идентификација је потпуна у народу и међу истраживачима (Нодило и др.). Слично је и у лат. где је *Vēdiūs* (*Vēdiovis*), друго име за Јупитера. *Cf.* и скт.: *svá-vidyut*, "*самосветлећи*" и *svar-víd*, mfn. "који поседује или дарује светлост; небески" (*cf. MWSD*).

[574] Савитар се бори против зала, мора и несрећа; шири руке "као ратник жељан плена" (*RVG*, IV, 13.2), он је "Ратник" (VI, 71.1) "који стоји усред битке" (X, 139.3); "јак и моћан" (VII, 45.1,3); толико "моћан" (да чак и Сура/Сурија уступа његовој снази); "уништитељ злотвора" (X, 87.18). И мада је оригинално та моћ првенствено снага "закона и реда" којом се "сатиру чак и моћници рата" (VIII, 75. 5), касније уз "право" иде све више и "мач."

[575] У нашим народним песмама јунаци често уживају заштиту али и страдају од *Бога* ("старога крвника"). И код Грка Аполон, касно идентификован са Сунцем, тумачи се са "уништитељ" (Еурипид: ко зна тајна имена богова свестан је да је право име с унца *Apolo*/*Apollion*, "Уништитељ"), превод египатског *Апеп*. У Индији се у новој ери сунце славило: као *круг*, *точак*; излазеће сунце, креатор (*Brahmadeva*); сунце на меридијану (*Iśvara*); сунце на заласку – *уништитељ*; неки су залазеће сунце држали за Вишнуа, заштитника, ствараоца, али и *уништитеља* (*SSI*, 21–22). И

шѿиѿељ али и *видар* међу боговима). С обзиром на поливалентни карактер и функције врховног бога, *Срби* (неговатељи култа *свеѿлосѿи*, *оѓња, раѿа, мрѿвих*) често су зазивали *(Сванѿе) Вида* (=*Белоѓ Вида*), па и *раѿноѓ*, *ѿраведноѓ* (и *освеѿноѓ*), уздајући се у његову помоћ и победу[576].

О идентичности *Сванѿевида* и *Белоѓ* (светлог, сјајног) *Вида* говоре и други подаци[577].

код других народа Сунце *унишѿава*, чини *сушу* (Кина) или циклично *сѿвара* и *унишѿава* (Маје).

[576] Да је *боѓ свеѿлосѿи и врхунски раѿник* потврђује наша народна поезија. *Бели* (светли) *Вид* (=*Сванѿевиѿ*) "војује" за свој народ: у једној коледарској песми се вели: "Војевао бели Виде, коледо! Три године с клети Турци а четири с црни Угри."

[577] У "Словенској хроници" (*Chronica Slavorum*, Pertz, Mon. Germ. Hist. Script. T XXI, Hannoverae, 1869) немачки свештеник из XII века, Хелмолд, каже да је Руђанима (на острву Rügen) врховно божанство *Zvantevith* (L. I, p.52). Да је реч о *Белом Виду*, богу *свеѿлосѿи* и *ваѿре* говоре:

а) име *сванѿе*...(*zvante*…) – указује на светлост (паралела су скт. *śvit, śvita, śveta… свеѿао или бео*; *śvetanā*, "зора"); идентификација са "светим" (Витом) само иде томе у прилог јер је *свеѿосѿ* и *свеѿ* код Словена у вези са *свеѿлосѿ* и *свеѿло* (*cf. боѓ* <*bhaga*, сјајан, светли, господ); литванске паралеле нашем *свануѿи, сијаѿи*: *śvintu*, "бити светао", *śviteti*, "чистити", фактитив *śvaitau*, *śvaityti*, "постати светао, чист, јасан"; и ведски старинци су држали да је једна страна сунца *свеѿла* а друга *свеѿа*, њој се дају жртве (*YN*, 12.17);

б) обичај идентичан нашем божићном "милању": Сакс Граматик (*Gesta Danorum*, ed. DNA, Copenhagen, 1996) вели да се највећи празник овом богу (*Suantovitus,* op. cit.14.39) славио "кад се скупи летина" а свештеник, једини овлашћен да улази у храм, стане иза колача поливеног медом и високог као човек питајући да ли га виде. Када му народ одговори да га види "он изјави жељу да га догодине не виде" тј. "да догодишња жетва буде обилнија". Сличност је и у једном детаљу: Свештеник је, према Хелмолдовој *Хроници*, "пазио добро да не дише док је ту" да не "окужи" божанство људским дахом те "истрчи на врата кад му затреба да

"Скотји бог"

46.01 Занимљиво је и појављивање *Волоса*, "скотјег бога" кога (поред Перуна) Руси призивају у својим мировним уговорима[578]. Најбизарније у свему је да се "скотји бог" јавља као једно од два главна божанства. Несумњив је значај сточарства у привреди старих Словена. Ипак, ова чињеница се не да тиме објаснити.

У погледу Велесовог имена, мислимо да су истраживачи били на добром трагу[579]. Нема сумње да је реч о "Великом богу", божанству светлости које се штовало уз Перуна.

Као у словенској, тако је и у ведској митологији

удахне". За то је, претпоставља Тројановић, разлог што је у храму горела "вечита ватра". И код нас "чувари око бадњака *не смеју на расӣламсали бадњак да дувају*" а слично је и код Парса где свештеник прилази светим ватрама с убрушчићем на устима да их не обесвети (*STV*, с. 255, 256). Слични су поступци према иконама и статуама богова (прилажење, гледање, ступање у њихову сенку итд.) у Индији (прописани и у законима Ману).

[578] У уговору Свјатослава с Грцима (971. г) каже се: Если же не соблюдем мы чего-либо из сказанного раньше, пусть я и те, кто со мною и подо мною, будем прокляты *оӣ боѓа, в коӣороѓо веруем – в Перуна и в Волоса, боѓа скоӣа*, и да будем желты, как золото, и своим оружием посечены будем (*Повесӣь временних леӣ*. Курзив наш)...

[579] Срезњевски је сматрао да је реч о богу сунца и вегетације. Нодило држи да су овог бога покрштени Руси изједначили с хришћанским свецем Власијем (Блазиос), чобанином и мучеником. "У Новгороду, гдје једном бијаше Велесов кип сагради се црква Власијева, како у Дубровнику до кипа Орландова наста црква Влахова. Ја бих рекао да се бог Велес и у нас из почетка притајио у светом Влаху и да је Велес био Велики бог, Велимир наше приче… Русима Велес бијаше ориjаш с једним оком; па и наше неке приче… приказују нам старог *дешу* у слијепости. Што је Велес једноок, или слијеп, тиме се назначује слабљење видне моћи, дневне или годишње, у остарјелог Вида" (*NSV*, 48–49).

пасторално божанство (*Пушан*) соларно. Но, у првом реду треба имати у виду још једну чињеницу: остатак старог *териоморфизма*[580]. Видели смо да се *Dyaus* приказивао као *бик с роговима*, а сунце често као "теле" или "бик"[581]. Облик *Волос* који подсећа на то (*воль*) могао је подстаћи идеју да је то "скотји" бог[582]. Слично *Свантевиту* чије име се повезивало с *коњем*[583]. Једна од нај-

---

[580] Спој људских и животињских облика јавља се у V миленијуму пре н. е. (минотаур, човек с главом и роговима бика, итд. *cf. CTM*, p. 54).

Териморфизам је развијен код свих Индоевропљана: хититски богови се често јављају у нељудском облику – бог времена/климе је бик, богиња *Шарума* – теле, *Иштар* – лав, бог лова – јелен, док неки други богови као предмети (оружје, камење); ведски *Вишну* има десет инкарнација (једна као вепар); ирански *Verethraghna* је у десет облика од којих седам животињских (бик, вепар, ован…); норвешки *Один* такође прима разне *berserkir* ("у овоју медведа") *облике* (вука, медведа…)...

[581] "сјајно теле" (*YN*, 2.20); "старији (од Индре) бик" (*RV,* III, 38.5); "златни бик" – (*id.* 44.4), "бик"(*id.* 61.7, IV, 1.16; VII, 88.1), "бик са хиљаду рогова"…

У нашем фолклору земља "лежи на великом волу" (бику, бику с роговима, "колосалном волу") а земљотреси потичу од његовог помицања или стресања, односно "волова" уз које се вежу боје и стране света: Сељаци посматрају са које стране се земља затресла. Ако је са запада рекну "подржи, гароњо, за нашега живота! Ако се затресло од истока, онда помену име црвенка, ако је с југа, онда помену плавчу, а ако је са севера онда кажу име белоње" (С. М. Милосављевић, према *ĐP*, с.8).

И код Хитита се бог приказивао као бик. У старом Египту, Сунце је "велики дивљи бик", небо "крава", а излазеће сунце – "златно теле" које се рађа.

[582] То може бити и народна етимологија. Али, пре ће бити израз хришћанске (не-паганске) позиције самог летописца, односно грчких сауговорача.

[583] *śveta* (*ā*, или *śveni*) "бео, обучен у бело, светло" али и "бели коњ"; исто тако, *viṭi* је што и *pīti*, "коњ" (*MWSD*). На неколико

важнијих функција храма и свештеника у Аркони било је прорицање[584] уз помоћ *белоḡ коња* држаног у толиком респекту да му није смела фалити ни длака из репа[585]. *Белац*, териоморфна појава самог бога, при прорицању је пропуштан кроз три реда копаља и зависно од тога којом ногом пређе улазило се у битку или одустајало од ње. И следећа појединост има значаја за разумевање природе овог култа: коњ је (као и само божанство, Сунце) јездио васцелу ноћ и ујутру је затицан сав ознојен и окаљан[586].

места у *РВ* сунце је, сем тога, и "ждребац" (*RVG*, X, 132.5) док је Савитар моћни коњ "тркач" (V, 81. 3; X, 141.5).

[584] То је и код других ИЕ народа једна од најважнијих функција храмова соларних божанстава. Подсетимо на Аполоново пророштво у Делфима. Код Хитита је (по запису Лукијана?) усред храма стајала чудесна фигура бога прорицања, предсказања. Повремено би се покренула и ако се одмах не подигне почела би да се зноји. Кад би је свештеници, обучени у бело, подигли, она их је водила од једног краја храма до другог. Главни свештеник би стао пред њу и поставио питање, а она би одговарала свеједно водећи даље своје носиоце (A. H. Sayce, *The Hittites*, London, 1910, p. 106).

[585] Остаци териоморфног култа виде се и код нас: шлемови с роговима (грб деспота С. Лазаревића, Ђ. Бранковића); одредбе "Пољичког статута" (строжа казна за чупање једне коњске длаке него за псовање Госпе)...

[586] У *Риḡ Веди* се сунце (као и *aśvini* који се наводно тако зову јер имају *aśva* – коње) најчешће доводи у везу управо с *коњем*. Панегирик сунцу је похвала коњу који је уобличен од сунца (*YN*, 4.13); сунце (*Vivasvat*) се претворило у коња да би пришао Твастровој кћери (*Saraṇyu*) која се прометнула у кобилу и која му је потом родила близанце Јаму и Јами (*id.* 12.10); *РВ* има неколико химни (*cf. RVG*, IV. 38, 39, 40; VII, 44) посвећених митском бићу (*Dadhikra*), божанском коњу који је (по Грифиту, *cf. RVG*, III) вероватно персонификација јутарњег сунца. *Tārkṣya*, обично описиван као божански коњ је изгледа персонификација сунца (I, 89.6). *Etaśa* је и назив сунчевог коња, посебно оног који враћа

Но, Велес, као сунчано божанство, могао је (како смо већ изнели, *cf.* божанска *алотропија*) бити и хтонични бог. Не треба искључивати блискост с духовима предака код Словена, Балта[587], односно "господаром звери" (*Cernunos*, *Paśupati*…).

Власи

46.02 У овом контексту, занимљиво је и значење речи **Влах**, **Власи**. Она се везивала пре свега за номаде разних народа: Словена, "Латина", Румуна, Цинцара… Ми мислимо да је она у најнепосреднијој вези са *Vilasan, Vilāsin*… од **vi-las**, "сијати, блештати, појавити се", "играти, забављати се", "лутати, кретати се тамо-амо"… са чим је у сродству и наше *Власина* (где и данас *л'скаӣи* = "светлети"), као и *вила*. Каснија идентификација *Влах, Власи, Влашка*… са "сточари" и сточарством је историјска фиксација *једне* од првобитних семантичких вредности. Са тим се слаже и чињеница да наш народ *Влашићима* зове звезде *Плејаде* које су Асирци називали истим именом као и своје демоне – *Sibiti!*[588]

натраг кола сунца ноћу са запада на исток (1.121.13); *жрӣвени коњ* се идентификује са сунцем у океану ваздуха (1.163.1); "риђи коњи су" барјак Сурије (2.011.06).

[587] Код ИЕ преци одлазе богу светлости. У неким инд. језицима **ve_le** (*Ga*.) је *сунце* а **vel.l.en-a** (Та.) *јуӣро*. С друге стране, у сти. *vel*, *vell, vehl*, "дрхтати, трести се, узнемирити, страховати"; *velā*, "крај-граница времена, живота, смрт, час смрти…"

Код Балта су *veles* "духови умрлих" (о čemu *cf. JRB*, s. 73–74, *HRC*, 31). Али, треба узети у обзир и да је врховно божанство касније обично проглашавано за "господара доњег света", односно ђавола (балтички *Velns*, *Velnias*).

[588] Скок тумачи *Влах* као прасловенску посуђеницу из готскога, односно балканско-готскога (*SER*). Будимир (*BBI*, с.165) држи да је "сама именица *влах* дошла у балканске језике преко турског посредника, а оригинал је индоиранска сложеница *fšu-pavan* (чувар стоке)". Нама све то није убедљиво.

46.03 Да замена *бога светлости, сунца, епонимног бога Аријаца, Словена и Срба*, није ишла брзо и лако сведочи и то што се моћна божанства кише и грома (позната у индијској, грчкој, германској, литванској митологији…) нису код Словена дуго одржала на врховном трону нити имала општу подршку. Најбољи пример је сам *Перун*, који у себи носи и црте ведског Рудре, а код Срба је трансформисан у Илију Громовника.[589] Мада још поштован као светац, он је код нас маскирао паганска божанства (његовом грому је "умакао" *Роми Даба*, Дабог претворен у ђавола).[590] Перун, иако еминентно бог *муње и грома*, носи трагове ранијих божанстава чији је амалгам, супститут или наследник[591]. У словенском *Перун* сједињена су многа значења: **peru**,

---

[589] У нашој песми "Свеци благо дијеле" каже се: "Петар узе винце и шеницу и кључеве од небеског царства, а Илија муње и громове" (*Српске народне пјесме*, В. С. Караџић, II, Беч, 1845).
Само име, међутим, може бити спој више теолошких слојева: прасемитског (*il-*, *el-*) и скт. (*cf. Kaushītaki Upan.*: *ilya*, митско дрво с "*онога света*").
[590] *Перун* (litv.*Perkunas*) присутнији је код полапских Словена и Руса (у мировном уговору кнеза Игора и Грка 945. прети се *некрштенима* клетвом да *немају помоћи "од Бога ни од Перуна"* – *Повест времених лет*). Код нас је очувано у топономастици (*Перун* брдо) и фитонимији (цвет *перуника*, по Вуку у Дубровнику *богиша*). Бругман везује гот. *fairguni* "брег, планина; камен, стена", сред.вис.нем.*Virgunnia*, стисл. *Fiorgynn*: лит. *Perkuna-s* са лат. *querquetu-m* (*BGI,* § 678). Намеће се и веза са старијим ПИЕ језичким фондом (хитит. *peruna*, трач. *per-u*, старосл. *брег*).
[591] Индикативне су његове скт. паралеле: *peru*, код лексикографа "сунце; огањ; златна планина Меру; океан" (што смо наслутили и код тумачења боја – *суро*, *орао*…). Као бог муње и грома, облака и кише (*Перун*, односно балтички *Перкун*), у вези с ведским (*RVG*, V, 84. 2) ***perum*** (финално **n** уместо **m** је балтичко-словенска црта). Овај израз Лудвиг тумачи као "муња" док Грифит мисли да се не зна тачно значење. *Cf.* и ведско *parā-han*, "ударити, оборити, збацити" (=гром).

"сунце, огањ, златна планина Меру"; **pṝ** – "ударати, дувати" али и "даровати, давати"; **pṛ**, "штитити, унапређивати, спасити" (гр. περαω, слов. – *йрайи*, лат. *porta*) и дерив. **pára**, "вишњи, највећи, врховни" (*cf.* Зенд. *para***,** гр. περα, περαν, нем. *fern*, енг. *far*)[592].

Српски крст

47.01 Теолошке опречности "помирене" су и у српском грбу који, и у новом облику, задржава старе симболе: 1) *сунца*, 2) *месеца*, 3) *вайре*[593]. По *доминанйи* (соларност) он се разликује од дуалистичког споја симбола *сунца и месеца* у сумерској (сунчани диск Шамаша и

---

[592] У сваком случају Прокопијево сведочење да "Словени верују да постоји један бог који производи гром и који је једини господар васионе; они му жртвују стоку и друге разне жртве" ваља критички ценити (то се не може рећи *једнако* за све Словене, нити се Перун може прихватити као *једини* господар васионе).

[593] 1) *Соларни* су: *круг* (*сунчано коло*), симбол неба, заштите, јединства, комплетности, савршености… познат још у неолиту; он је пројекција *кугле*, као праисконског облика (*cf.* камене кугле с тарчевачке културе); *крсй*, *крсй у йочку*, крст са *зрацима* у празним пољима (као **v** у сабирању према центру/ жижи)… што налазимо: такође у неолиту; култури Трипоља; Фатјаново; кургана; подунавској; закарпатској; Срубнаја ("timber-gave"), Троји (*cf.* и *GPS*; T. Sulimirski, *Prehistoric Russia, an outline*, London, 1970); Балта; Понта; Индуса; Шамашов, Асуров, Одинов, келтски крст… Соларну црту појачава *орао*, *двоглави орао* (Хитити још у II миленијуму пре н.е.; касније Словени; Византинци; Германи – *cf. Reichsadlerhumpen,* и др.); 2) *Лунарни – млади месеци*; хибридни (соларно-лунарни) – стилизовани "*бршљанов лисй*", "*лисй винове лозе*" (налик на **3**) – симболи Атиса, Диониса и његових *менада* – у разним културама бронзаног доба: у Подунављу (на нашем тлу: дубовачко-жутобрдска група), у Централној Европи (Unětice и др.). (*cf.* и M. Gimbutas, *Bronze age Cultures in central and eastern Europe*, The Hague, 1965); 3) *Знаци вайре*, "земнога сунца" – *кресива*, *огњила*… који се у нашем фолклору узимају и као ратнички симбол ("ватра", "оружје").

полумесец Сина), асирској и персијској уметности и митологији, иако са њима има сличности.

47.02 Интересантна је каснија појава дивљег *вепра* на нашим грбовима и заставама[594]. Вепар је, у симболици, знак *светлости* и *духовности*, као и *ратнички симбол*. Срећемо га у најстаријој ПИЕ митологији ("хиперборејска предаја"). Посвећен је келтском *Лугу*, а као сти. *varāha* означава "супериорност и свевишњост" те је један од аватара Вишнуа. Но, у периоду *теомахије*, коју пратимо од *Риг Веде*, то је назив за *Вртру*, врховног демона. Слично је у хришћанству – вепар као демонски симбол (страсти, силовитости, похаре…)[595].

Тако су (и код нас) два исконски *соларна* знака – *стрела* и глава *вепра* – добила нову (христијанизовану) функцију и значење, али су, ипак, задржала и старе трагове.

Хришћанство пре Христа

48.01 У овом контексту занимљива је и хришћанска ономастика. Не улазећи у веродостојност историјских записа нити у бит верских концепата, осврнућемо се само на *имена*.

DS указује да многи у Христу виде "синтезу темељних свемирских симбола: неба и земље због божанске и људске природе; ваздуха и ватре по успењу и силаску у пакао; гроба и васкрснућа; крста и књиге јеванђеоских порука, осе и центра света, жртвеног јагњета, владара пантократора господара свемира, горе света на Голготи, лествица спаса; свих симбола вертикалности, свет-

---

[594] Вепрова глава – од 15. века; на застави српске војске (1809), печату *Правитељствујушчег совјета* из Првог српског устанка (*глава прободена стрелом*).

[595] Очити су и други утицаји, посебно старосемитских (касније "левитских") прохибиција (свиња као "нечиста", табуисана).

ла… *Ја сам йуӣ, исӣина и живоӣ…*”[596]

По свему томе, Христ представља *божансӣво свеӣлосӣи и сунца*. Он се и у самој хришћанској религији највише повезује са *свеӣлошћу* и *иденӣификује са Сунцем*, *исӣином*, *йравдом*. Наш закључак произлази из етимологије коју ослањамо на ведски и санскрит.

48.02 Грчко χριστοσ (< χριω, ”по/мазати”) узима се као подлога за *Хрисӣ*, назив који бележе римски историчари Тацит (*Christ*) и Светоније (*Chrestus*). Ј. Флавије, јеврејски повесничар, разликује име *Исус* од “такозваног *Хрисӣ*”(*Christ*) што се држи преводом јеврејског *месија* (“помазан”)[597]…

Ми, међутим, инклинирамо другачијим објашњењима:

а) √***hr̥** = **sr̥** из којих се изводе називи за *божансӣво*, *сунце*, *свеӣло*, *злаӣо*, итд. – *sura*; *harit*; *hari*, “жут, светао, риђ; лав; *сунце; зрак свеӣла; месец*; змија; ватра; име за Браму, Јаму, Шиву; поклоника Вишнуа”; *hari-śaya*, “бити у злату”… Христ се од самог почетка представљао као “плав”, “светле” рефлексије (лице, коса, очи…);

б) упркос догматизованој претпоставци, *месија* неће бити подлога за *Хрисӣ* него јеврејска паралела вед. *surabhi*, “миришљав, пријатног мириса; угодан, љубак, привлачан; славан, чувен; најбољи, изврстан; пун врлина; пријатељ; мирис, миомирис, свака лепо-миришљава супстанца; ватра на жртвенику; *surabhin*, “намирисан, миришљав” (најчешће у ритуалу)…

---

596 *Cf. DS*, “Christ”.

597 Јевр. *mashiah*, арам. *meshiha*, “по/мазан”. У науци је спорно да ли се сва сведочења доиста односе на Христа (име *Исус–Jesus* није било ретко).

в) сти. *meṣa* значи "руно; вунено; ован; ароматично биље (лат. *cardamomum*); зодијачки знак *Ован*..." >*meṣāya*, "понашати се као ован". То много више одговара датој симболици[598] која наглашава идентификацију Христа с *јагњетом* – идеалном соларном жртвом (невиност, ново рођење, васкрсење, обнова живота и природе, ослобођење од греха, очишћење...). Јагње је код ИЕ народа у непосредној вези са *жртвеном ватром* (*cf.* скт. *agni,* "ватра, жртвена ватра; бог Агни", наше "огањ").[599] Као "син" небеског "оца" ("Овна") и, уопште, по логици пасторалне симболике (Бог – "пастир", верници – "стадо"...), разумљиво је да Христ буде *јагње* и да буде невина *жртва*[600];

г) Исус се тумачи као грчки рефлекс (*Iesous*) јеврејског *Yeshua*. Али то не објашњава само име. *Jehoshua*, "коме је Јехова помоћ", јеврејска је паралела или творба од скт. **yahu**, "моћан, јак" (*cf.* "Јакобог"); "потомак, дете", односно **yahva**, "активан, неуморан, стално у покрету..." (назив за божанства – Сурију, Агнија, Индру, Сому); **yahvī**, *РВ* дуал "небо и земља";

г) од почетка су апостоли *Исуса* називали *Господом* ("Исус Христ наш господ"), κυριοσ.[601] *Исус* тако у

[598] *Ован* је симбол *снаге*, *плодности*, *соларних божанстава* (Амона, Јупитера-Амона, Атиса...) у директној вези с митом о *златном руну*; први знак зодијака који одговара сунчевој обнови, прелазу таме у светло, хладног у топло, зиме у лето, обнове природе, васкрснућа...

[599] О значају јагњета (јарета...) као најстарије жртве (која замењује људску), пореклу нашег јела табуисаног левитским законима, и не/сагласности с хришћанством, *cf.* М. Никић, *Јагње у вареници*, Гласник ЦАНУ, бр.11, 1997.

[600] И у сти. митологији сунце се назива *martāṇḍa* (у *MBh*) <*mṛ*, "умирати".

[601] ο κυριοσ "силан, моћан, господар"; το κυριον, "моћ, власт"; κυριοσ, "јак, одлучан, знаменит..."

потпуности одговара сти. **īś**, "господ, бог, врховни дух"; **īśa**, m. "господ; господ на небу", у плуралу назив за *Адитије*. Ваља подсетити и на *талмудску* представу о Исусу: "незаконити" син извесног *Пантера,* бавио се *магијом*, исмевао мудраце, заводио народ… Овде је очита веза са сти. **maga**, "маг, сунчев свештеник"[602]. *Пантер* је, пак, јеврејска корупта ведског: **paṭara**, (m., n.), "зрак (светлости, сунца)", назив за треће од седам сунаца; име за Варуну (бога небеса); **pitṛ**[603], *РВ* "отац" (за велике богове Праџапати, Варуну…, *најпре за небо*), "спој неба и земље"; у вези с **pat**, **pati**, "господ, господар, владар…" и жртвеним обичајима, званим **piṇḍas**, посвећеним прецима/ "очевима" на небу…[604]

g) Христос је "спаситељ", онај који ће васкрснути и донети избављење, победу царства небеског. Грчки *сотер* (σωτηρ) је аналогија ведском **stṛ** (**spṛ**), "спасити, ослободити, победити, дати, даривати…"

---

[602] *Маги* су, по *Новом завету* (Јев. по Мат. 2:1–12) *мудраци* "с истока" дошли за звездом водиљом у Витлејем да се поклоне (сти. *magh, mah*, "славити; изразити усхићење, поштовање…") новорођеном Исусу.

[603] Ав. *pita*, грч. πατηρ, лат. *pater* (Ju-*piter*), гот. *fadar*, герм. *Vater*, енг. *father*.

[604] *Toledot Yeshu* ("Живот Исусов") су обавештења из *Талмуда* (Shabbat 104b, Sanhedrin 67a; Sanhedrin 107b, Sotah 47a; Sanhedrin 67a; 43a; Tosefta Chullin 2:23) која су предмет расправи. Ипак, занимљиво је да се сви тамо поменути називи и имена могу да објасне из сти.: *Panter*= (бен) *Pandira* (*cf.* горе; неки су то држали игром речи: *panthera* место гр. παρθενοσ, "девица"); *Pappos* (за *papa*, "сунце или месец"); (бен.) *Stada* (сти. *stu, stuta, stuti*, "славити, химне певати, обожавати", рецитовати ритуалне песме; име Вишнуа); (бен.) *Perachiah* (*praja, prajan/-a…* "рођен; ембрион; муж; прогенитор; отац…" *prajā*, "рођење, потомци; клица, семе"; *cf. Prajāpati*, "Господ-стваралац").

е) Новозаветно учење представља Христа као потомка старог јеврејског краља Давида. Али, то је, надградња, имплантација у престижну традицију, социјални и култни амбијент. *Давид*, "отац Христов" је највероватније **dyu-vidh**, tj. **dyaus**/ **dyu**/ **div**, "небо…", + **vidh**, "обожавати, славити бога; посветити, жртвовати";

ж) Христова мајка је *Марија* (талмудска *Miriam*[605]). Она подсећа на *Мају*, Будину мајку, с којом је повезује и занимљив детаљ хватања за дрво што се сагло приликом рођења (Буде, односно Христа). То је, у ствари, аналогија *Велике мајке* која симболизује *Луну* и *Земљу*, *везу* и *опречност* небу, *живот*, *љубав, плодност и обнову*, али и *смрт*. Она је *светлосно* и *хтонично* божанство те и њен "пород", Христ, као и остала соларна божанства (Сурија, Савитар, Дионис…), спаја *небеско и земно*, *дан и ноћ*, *живот и смрт, вечно и пролазно, радост и патњу*…[606] У имену *Марија* садржана је *плодотворна* (мајка) али и *смртна* ("женска", "лунарна", "земаљска") моћ. **Maryā**, f. је оригинално нешто "јасно, светло" (*cf.* **márīci**, mf., "искра светла", "зрак светлости" сунца или месеца, *márīcī*, "месечев сјај"). Али њено име имплицира и: **māra**, mfn. "*умирање, смрт*; љубавна страст, бог љубави", **māryā**, mfn. "ко припада божанству љубави"; **mara**, m., "умирући, смрт, свет мртвих, *земља*…"; **māri**, "смрт; убијање; киша"; **márya**, m. "смртан"; **marā́yu**, mfn. "смртан, пролазан", **māryate**, "узроковати смрт, убити, за/клати."[607]<√**mṛ** (*marati, mri-*

---

[605] скт. *marīyami*, f.= *Марија*.

[606] У *РВ Сунце* је дете *Неба* и *Земље* (*RVG*, I, 160), *Ноћи* и *Зоре; Савитар* је "између два света" (светла и таме). Видећемо да и *Дионис* има сличне одлике.

[607] Ав. *mar, mareta*; лат. *mors, morior*; слов. *мрети*; гот. *maurthr*; герм. *Mord, morden*; енг. *murder*…(*MWSD*). У инд. митологији *Адити*, мајка богова, одбацила је свог сина *martāṇḍa* (сунце) кад је прилазила боговима.

yate...), “у/мрети, преминути”. Стога и *тамне*, “црне” иконе мајке божје. Но, хтонични карактер се концептом *девичанства* (отвореност зачећу, примању небеског семена) потискује, а у први план истиче *љубав*, *вечна плодност*, *обнова, живот*;

з) хришћанско *тројство* сасвим подсећа на *trimūrti* које подразумева “троје у једном”, “сунце” (такође “Буда”), везу “три света/региона” (*неба*, *атмосфере*, *земље*, односно богова Сурије, Вају и Агнија)… За рођење Христа није био довољан (а ни пожељан vs. концепта девичанства) директан спој Неба и Земље (Луне). Неопходан је био *Свети дух*, дословно *дах*, “трећи”, посредујући елемент, *животна снага* у египатској (*Амон* = *соларност* и *ветар*[608]), јеврејској (*ruah elohim*, “дах Бога”), ведској религији (*Vayu*, бог *ветра*);

и) коначно, и други елементи (*“умиленије”, злато, црвено*...) говоре да је реч о *соларном божанству* које је као ведски *Савитар* “дете”, “младо сунце”, симбол младости.

То је срж нашег парадокса да су *аријци, словени, срби*… “хришћани пре Христа”, што пред истраживаче поставља крупна питања: да ли су оснивач(и) хришћанства били *свештеници и свеци* (**ṛṣis**), о(за)чарани (*hṛṣ-ṭa,-ṭi,-ita*...) новим *соларним* (**hṛ/sṛ>hari**) *култом*; потребе проучавања овог, по нама, веома важног извора вере чије медитеранско окружење не доводимо у питање; дубље евалуације развоја (настанка, *конфликта* и *конфлације* старог *соларног култа* и *хришћанства*…) и улоге ове религије у свету некада паганске “*светлосне расе*”.

608 *Cf. FKG*, p. 161.

У КОЛЕВЦИ МИТА

49.01 За потпуније разумевање митолошких промена, односно “небеских” и “земаљских” кретања (јединство, раздвајање, сукобљавање, алотропија…) може доста помоћи не само балансиран приступ (што није лако постићи када се желе “изоштрити” ставови, посебно у односу на доминантна схватања) него и свест о још два важна момента: *препле̄тају, еволуцији, замени*, многих, нарочито главних митолошких концепата, појава, божанстава[609]; потреби *избегавања крајности* (искључиво монотеистичких или политеистичких позиција, само теорије “Велике мајке” или “Великог оца”, итд.). Такве искључивости, обично израз једностраних научних приступа[610] или агресивности инвазионог култа, што се у историји не може порицати, временом и у животу и у

[609] Примеран је “сукоб Хоруса и Сета” у Египту. Поштован као врховно божанство у прединастичком Нубту Сет је “скинут с престола” од владара поклоника култа Хоруса (око 3050. године пре н.е); потом је његов култ обнављан заједно с божанствима сунца; затим је проглашен за брата и убицу Озириса кога је осветио син Хорус; на крају, као азијатско божанство (грома и облака) супротстављен Сунцу и коначно изједначен с демоном Апепом/ Апописом који је и сам, првобитно, симбол соларног бога, исконског двојног божанства *Сунце-Змија*, што се наслућује и из *Анијевог папируса* (*cf.* Е. А. Волис Бац, *Египатска књига мртвих*, *Анијев папирус*, Београд, 1989).

[610] Чак и тако свестрано образовани ум, какав је М. Милер, тврдио је да је монотеизам прва и основна религија човечанства, руководећи се у науци неприхваћеним мишљењем о “интуицији Бога” и “синовском осећању” и на основу става да “ни у једном језику плурал није постојао пре сингулара”…

митологији се превладавају, најчешће интегришу у оквиру неког новог система вредности[611].

Већ и до сада смо јасно назначили несумњиве и дубље везе соларних и лунарних култова, божанстава светлости и грома, неба и земље[612], горњег и доњег света (сродна етимологија, трансфер пола[613], функција и

---

[611] Истраживачи се сусрећу с многим проблемима, од којих су немала ограничења сопствене културе. Политеистички пантеони имају разне (каткад веома пластичне) моделе и не личе монотеистичким (јеврејском или исламском, на пример…). Нужност њихове свестране анализе потенцира и овај случај: Код Египћана, "месец је, на пример, могао бити посматран на разне начине: једно око Хоруса, прастарог бога неба. Пошто месец нестаје, он је око које је оштетио Сет а повратио Хорус; а како се око рачунало као Хорусов најдрагоценији посед (посебно у вези с његовим оцем), месец је предмет неограничених идентификација. Међутим, он је могао бити виђен и као манифестација Озириса. Он је био близанац сунца и вероватно у вези с фараоном, персонификован као Khonsu, који је постао дете Амона и Мут у Карнаку. Но месец као рачуналац времена – аспект важан још у раним периодима – персонификован је као Тот, узиман као писар богова и отуда бог мудрости, ималац разних тајних књига. Сем тога, Тот је имао улогу у соларним митовима и митовима о Озирису. Тот – али не Консу – био је симболизован као ибис и бабун због разлога које не можемо одмерити. И богиња Некбет је узимана као месец" (*FKG*, p. 145).

[612] Мекдонел држи да је таква веза (*небо-оїац, земља-мајка*) "можда универзално веровање примитивног човека" које можемо наћи једнако у Египту, Кини, Грчкој, Индији, Ирану… Новом Зеланду (A. A. Macdonell, *Lectures on Comparative Religion*, Calcutta, 1925, p. 61).

[613] Код једног броја ИЕ народа *соларно божансӣво* је мушког или средњег рода. Али код другог је женског, нпр. у нордијској и германској митологији: *Sunna*, *Sunne, Frau Sunne, Sol* (звана *Alfrodull*, "слава патуљака") коју, попут словенске *луне* и *сунца*, једе "вук", *Skoll*. Сунчана божанства су женска и код Хитита (*Arinnitti*), Балта (*Saule*), Келта (*Sul*, *Sulis*), а и Римљани су своју Минерву (пандан грчкој Атини) називали *Sul Minerva*… С друге

надлежности…) што се уочава и кроз препознавање елемената (нај)старијих у новим култовима. Све то указује на разгранату мрежу митолошких спрега и велику сложеност овакве расправе[614].

Као жива људска *верiūација* и митологија, све док служи потребама, у сталном је *консiūруисању* и *реконсiūруисању* (било да се практикује или интерпретира) и захтева танани критички приступ: некада су сличности веће него што се претпоставља, те ваља посветити пажњу *заједничком* и *универзалном* (како то чини еволуционистичка антропологија, *cf.* Фрејзер); каткад, међутим, и еклатантне сличности се покажу у суштини површнима те је важније (како то држи Френкфорт) *сīецифично* и *различиūо*…; несумњиво су оба приступа неопходна при тумачењу култа сунца код Египћана, Вавилонаца, Индоевропљана, Астека…; каткада исти модел служи другачијим сврхама од првобитних; у процесима *иновације*, *асимилације*, *адаūūације*… концепти и карактери се мењају, мешају, губе или "успављују" да би васкрснули у другачијем облику…

"Вучји пород"

50.01 У том контексту, осврнимо се на често наглашавану везу Срба и вукова. Симболика вука је ком-

---

стране, *лунарно божансūво* је час женског (*Луна*), а час мушког (код Словена – *Месец*, Норвежана – *Mani*, Лапонаца – *Mano*)…

[614] Нарочита опасност се јавља од пројектовања модерних односа и институција у митску прошлост. Познато је да ондашњи системи сродства, што су импрегнирали социјалне везе и институције, не личе данашњим (појмови "оца" и "мајке"… нису били ограничени на "биолошког" прогенитора него су имали шире социјално и симболичко значење…).

плексна и по много основа он има важну улогу у нашем миту и фолклору[615].

Шафарик је открио један "попис народа" (око 1200. године) у коме се вук наводи као српски тотем:

"Фруг јест лув. Аламанин орел. Саракинин вепр. Турчин змија. Јарменин кушћер. Индиан голуб. Сирјанин или Нагомудр риба. Иверин овен. Татарин загар. Команин пардос. Русин видра. Литван тур. Блгарин бик. Влах котка. *Србин влк*"[616].

С друге стране, Будимир каже како му се чини "да се на основу Херодотових казивања о најстаријим словенским племенима, где су се појединци у одређено доба године претварали у вукове, па их тако отац историје сматра чаробњацима, може наћи прихватљиво објашњење старословенског термина *волхв* и његова деривата *волшебан*"[617].

Но, вук није само тотем Срба (већ и Римљана, Монгола... а и Грк је териоморфно Λυκοσ, вук). Он код многих *номадских* и *ра̅тничких* народа евроазијског подручја има важну улогу, симболизује позитивне и негативне аспекте. *Ликан̅тро̅пија* је широко заступљена (Грци, Римљани, Французи…), те се Неури (на које алудира Будимир) узимају и као преци Балта[618]. Скан-

---

[615] Има натприродну моћ; митски је еквивалент човеков; табуисан је; демонско биће; сеновита животиња; може да се свети убици (обичај "обмањивања вука" – пребацивање одговорности за убиство на пушку која се ставља преко вучје лешине); вуку даривање, жртва; људско име "вук" ("кад се каквој жени не даду дјеца"); апотропејска моћ (провлачење деце кроз "вучји зев" у епидемијама); "вучари", сватовски "вучји двојници" итд. (*cf. VR*; *ĐP; ČMR*).

[616] P. J. Šafarik, "O kruži naroduv a jazykuv", *Sebrane spisy*, Praha, 1863.

[617] М. Будимир, *Са балканских ис̅точника*, Београд, 1969, с. 154–155, »*BBI*.

[618] *Cf. JRB*.

динавска митологија зна за “људе у вучјој кожи” (*ulf-heđnar*), као год и келтска (*blaidd*, “вук”).

У вези с тим, Димезил указује да је “претварање” у вукове и друге животиње карактеристично за ратничка друштва: “Еминентни ратник поседује праву животињску природу” и радо користи животињска знамења (нпр., римска војска их је имала пет); својом снагом и окрутношћу он у извесном смислу представља вука/звер који, као и германски ратници о којима говори Тацит[619] жели да у непријатеља унесе страх. “Наравно, не преображавају се само ратници: врачи и њихови богови и они који су им налик (на Северу *Ođinn*, *Loki*, итд) узимају најразличније облике. Али, које навлаче ратници, *berserkir* или *Verethraghna*, стриктније су захтевани њиховом функцијом”[620].

Из тога није тешко разумети разлоге и тотемског “маркирања” *срба* као *вукова*, утолико пре што је вук и демонска животиња како код нас тако и других народа. Код Римљана он је као демон имао изузетну улогу у народним веровањима и пословицама а од Платона знамо да су га и стари Грци сматрали опасном *демонском живошињом*[621].

Треба имати на уму да ИЕ **leuk* може значити и “црн, мрк” па се и по томе вук (сти. vr̥ka, грч. λυκοσ) лако доводи у везу с “мрачним силама”, “раздирањем, кидањем…”, смрћу[622].

Но, постоји други незаобилазан аспект: вук је и *соларна* животиња, *симбол свешлосши, сунца, рашноī хероја, мишскоī прешка*, у српској, нордијској, грчкој ми-

[619] *Germania*, 38, 4.
[620] *DHM*, p. 205–215.
[621] *Држава*, 336д
[622] vr̥ka, “вук”, значи и “месец, сунце, муња; врана, сова; лопов…”(*MWSD*).

тологији (веза с *Беленом*, *Аӣолоном* ликијским). У грчком је јасна језичка веза λυκοσ, “вук” – λευκοσ, “светао, сјајан; бистар; бео”[623].

Дакле, по оба основа (*кулӣ свеӣлосӣи и сунца* и “страшни” *раӣници*), *срби*/*Срби* могли су бити поређени с вуковима.

Змај огњени

51.01 *Амбиваленӣносӣ*, двојност, *соларно-демонску*, *небеско-земну* повезаност, као и *ӣеомахију*, открива нам митолошки концепт *змаја* који је за нас од посебног значаја.

Видели смо како се тумачио и како се може схватати *Србинда*. Али досадашње анализе нису се дотакле једног кључног аспекта од суштинског интереса за нашу тему, а на који ми скрећемо пажњу: *лаӣенӣни унуӣрашњи сукоб*, “митолошки рат”. Наиме, и у ригведским називима демона, којима припада и Србинда, запретан је дубљи и давнашњи “поредак” у спору са новим, другим “редом”? На то упућује и могуће другачије схватање њихових имена:

Pipru: од *а)* √**prà** или **pà**, и *б)* **ra**, односно **ru**.[624] То би

---

[623] Отуда и Зевс–Λυκαιοσ и Аполон–Λυκειος .

[624] √**prà** (перфект *pipriye*, императив *piprayasva*), “свиђати, радовати се, уживати… уживати (у нечем)”; √**pī** (**pā**) – “пити, сисати“, од чега лексикографи изводе и *papī* (сунце, месец); **ra** (од **rā**), “ватра, врућина”, “сјај”; **ru**, “цепати, разбити у парампарчад”, “убити”= “који ужива у цепању, раздирању”.

Неки мисле да је, можда, од √*pṛ̥i* у значењу “антагонист” (*MVM*).

У суштини, име је могуће тумачити на два начина: *а)* као сложеницу две компоненте (што држимо да је случај и код других небеских демона у нашем примеру, с обзиром да су у ведском најчешће управо двокомпонентне сложенице, *cf.WHSG*).); *б)* дериватив формиран суфиксом *-ru* који је веома редак; њиме

симболизовало топлоту која *пије*, растрже (облаке)[625].

Anarśani: У вези с: √**arc** – “сијати, светлети”, “славити, обожавати”(*anarca* у перфекту, са деривацијама: *arcana*, *arcanīya* и др.)[626]; **ṛṣu**, “горети; пламен; буктати”; √**ṛṣ**, у значењу “убости, пробити, убити”… Комбиновањем са сти. **ana**, “дах, поветарац…” у свим тим случајевима имали бисмо такође демона суше (*сунчани жар, јара, врућина*…) који убија облаке;

Ahīśúva: од **ahi** – “змија, небеска змија” и **suva(na)** – “сунце, месец, ватра…”[627] Индикативно је да *Ахишува* означава и *сунце* и *Вртру* (као велику демонску *змију*).

Vṛtra: Он је на челу Индриних противника. Име симболизује небески демонски *блок, фронт* (“опструктор”, “отпор”). Најчешће se изводи из √**vṛ**[628]**,** “покрити,

---

се творе неки придеви именице (*cā-ru*, “драг”, *ar-a-ru*, “непријатељски”, *aś-ru*, “суза”, *śmas-ru*, “птица”…).

[625] Интересантно је да се и у нашој фолклорној грађи о помрачењима најчешће говори да неки демон *пије* месец или сунце.

[626]***ś*** (***sh***) као год и ***c*** настају из корупције оригиналног ***k*** звука (*WHSG*, § 64).

[627] Јаска тумачи *ahi* – “облак” или “змија” јер се креће или < *ā* √*han*, “напасти” (*YN*, 2.17). Могућа је комбинација и са ***hu*** – “давање огњене жртве” (од чега је и ***hava*** – принос боговима, ватрена жртва; ватра или бог ватре). *Cf.* тох. *AB śuwā*- “јести, про/ждирати”, перс. *jāvīdan* (<**jyav*-), стсл. *žьvati* (< **zjъvati*), стенг. *cêowan*, енг. *chew* (*cf. ATB*).

[628] √*vṛ*, “покрити, застрети”>*uru*, “широк, простран, далек…”, *urāṇa*, mfn., “бити широк, простран; увећавајући, ширећи”… Одатле се изводи и *Варуна*, назив за небески свод, ноћно небо (што и грчки *Уранос*) и најчешће иде уз Митру (*Митра–Варуна*) божанство “уговора” и дневног неба… По *MVM*, *vṛ-tra* је од √*vṛ* “по/при-крити, опасати, опколити”. Грифит (у *RVG*) га назива *Звер*. Бенвенист указује да је Индра у *PB vrtrahan* (“убица Вртре”) у *Авести* (где Индрино име означава демона) *Verethraghna*. Презентски облици: *vṛṇóti, ūrṇóti, ūrṇāuti*, *etc*. (*WVR*). *MWSD* даје ***vṛi*** (*cf.* такође √***ūrṇu***), “покрити, сакрити, окружити, спречавати”.

наткрити, опструирати".[629] Но, може бити и амалгам √**vṛt** ("окретати", "окружити"), или √**vṛ**>**vṛít** ("трупа следбеника, војника, чета") и **ra** – "ватра, врућина", "сјај, блистање".[630] Тај *блок, отпор* (како сугерише и идентификација *Vṛtra – Ahishuva*, односно *vṛtras* као плурал за све демоне) чине добрим делом… "*огњени змајеви*"[631].

И **Sṛbinda** је у том "небеском фронту", што судимо по *лексичкој етимологији* и *митској етиологији*.

51.02 "Змај огњени" је један од централних мотива српског националног епоса. Он у нашој митологији има улогу заштитника, *доброг демона*.[632] Зашто?

---

629 Јаска се двоуми: *облак* – кажу етимолози; *демон* – веле тумачи легенди. Као змија се надима и блокира канале (токове) који се ослобађају по његовој смрти. Може се извести из √*vṛ*, "покрити", или *vṛt*, "обртати", или *vrdh*, "расти" (*YN*, 2.16, 2.17).

630 У египст. соларној митологији *wrt* је барка у посмртном ритуалу на коју се и Озирис пење (*FKG*, p. 206). Изазовно је, али тражи проверу, поређење ***wrt-ra*** (?), "сунчана лађа", са ведским "небески широки брод" којим се возе светлосни *Ашвини* (*RVG*, 1.046.08) – ***aritram*** (по Сајани налик на *лађу*).

631 Са "змајском" главом или репом су и: *Rāhu* (раније *Svarbhanu*) који изазива помрачења сунца и месеца; *Ketu*, кога је Вишну откинуо од Рахуове главе. Обојица су пили напитак бесмртности (*amrita*). Њихова имена такође указују на светлост и сунце: *Rā+hu* означава онога који "једе сунце" (али старо име *Svarbhanu* у *Махабхарати* се користи за "сунце"), док је *Ketu* – "светлост, сјајна појава, чистоћа", често идентификован у Ведама са зрацима светлости"). У прилог томе говори и касније обожавање девет планета (*navagraha*), међу којима 7 чине *Surya* (сунце), *Candra* (месец), још 5 других + *2 демона* (*Rāhu* и *Ketu*).

632 У нашој религији, "змај је добар демон, заштитник свог племена", могуће првобитно "митски предак, дакле нека врста хероса" те су "наши епски јунаци, који су често епонимни хероси обичног змајског порекла, у стању да пошаљу или задрже кишу… Змај се, углавном, може сматрати за *нашу специјалност* (у оном смислу у коме су нпр. патуљци германска специјалност"

То је важан концепт *култа светлости и сунца*. Све што смо открили о “огњеним змајевима” упућује на дубље митолошке слојеве и поткрепљује наше ставове:

а) да је *најстарији “огњени змај” само Сунце* (потом разне небеске светлосне и огњене појаве – *комете, метеори*…);

б) да је вајкадашња спрега *соларних* и *хтонских* (*земаљско/лунарних*) представа (змај као симбол *светлости* али и *деструктор*, симбол *доњег света*). У самом нашем језику постоји чврста (временом замагљена) веза *земља–змај–змија*…[633]

в) да је у *Риг Веди* означен сукоб *соларних* и *атмосферских* божанстава;[634]

д) да се сличан *процес и другде одвијао*.[635]

(V. Čajkanović, *SE*, курзив наш). И оријентални (кинески *lung*) имају бенефакторну улогу и симбол су неба, царства, мушкости, *јанга*. У *РВ* је однос двојак. Као зле демоне “змајеве” уништавају Индра и др. богови. Неке (демоне, утваре ноћи) гоне богови светлости (Ашвини, Зора, Сунце). Но, *примордијални змај* “небеских дубина” *Ahibudhnya* зазива се у молитвама, по правилу уз божанства светлости и сунца (*cf. RVG*, I, 186.5; II, 31.6; IV, 55.6…), што открива њихову исконску везу – *ahi*, “змија; *сунце*” и *budhnya*, “што долази из дубина” али и *budhna* (каткад за *budhnya*), “дубина; *небо*.”

[633]Балто-сл., све/прасл. **zemja*, грч. χϑων, χϑωνος, лат. *humus*, скт. *kṣam*, ав. *zəmi*; *змај, змија* <prasl. *zьm*-<*zem*-; *cf.* даље. N.B. Изрази за змију у вед. (*sarpa*, *naga*) и клас. скт.(*nāga*) не односе се на исте демоне, култове и народе…

[634] Змај као малефакторна хтонска сила (примордијални гмаз, праисторијски рептил, “аждаја”), по сценарију “сукоба богова” још се више уплео у нашу митологију, посебно под утицајем хришћанства.

[635] У егип. митологији демон/змај је велика змија Апеп/Апопис/*Sebau* најпре *симбол* а потом *противник* сунца – Ра/Хоруса. И друго божанство светлости – *Serapis* – често је представљано као полузмај или окружен змијама. Змај је симбол врховног вави-

Т(р)ајна спона

52.01 Можда праисконску повезаност најстаријих божанстава најбоље илуструје веза *сунца* и *месеца/луне*, односно *Бога оца* (Неба) и *Богиње мајке* (Земље).

И код Срба (као и код других ПИЕ народа) на то указују многе митолошке црте ("браћа", "брат и сестра", рођени од истих родитеља – као у балтичком фолклору; у грчком миту близанци Аполон/сунце и Артемида/месец)[636]. То потврђује и семантика њихових корена. *Луна* се изводи из ИЕ **leuk*, >вед. √*ruc*; √*lok*; √*loc* "светлети; видети; гледати"[637]. Сличност имена има и давну заједничку морфолошку основу. У келтским језицима се очувало *ré*, ир. "месец", староирско *ré*, "лу-

---

лонског бога – Мардука/Бела, као и асирског – Ашура. Сам Мардук/*Merodah* (чије име значи "јунац сунца") био је најпре соларно божанство. Његова је жена *Sarpanitu* ("она која светли", Венера), *Bela* (код Херодота "Зеус-Белос") (*cf.* A. Cotterell, *A Dictionary of World Mythology*, New York, 1980). И сумерски *Ningish-zida*, познати бог заштитник Гудее из Лагаша, јесте "небески змај" и на раменима носи мале змајеве (*sirrush*). Том реду припадају и: феничански бог-змија *Офион*, грчки *Ops/Of/Ob*, "сјајни змај"; летећа змија античке мексичке митологије и светлосно божанство (јутарња и вечерња звезда) Толтека *Quetzalcóatl*. Код Келта је *draig* назив за змаја и божанство (симбол Велса је *Y Ddraig Goch*, Црвени змај). И за хришћанску теологију Сатана/Луцифер је "велики црвени змај" ("велика црвена аждаја која има седам глава и десет рогова; и на главама њезиним седам круна", *cf.* *Откровење Јованово*, 12.3).

636 Неки су народи држали да је месец светао као сунце (или више); по обиму већи и за људе важнији (Асирци су га сматрали старијим богом; у Вавилону је бог месеца – *Син* отац бога сунца – *Шамаша*; у раној хеленској митологији Хелиос је био у подређеном положају у односу на месец.

637 Тако и *PEW* држи да је назив *luna*, од ие. **leuk*, "1. светлети, светло; 2. видети" > *louko*-, *luko*-, *leukos*, *louki*, *luki*, *louk-s-no-/nā*. Али, *cf.* даље.

на”: *revi*, скт. *ravi*, “сунце, бог сунца”. Видљива је и коренска веза хит. *Arma* (бог месеца) и *Ariniti* (богиња сунца). Можда је и ***swl/slw** (> *сунце*) подлога за *луна*: *lu* (са *s* непостојаним нарочито на почетку и крају речи) + *na* (“слично, као”… односно негација: *lu-na* = “као сунце”; “не-сунце” > ”црно сунце”)[638]. Да је некада и лунарно божанство могло имати почетно *s* индицију, поред заједничког √*sr̥* и његових изведеница, пружа грчко *Селена*[639].

С друге стране, свакако је важан фактор у означавању месеца била семантичка димензија која указује на *месечеве мене, еклипсе и хтоничне црте*: √**lū**, *lunā́ti*, *lunīte*, вед. *lunoti*, “од/ сећи, от/кинути, тргати; уништити; бити цепан, кидан” (*cf.* √*sr̥p* /*sr̥ip*) од чега је и **lūna**, mfn. “откинут, одсечен, одрубљен; нагрижен, убоден, прободен…” што одговара значењима која има *луна* у неким руским дијалектима (смрт; пропаст, погибија)[640].

---

[638] *PEW* каже да корен **leuk* од кога и назив *luna*, може значити и “црн, мрк”: стир. *loch*, “црн” (**leuko-*), кимр. *llwg*, “браон”, *llug*, “црн” (**louko-*).

Иначе, у ир. *luch*, “миш“, вел. *llyg*, *llygoden*, корн. *logoden*, брет. *logodenn*, пл. *logod*:**lukot-*, **pluko-*, “сив”; лит. *pilkas*, “сив”, *pele*, “миш“; корен *pel*, *pol*, “сив”= *luko-*, “мрк” (*lauko-* или *louko-*).

[639] Σεληνη (истозначно са пре-грчким *Хелен/а*), “Месец” (лат. *Luna*, јевр. *Levana*) персонификација богиње месеца, кћи Титана Хипериона и Теје, сестра Хелија и Зоре. Од V в. пре н. е. често идентификована с Фебом (”Светлом”) или Артемидом (која је кћи Зевса и Лете, Аполонова сестра близнакиња). Представљана као жена најчешће с полумесецом на глави. Вероватно је и гр. *Силен* (*Сатир*) од истог корена а његова појава (пола човек, пола животиња), везе са *менадама* и *дионизијским култом*, део су ширег концепта у коме је месец (луна) симбол нерафинисане природе, њене дивље и “тамне” стране.

[640] По Е. Бернекеру(*Slavisches Etymologisches Wörterbuch*). *MWSD*: √*lū* гр. λυω, лат. *so-luo*, *solvo*, гот. *fra-liusan*, гер. *vir-liosan*, ангсак. *forleosan*, енгл. *lose*.

Овде је и спрега лунарних божанстава са дивљачи (*лавовима*, *вуковима*, *йсима*, *срнама*…), ловом (Хеката, Артемида, Дијана…), прасловенским *лов* ("дивљач"), *ловиши*, али и спона са "соларним атрибутима" (рогови, троглавост, еклипсе)…

52.02 Указали смо да неки митолози (Гимбутас, Кембел) који држе да је матерњи култ старији[641] говоре не само о раздвојености *неолишских божансшава*, култова *неба* (оца) и *земље* (мајке), *сунца* и *месеца*, већ и "смени" (идеологије *Велике мајке* оном *Великоī оца*[642]). Постоје ликовне симболичке представе те промене: *сунце* граби *месец*; *лав* напада *краву* (или бика); *орао* убија *змију* (IV мил. пре н. е.)[643]. Али и још једног "преврата":

---

[641] То је и полазиште раније антропологије и психологије: Фројд је, у вези с табуом, сматрао да је "наслеђивање по мајчиној линији старије него по очевој, јер је основана претпоставка да су тотемске забране пре свега усмерене против инцестне пожуде синова" (*Одабрана дела*, IV, Н. Сад, 1979, с.128).

[642] С развијеном културом "старе Европе" сударила се "култура Кургана":

"Традиција Кургана представља потпуни контраст цивилизацији старе Европе која је била, углавном, мирољубива, седантерна, матрифокална, матрилинеална и сексуално егалитарна. Култура кургана је били ратоборна, патријархална, хијерархизована, с дистинктивним погребним ритуалима што су укључивали јамно сахрањивање са структурама налик на шаторе или колибе од дрвета или камена, покривене ниским хумкама од камена или земље. Њихова привреда је била у основи сточарска са рудиментарном пољопривредом, сезонским и привременим насељима од полуукопаних кућа." До тога је дошло око 4400–4300. године пре н. е. инвазијом "курганаца" (код руских археолога култура *Јамна*) најпре са подручја горње Волге. (M. Gimbutas, *The Civilization of the Goddess*, SanFrancisco, NY 1991. p. 352).

[643] J. Campbell, *Transformation of Myth trough Time*, NY, 1990. » *CTM*, p. 61.

опште богове природе сменили су богови племенски заштитници[644].

Оваква подела и смена су, према ономе што знамо, крајње *условни* и *доцнији*. У најдубљем митолошком слоју и код представника култа сунца (*срба*, *словена*, *аријаца*) запажамо мешање или *колатералност* "женских" и "мушких", *лунарних и соларних* елемената. У том смислу, интересантно је да "Велика мајка" у широком појасу ИЕ и њима географски блиских народа има сличан назив и везе са *лунарно-соларним* божанствима светлости: у ведском *papa*, "*сунце* или *месец*"; код Асираца – *Баба* "богиња мајка"[645]; код Фрига и других

[644] "У ствари постоје богови две врсте: они који представљају моћи природе, који делују у свемиру и у нама самима; и специфично они који су покровитељи племена. У већини митологија племенска покровитељска божанства су подређена божанствима природе." (*СТМ*, p. 54). Овај став, међутим, релативизује чињеница да су те улоге промењене у неким религијама (семитској и др.) као и да су јасни сукоби и међу боговима ове друге врсте.

[645] У Месопотамији су, као и другде где је месец држан божанством, прослављали крај сваке месечеве фазе. "Но ми више не можемо да објаснимо зашто се у Лагашу прослава новог месеца *у дому нове светлости* морала одржавати у *светом граду* богиње-мајке *Baba*." Асирски краљеви су проводили ноћ *новог месеца* у храму жртвујући Мардуку и Иштар, Шамашу и Сину. По храмовима су организоване процесије с *бакљама*; у кућама су морале горети *ватре*; чувари су палили *светла* по улицама и раскршћима; врата градова су држана *отворена до зоре* а стражари су одржавали *огањ* (*FKG*, p. 265–266). Ово указује да је ритуал очито био и у спомен на мртве и њихове духове (отуда *светла*, *ватре*, *отворена врата*… а зато и жртве божанствима сунца и месеца, као и ранијим, преминулим владарима…). Вавилонски астрономи и њихови асирски ученици у извештајима наводе да се Месец у периоду од 1. до 5. дана лунарног месеца звао *Anu*, а од 10. до 15. дана *Bel* (*cf.* A. H. Sayce, *Assyria, its princes, priests, and people*, London, 1926. p. 137–138) што су имена божанстава светлости и сунца, као и календара.

малоазијских народа – *Кумбаба, Кибела*. У словенском фолклору ту улогу (али у периоду митолошке деградације и демонизације) имају *Баба-Јаīа* (Руси) и *Баба-Роīа* (код Срба)[646]…

52.03 И у самом српском имену дубоко је уткана некада нераскидива веза *оба божансīва – сунца* (**sr̥**, **sur**, **su-*ra***, **sr-b/v**/…) и *луне* (**sr̥pa**, **sr̥p-*ra***, **sr̥ma**…).

52.04 Али, доста давно *луна* и *женско* божанство, мада свесловенско (*cf.* стсл. *лоуна*), и код нас се изгубило, а остао је *месец* (*m.*)[647], назив за меру времена (*masa-ka*), и име за "ноћно сунце/светло"(*masi-ka*)[648].

Касīрација

53.01 Данас су јака, ако не и доминантна, схватања о унилинеарној митолошкој секвенци: *женско, лунарно, маīријархално*… затим *мушко, соларно, īаīријархално*… Али, то је у много чему рефлекс старијих теза[649], у

---

[646] Улога им је да "једу" жртве, посебно децу. Скт. *Yāga*, m., "жртва, религиозна понуда" (√*yaj*, "обожавати, жртвовати, даривати…"). *Roga*, m., зли демон, персонификација "сламања снаге", болести (√*ruj*, "растргнути, уништити") (*MWSD*). Наша *Роīа* (с *роīовима*) одговара Хатор, Хери, Селени и др. "рогатим" богињама.

[647] Срп. *месец*, рус. ме́сяц, укр. *місяць*, буг. ме́сец, слов. *mẽsec*, чеш. *měsíc*, пољ. *miesiąc*, глуж. *měsac*, длуж. *mjasec*, стсл. мѣсѧць.

[648] Сти. *masa*, "мера"+*ka*, назив за "време", "Праџапати, Вишну, Јама"; *masi* (за *mashi/mashī*), "црн, таман" + *ka*, "сунце, светлост, сјај, ватра"… дакле "црно сунце", "Сунце/светлост што сија у мраку." *Ka* је у Ведама божанство, "златни фетус": "На почетку се обликовао златни фетус; он је био једини постојећи господ свемира. Држао је ову земљу и небо. Штујмо жртвом бога Ка" (*RV*, X, 121; *AV*, 4.2.7). По Јаски *Ka*/*Kaḥ* се тако зове јер је "вољен/ омиљен, изванредан, или срећан" (*YN*, 10.22).

[649] Конфронтације "андрократија-гинекократија", у новом облику, у знатној мери обнављају дискусију "патријархат-матријархат" из 19. века када су неки антрополози (Морган, Бахофен…)

великој мери "пристрасна" интерпретација археолошких налаза и свакако подложно озбиљним резервама.

53.02 Најчешћи сценарио митске специјализације (раздвајања, цепања…) *неба и земље, мушког и женског, горњег и доњег света*… јесте, прво, *свађа, сукоб*, а потом *рат* ових сила и божанстава, коначно – разлаз. Али, није (како се представља) увек на сцени *Очева агресија* над *мирољубивим* светом *Мајке*. Неки митови, као што је онај о *кастрацији*, сугеришу другачији заплет. У старогрчкој верзији (коју бележи Хесиод у *Теогонији*), *Уран* (Небо) и *Геа* (Земља) родитељи су Титана које је Уран бацио у Тартар, подземни свет. *Мајка* наговори синове да му се супротставе. Браћу је предводио најмлађи *Крон* који *кастрира* оца. Тако је дошло до раздвајања Неба и Земље.

Мит је из Мале Азије. Забележен је код Хитита, и, раније, Хурита[650]. Кастрација је и кључни елемент култа малоазијске Кибеле, касније римске *Magna Mater*, "Велике мајке"[651].

У грчком миту је занимљиво неколико елемената.

"Освету" подстиче *Богиња-Мајка*. Титани, односно богови *доњега света* (Крон…) имају главну улогу у депоседирању *небеског* божанства. *Уран* је што и ведски *Варуна* (персонификација Неба, горњега свода). Сам Крон (у грч. *мушког* рода) најтешње је повезан са *женским* и *хтоничним*. У новије време мит се помињао у теорији о *кастрационом комплексу*, који се пре свега

држали да су "женско право" и "матријархат" као социјални систем претходили патријархату.

650 У тој верзији *Кумарби* је одгризао гениталије небеском оцу *Ану*.

651 Њене свештенице су кастрирале свештенике (зване *gali*) "понављајући" чин Кибелиног миљеника, Атиса, бога вегетације (такође соларно божанство) који се кастрирао, а чија је расплодна моћ обнављала природу у пролеће након зимског периода.

односи на анксиозност синова и страх од очеве казне (мада, по Фројду он и код кћери има улогу "примарне фантазме" о "изгубљеном пенису"). Није, међутим, тешко уочити *лунарне* моменте: *срӣ/ косир* (*cf. sr̥pa*, "месец") којим је подухват изведен; име – *Крон* ("врана", "гавран"; срп има изглед "враниног кљуна"[652]); Крон је читан као Χρονοσ, "Отац-време"[653], са значењем које има и месец (*masa*, "мера"+ *ka*, "време"); и он *једе своју децу* (попут других хтоничних божанстава)[654].

Сама "кастрација" указује на то да је плодност главни атрибут небеских, соларних божанстава (*Dyaus* је "богат у семену, потентан", као год и *Atis*).

Пуӣчана врӣца

54.01 Овај мит, као сви, израз је одређених социјалних вредности и развојног ступња. Диференцијације и сексуалне специјализације у митологији (попут природних и социјалних), резултат су прилика и процеса еволуције/историје. И код изразито ратничких народа као што су Индоевропљани (који су, наводно, "уништили" мирољубиви лунарни култ "европских староседелаца") није тешко уочити да постоји "амбивалентност", одно-

---

[652] Грч. *korax* (гавран; корморан…), *korôn-ê* (врана; криво, савијено као вранин кљун) (*LSJ*). Сти. паралела је *krūrarāvin*, "гавран", *mr̥tyuvañcana*, "гавран; привид смрти", *droṇa*, "врана, гавран" али и *krauñca*, врста шљуке (са издуженим кривим кљуном), назив за митско оружје (косир?).

[653] Р. Гревс, *Грчки миӣови*, Београд, 1969, с. 38.

[654] У неким митовима Крон доживљава исту судбину (кастрира га син Зевс) Њему је посвећен празник жетве *Крониа*. У Атини је, међутим, светкован за Нову годину, у време зимског солстицијума, што је допринело да се сам Бог касније идентификује са Сатурном (који такође има косир, симбол жетве а онда и времена). Одређене несагласности у грчком миту објашњавају се чињеницом да су Уран и Крон пре-грчка божанства.

сно *coincidentia oppositorum*, што указује на *примарно јединство* и исти извор митолошких представа. У том смислу, у шали комедиографа Аристофана има симболичке истине: по њему најпре су постојали *хермафродити* и када су угрозили моћ богова ови су их раздвојили; од тада две половине некада јединственог бића траже се по свету да се наново споје.

54.02 Држимо да су први небески ауторитети "изнад подела." Не само да су најстарија ПИЕ божанства "јединствена", "двојна" (*cf. Dyaus*), него су и најранији *лунарни* и *соларни* богови *алотропни*, час мушки, час женски (*Сунце и Суна, Месец и Луна*…) па су им и имена (*Surya*, *Зевс, Луна/Месец*...) једном маскулинум, други пут фемининум. Као што су граматички родови (иако рано настали) плод концептуалног и језичког развоја, тако су и у митологији уочљиве црте примарне "обостраности" највећих божанстава. Наведени примери (сексуални хермафродитизам *Дива, Зевса, Шиве, Сунца, Месеца*…; сродност језичких корена, ритуални поступци – облачење мушкараца у женску ношњу и жена у мушку[655]; "маске" и "пресвлачења"; "божанска огледала"…) говоре да *у митологији, културној симболици,* на почетку беше "веза". "Разлаз" се десио после. *У "детињству човечанства" нераскидиво су спојени небо и земља, отац и мајка, Сунце и Месец, ватра и вода, живот и смрт, јава и сан, нежност и суровост, љубав и рат*… То важи и за културу Прасловена. Трагове таквог симболичког јединства наћи ћемо код свих народа, од раног доба *ловаца-скупљача*.

[655] Макробијус бележи да су у Риму жртве приносили месецу мушкарци обучени као жене а жене као мушкарци, јер је он *и мушко и женско*…

Дионисова мистерија

55.01 Ово потврђује и једно од најпопуларнијих ПИЕ божанстава, *Дионис,* слављен на простору од Средоземља до Индије[656] са мноштвом облика, атрибута и локалних култова. Свуда је реч о божанству *плодности, бујности, обнове, васкрсења*. Такође је заједничка црта: *ослобађање* од забрана, *распусност*, верски и поетски *занос* (*дионизије, баханалије*…).

Као и друга велика ПИЕ божанства (Сунце–*Сурија*, који је "дете Ноћи и Зоре", *Савитар*…) Дионис спаја одлике *Неба, Дана, Горњег света, Мушког* (отац *Зевс*; *фалус* – назива је и *Фаленос; рогови, бик, јелен, јарац, Сатир, Силен; вино; гром…*) и *Земље/Месеца, Ноћи, Доњег света, Женског* (мајка *Семела*; *пантер, свештенице – менаде*, *бахантkиње; психопомп; психеделична гљива, дрво, бршљан, смоква*…). Његове мистерије карактерише и: *плес*, *музика*, *песма, маске, магијске представе, позориште* (дитирамб, трагедија)…

То божанство, уз доста отпора (Хомер га једва и помиње), Грци су преузели (из Тракије, Анадолије, или са Крита)[657]. Приказивано је с роговима, као бик, мужеван човек с брадом, млади бог вегетације и вина, слављено уз познате *оргије*, дивљи *транс* и животињске (раније и људске) *жртве*. Пошто дубоко уплиће *соларне* и *лунарне* елементе не може се објаснити "кризом" култа *Богиње мајке* и каснијим спојем с култом *Бога-Оца.*

Дионисова "мистерија" је у самом имену. По једној етимологији то је "бог из Нисе" (више градова у Азији;

---

[656] О култу Диониса у Индији сведоче Мегастен (4. век пре н.е.) и Аријан.

[657] Дионис је сродан другим боговима природе који умиру и васкрсавају: *Тамуз*, *Озирис*, *Адонис*, *Атис*, фригијски *Сабазиос*, лидски *Басареус*, критски *Загреј,* хититски *Телепинус*…

гора Νυσα где су нимфе одгајиле Диониса). По другој, он је “хром” (νυσοσ = κολοσ, "хром, сакат”). “Хроми” Дионис је директна паралела другим *соларним* божанствима с елементима лунарности, као што су Сурија (*Aja ekapād*), Вишну. С обзиром на синониме за “хром” (*khola*, mfn; *srāma*, mfn; *śrona*, mf; *ślavana*, m.) и на нашу етимологију имена *србин, словен*, могло би се рећи да је Дионис сродан “хромом Даби”, *свеш̄лосном* (соларно-лунарном) богу *срба*, *словена*, *аријаца* уопште[658].

Његов двојни карактер открива сти. *dyu-niśa*, “дан и ноћ”. Али, код Грка он је и *Бог̄ заноса*, транса, пијанства и хипнозе…хеленски облик (пре)ведског *dyo/div+niśā*[659]. Да је реч о “махнитом” божанству[660] говоре нека од његових хеленских имена: *Махниш̄*, *Бучан*…

Други назив, специјализован за “бога вина”, *Ва-*

[658] Мегастен (*Fragments of the Indica of Megasthenes,* Bonn, 1846., London, 1877., I fragm. I. B.) хеленизује говорећи да су Индуси Диониса звали *Lenaios*, “по томе што је научио људе да *ӣодижу лозу и цеде вино*”, односно *Katapogon*, “пошто је обичај међу Индусима да с великом бригом негују *браде* до краја живота” (курзив наш). Првом значењу (”лоза”; “цеђење вина”) одговара вед. *surā*, “вино, алкохолно пиће” (“врста пива”), а другом (”брадатост”) – *pogaṇḍa*, “*млад*/*о*, *деш̄е*; сакат” (*хром*). За Мегастеном и Аријан (Arrian, *Anabasis of Alexander, together with the Indica*, London, Bohn, 1893, ch. 1–9) понавља да је Дионис научио људе земљорадњи (дао им “плуг” и “семе”). Сти. *sīra*, значи “плуг; во за орање; сунце…”, а *suretas*, *saretas*, “имати семе, обиловати у семену” (атрибут бога светлости…). Све ове паралеле упућују на *свеш̄лосно*/*соларно божансш̄во…*
[659] Грч. διοσ, “светао, диван, божански, узвишен”, Διοσ, “Зевсов” (син, кћи); νυσταζω “дремати, спавати, бити поспан” (такође и хипнотички сан, занос) у вези и са νιξ, “ноћ”, Νιξ, “богиња Ноћи.” Вед. *dyu*, *dyo*, “дан, светлост, небо, бог”; *div*, “играти, забављати се; сијати; уснути; бити пијан, омамљен, махнит”; *niśā*, “ноћ; сан, визија”; “куркума, зачин и ароматични стимуланс.”
[660] νοσοσ, јон. νουσοσ, “махнитост, падавица.”

khos, такође има паралеле у ведском: *bhā*, "светлост, зрак светла, сјај, раскош" + *kha*, "сунце, небо, звезда, бог…"; али и *bhakṣ*, "јести, пити, proždirati, конзумирати…" (у најстаријем језику првенствено течност, свето пиће), "трошити, уништавати"; *bhaktṛ*, "побожник, обожаватељ". *Bakhos* се изједначава с *Iakhos* што је, по свему судећи, дериват изгубљеног сти. *yah* од кога су: *yahas*, n. "снага, моћ" (*cf.* антски *Јакобоѓ*)[661]; *yahu*, mfn. "моћан, снажан" али и "брз, немиран", m., "дете, чедо" (*cf.* "божански дечак", назив за Диониса[662]), *yahva*, mf. "брз, активан…" синонимно са *viṣ* (квалификатив за Агнија, Сому, Индру, Вишну); m. "жрец". То је такође израз за дуал *"небо и земља"*[663].

У основи, дакле, реч је о *божанству светлости*, обиља и плодности.

Колаш из Дупљаје

56.01 За разумевање раних митолошких представа кључно је имати у виду да *примарна преокупација* најранијих предака нису *ни Мушко ни Женско* него *опстанак*, односно *плодност* која држи у вези *Оца* и *Мајку*, *Небо* и *Земљу*. На то упућује и познати "возач" из Дупљаје, вотивна фигура с наших простора. Она представља ПИЕ *Бога светлости и плодности*, код *аријаца* већ тада, по свему судећи, доминантног божанства – *сунца*[664].

---

661 По Мегастену, у индијским причама је било више Диониса, од којих се први звао *Индос* (*loc. cit.*) Тај назив је од **ind*, "снага, моћ" (наводна етимологија за име *Индра*), синониман с *Iakhos*, *Јакобоѓ*.

662 У овом погледу, али и у неким другим елементима, он има додирних црта са *Савитром* и *Христом*…

663 *MWSD*. *cf.* и претходну анализу Христовог имена.

664 Он има атрибуте *Dyausa* (*Дива* "богатог у семену"), и сличности са *Варуном* (од *var*, "покрити"), такође старим небеским божанством (*свеобухватним* богом *соларне* и *лунарне* светлости).

Реч је о *мушкој фиīури* с наглашеним *īениѿалијама* испод звонасте сукње са *кружним* и *сӣиралним* орнаментима. "Возач" стоји на *круīу* у колима[665] која *чине лабудови/īуске*, универзални симболи *свеѿлосѿи* (како *соларне*, оплођујуће, тако и *лунарне*, оплођене)[666], *леӣоѿе*, *чисѿоће*, *духа* и *речи* (које "лете", "теку" и "мигрирају"), *ӣѿице* које свуда представљају *везу неба и земље, мушкоī и женскоī*[667].

По свим тим и другим елементима он највише одговара сунчаном божанству – *Колашу*.

[665] *Кола* су симбол *соларних кулѿова и божансѿава* (Варуне, Сурије, Митре, Вишнуа; Атиса; Аполона; предхебрејских божанстава сунца; српског и келтског "Колаша").

[666] Опис "београдског примерка" (припада дубовачко-жутобрдској групи), с почетка средњег бронзаног доба, ког је најпре Д. Гарашанин идентификовала као бога *ӣлодносѿи*, пандан *Аӣолону* или *Дионису* (*cf.GPS*, s. 348).

[667] *Лабуд* и *īуска* (који се често не разликују) замењиви су симболи (*мушко/ женско*), највише везани за богове *свеѿлосѿи* и *сунца* (гуска-сунце у Египту; у *РВ* лабуд је *возило* Ашвина, касније Браме, код Грка Аполона…). Такве птице (као и "краљ птица", *Гаруда*, у случају Вишнуа) *чине*, односно *вуку* кола божанстава… Сти. *haṁsa* је "сунчева птица" и значи: "лабуд, гуска, ждрал, барска птица…", "универзални, врховни дух", "најбољи, главни"…

УМЕСТО ЗАКЉУЧАКА: *НОВА СТАЗА…*

57.01 Покушали смо да на нов начин протумачимо порекло имена *Срби* и *Словени*.

58.01 У *најранијем добу* постоји *матрица симболичког јединства како космичког (природног) и земаљског поретка, тако и социјалне структуре* и у томе ваља потражити решење за проблеме које расправљамо.

59.01 Основни резултат до кога смо дошли јесте:

а) Име *срби* је *првобитно култни апелатив а тек потом етноним* (*Срби*);

б) Назив *срби,* као и *словени* и *аријци*, подразумева *припадност култу светлости и сунца*;

в) Сунце је *епонимни* и *врховни* бог *срба* и *Срба*;

г) Социјалном *положају култа* одговара *статус његових промотера. Промене у заједници и култу су међусобно условљене*;

д) Најстарија ПИЕ божанства су *симболички изрази* борбе за биолошки и духовни опстанак у којој *креација и прокреација* заузимају централно место. Она су на почетку *изван подела* (социјалних, сексуалних, подручних…), персонификација *природне* и *људске моћи*, *супра и супер- етничке норме и идеала*;

ђ) Соларна/небеска божанства се у најранијем периоду не могу раздвојити од *лунарних/земаљских*. У митолошком слоју тог периода постоји дубоки *узајамни сплет и суштинска веза Неба и Земље, Дана и Ноћи,*

Горњег и Доњег свеша… чије трагове и данас можемо откривати;

е) Све наведено потврђују *срйске, словенске* и *аријске* митолошке представе, обичаји, ритуали;

ж) Овакав исход нашег истраживања неминовно ревидира нека доминантна схватања *о срйском врховном богу*, стереотипе из упоредне митологије уопште, понављане и данас.

60.01 Овим радом се подвлачи како посебност *срба* и *Срба* тако и њихова дубока повезаност са ИЕ народима, али и другима из њиховог окружења. С тим у вези, ваља разумети да су самоидентификација и самопоштовање битни елементи стратегије опстанка и да сваки народ или група привилегује сопствену хомогеност и засебност, приписујући себи врхунске квалитете и начела. То важи и за *Арийце, Словене, Србе*… Но, та општа “етнопсихолошка”[668] црта развијена је у екстрем у модерном *ешноценшризму* (духовито пародираном од Р. Киплинга – *ми смо најбољи, ми смо највећи, ми смо једини слободни народ џунгле и само шшо ми товоримо је исшина*)[669].

[668] Старија “психологија народа” тражи специфичан психички профил или проучавање “опште, универзалне психе” (“прирођене” људској природи). Културни антрополози четрдесетих година прошлог века преферирају израз “културна психологија” или “етнопсихологија”, за дисциплину која проучава *ушицај кулшуре на йсихолоīију јединке* (Р. Бенедикт и др.).

[669] Антрополози држе да је и етноцентризам универзална појава (општи “синдром” са карактеристичним односима и понашањима). Он подразумева *унушар-īруйну* “симпатију” и “кооперацију” а *ван-īруйну* “антипатију” и, неретко, “непријатељство.” По правилу се развија из социјалне борбе за власт разних група и слојева исте заједнице које промовишу њима повољну социјалну структуру и лествицу вредности. Такво понашање се јавља и на најнижем ступњу културног развоја а има јаку интеграциону

61.01 Наглашене су паралеле с *(ūре)ведским маūеријалом и језиком* ("мостом" према најдубљим слојевима наше древности, или, како каже Витни, незаобилазним "средством ИЕ етимолошког истраживања"), *уз осврū на ПИЕ (и шири) конūексū*. Држимо да за то, сем лингвистичких, имамо озбиљне историјске разлоге који ће бити подробније изложени у другој књизи. Она ће, ако нам услови допусте да је довршимо, отворити нове перспективе за саму генезу Словена и Срба. Тада ће се, верујемо, даље и битно оснажити кључне тезе из овог рада.

моћ унутар исте групе, односно дезинтеграциону, дискриминациону ("ми:они") међу разним групама. То се, међутим, не да посматрати само из *црно-беле* перспективе, занемаривањем или упрошћавањем историјских и амбијенталних услова.

ОБЈАШЊЕЊЕ СКРАЋЕНИЦА

ATB – D. Q. Adams *A dictionary of Tocharian B*, »*ATB*, Leiden Studies in Indo-European 10, Amsterdam – Atlanta, 1999.

BBI – М. Будимир, *Са балканских источника*, Београд, 1969.

BF – А. Белић, *Основи историје српскохрватског језика*, I, *Фонетика*, Београд, 1960.

BG – K. Brugmann, *Grundriss der Vergleichenden Grammatik der Indogermanischen Sprachen*, Berlin–Leipzig, I, II, 1897–1916.

BIE – E. Benveniste, *Le vocabulaire des institutions indo-européennes*, Paris,1969.

BISJ – А. Белић, *Историја српскохрватског језика*, II, Београд, 1965.

BO – E. Benveniste, *Origine de la formation des noms en indo-européen*, Paris, 1935.

BOČ – Р. Бошковић, *Одабрани чланци и расправе*, Титоград, 1978.

BSL – T. Burrow, *The sanskrit language*, London, 1959.

BUG – Р. Бошковић, *Основи упоредне граматике словенских језика*, I, II, Београд, 1968.

CTM– J. Campbell, *Transformation of Myth trough Time*, NY, 1990.

ČMR – В. Чајкановић, *Мит и религија у Срба*, Београд, 1973.

DAI - Constantine VII Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, Dumbarton Oaks, 1967.

DAW – Delitzsch, *Assyrisches Handwörterbuch*, Leipzig, 1896/1975.

DHM – G. Dumézil, *Heure et malheur du guerrier*, Paris, 1985.

DK – Đ. Daničić, *Korijeni s riječima od njih nastalim u hrvatskom ili srpskom jeziku,* 1877.

DR – Đ. Daničić, Rječnik iz književnih starina srpskih, Beograd, 1863–1864.

DS – J. Chevalier, A. Gheerbrant, *Dictionaire des Symbols*, Paris, 1982.

ĐNO – Т. Р. Ђорђевић, *Неколики самртни обичаји у јужних Словена*, 1 – 4, Год. Николе Чупића, XLVI–XLVIII, L, Београд, 1937–1941.

ĐP – Т. Р. Ђорђевић, *Природа у веровању и предању нашег народа*, Београд, 1958.

ĐSJ – П. Ђорђић, *Старословенски језик*, Н. Сад, 1975.

EJVS – *Electronic Journal of Vedic Studies* (Editor-in-Chief: Michael Witzel, Harvard University)

EP – *Le language*, Encyclopedie de la Pléiade, sous la dir. d' A. Martinet, Paris, 1968.

EVJ –Т. Я. Елизаренкова, *Ведийский язык*, Москва, 1987.

FKG –H. Frankfort, *Kingship and the Gods*, Chicago, 1948.

FZG – Џ. Џ. Фрејзер, *Златна грана*, 1, 2, Београд, 1977.

GPS – М. Гарашанин, *Праисторија Србије*, I–II, Београд, 1973.

GS – А. Я. Гаркави, *Сказания мусульманских писателей о славянах и руских,* Санктпетербургь 1870.

HI – Ж. Одри (Haudry), *Индоевропљани*, С. Карловци, 1990.

HRC – J. Haudry, *La religion cosmique des Indo-Européens*, Milano–Paris, 1987.

HVM – A. Hillebrandt, *Vedische Mythologie*, Breslau, 1910.

ISG – S. Ivšić, *Slavenska poredbena gramatika*, Zagreb, 1970.

ISJ – П. Ивић, *О словенским језицима и дијалектима*, Ниш, 1991.

ISN – *Историја српског народа*, I, Београд, 1981.

JAP – Н. Ђ. Јанковић, *Астрономија у предањима, обичајима и умотворинама Срба*, Београд, 1951.

JIKS – V. Jagić, "Jedno poglavlje iz povijesti južnoslavenskih jezika", *Izabrani kraći spisi*, Zagreb, 1948.

JIS – К. Јиречек, *Историја Срба*, I–II, реед. Београд, 1978.

JRB – Ph. Jouet, *Religion et mythologie des Baltes*, Milano/Paris, 1989.

LSJ – Liddell–Scott–Jones, *A Greek Lexicon*, Oxford, 1940.

LSM – L. Leže, *Slovenska mitologija*, Beograd, 1984.

MIB 1, 2 – М. Ивић, *О зеленом коњу*, Београд, 1995; *Лингвистички огледи, три*, Београд, 2000.

MIE – А. Меје, *Увод у упоредно проучавање индоевропских језика*, Београд, 1965.

MIJ – А. Мартине, *Индоевропски језик и "Индоевропљани"*, Н. Сад, 1987.

MO – М. Милојевић, *Одломци историје Срба и српских-југославенских-земаља у Турској и Аустрији*, Бгд., 1872.

MOST–J. Muir, *Original sanskrit texts on the origin and history of the people of India, their religion and institutions*, London, 1868 (2nd edit.).

MPO – Maçoudi, *Les prairies d'or*, Paris, 1861–1877.

MVG – A. A. Macdonell, *Vedic Grammar*, Strassburg, 1910.

MVM – A. A. Macdonell, *Vedic Mythology*, Strassburg, 1897.

MWSD – Monier Monier-Williams, *A Sanskrit–English Dictionary*, greatly enlarged and improved by E. Leumann and C. Cappeller, New Delhi, 2001.

NSJ – С. Николић, *Старословенски језик*, I, II, Београд, 1991.

NSS – L. Niederle, *Slovanske Starožitnosti*, I, Praha, 1906.

NSV – N. Nodilo, *Religija Srba i Hrvata na glavnoj osnovi pjesama, priča i govora narodnog*, Zagreb, 1885–1890, reed. kao *Stara vjera Srba i Hrvata*, Split, 1981.

ORV– H. Oldenberg, *Die Religion des Veda*, Stuttgart und Berlin, 1894. reed. 1923.

PA – *Aṣṭādhyāyī of Pāṇini*, ed. S. M. Katre, Austin, 1987.

PEW– J. Pokorny, Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch, Bern, 1959.

PNH – Pliny, *Naturalis Historia*. The Latin text of Pliny from Teubner editions of the text as established by Karl Mayhoff:(www.ukans.edu/history/index/europe/ancient_rome/L/ Roman/ Texts/Pliny_the_Elder/ 6*.html)

PVE – R. Panikkar, *The Vedic experience: Mantramañjarī*, Berkley & LA, 1977.

RDR – И. Руварац, *Две сѿуденѿске расѿраве,* Н. Сад, 1884.

RI – Ј. Рајич, *Исѿорија разних словенских народов, најѿаче же Болгар, Хорваѿов и Сербов*, Будим, 1823.

RVG – *Hymns of The Rigveda*, transl. Ralph T. H. Griffith, reed. 1999, Delhi.[670]

---

[670] Од других превода имали смо увид у *изборе*: Ренуа (L. Renou, *Hymnes et prières du Véda*, Paris, 1938; *Hymnes spéculatifs du Véda*, Paris, 1956), Варена и др. (J. Varenne et al., *Le Véda: premier livre sacré de l'Inde* I, II, Paris, 1967), Јелизаренкове (Т. Я. Елизаренкова, *Ригведа: Избранные Гимны*, Москва, 1972), Паникара (»*PVE*), Донигер (W. Doniger-O'Flaherty, *The Rig Veda, An Anthology*, London, 1981), Ježića (M. Ježić, *Rgvedski himni – Izvori indijske kulture i indoeuropsko nasljeđe*, Zagreb, 1987.) На широк спектар различитих тумачења једног истог текста (или *само једне речи*) и код врсних зналаца критички се осврнуо још М. Милер са многим примерима; један је *śubh*: *Schönheit*, *Schmuk* (Roth), *Glanz*, *Pracht* (Grassmann), *Glanz* (Ludwig)… Он вели: "ведске химне могу изгледати лакше за дешифровање од вавилонских и египатских записа, и у једном смислу оне то јесу. Али када на-

SBE –*Vedic Hymns*, I (превео M. Müller), II (прев. H. Oldenberg) Sacred Books of the East, vol. 32 и 46. Oxford, 1891, 1897. (reed. UNESCO, 1967).

SDM – Л. Строс, *Дивља мисао*, Београд, 1966.

SE – *Narodna enciklopedija* St. Stanojevića, Zagreb, 1929.

SER – P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, 1971–1974.

SSI – P. Shah, *The Sun images*, Delhi, 1996.

SSS – М. Стевановић, *Савремени срūскохрваūски језик* I, Београд, 1991.

STV – С. Тројановић, *Ваūра у обичајима и живоūу срūскоī народа* Београд, 1930, реед. 1990.

SVB – М. Стевановић, *Од Вука до Белића и даље*, Београд, 1988.

ŠSD – П. J. Шафарика *Славянскія древносūи*, Москва, 1848, т.1.

иђемо на заиста тешке делове, ведске химне често захтевају далеко већи духовни напор од песама египатским или вавилонским божанствима” (M. Müller, *Vedic Hymns*, Part I, *SBE*, vol. 32, p. xxi). Донигерова мисли да су од постојећих енглеских превода “неки потпуни али непоуздани (Wilson, Griffith), неки непотпуни и непоуздани (Max Müller, P. Lal)' неки непотпуни али поуздани (Macdonell, Panikkar), али се само Паникаров може сматрати читљивим” (op. cit. p. 12). Сличне опаске се могу учинити свакој интерпретацији (*cf.* нпр. њен превод химне “Златној клици”, тј. *Deo ignoto* “непознатом богу” – RV, X, 121– те преводе и коментаре Милера, Муира, Лудвига у *SBE*,I, 1–7, односно Ренуа и Паникара). Јер, како каже Рену, “сва ова литература је тешка и мало угодна на први поглед” (предговор, Varenne et al. т. 1, p. 10). Зато морамо с респектом примити сваки поштени напор у њеном тумачењу.

Нашој сврси је (уз друге) користио Грифитов рад (иако застарео) пре свега због *йоūūуносūи* и *јединсūва*. Постоје старији целовити преводи на немачком и француском. У међувремену се појавио и нови превод Јелизаренкове који, нажалост, нисмо имали могућности да консултујемо.

ŠSS – P. J. Šafarik, *Slovanske starožitnosti*. Sebrane spisy, Praha, 1865.
TCD – R. L. Turner, *A comparative dictionary of Indo-Aryan languages*. London,1962–1966 (with three supplements, published 1969–1985)
TIA – О. Н. Трубачев, *Indoarica в северном Причерноморье*, Москва, 1999.
VGC – A. Vaillant, *Grammaire compareé des langues slaves*, Paris, 1950–1974.
VM – A. Vaillant, *Manuel du vieux slave*, Paris, 1948.
VR – В. С. Караџић, *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинским ријечима*, Беч, 1852.
WAIG – Wackernagel, *Altindische Grammatik*, I, Göttingen 1896.
WHSG – W. D. Whitney, *History of Sanskrit grammar*, ново издање, Delhi, 2002.
WIER – C. Watkins, *The American Heritage Dictionary of Indo-European Roots*, Boston, 2000
WRI – M. Weber, *The Religion of India*, Glencoe, 1960.
WVR – W. D. Whitney, *The roots, verb-forms and primary derivatives of the Sanskrit language*, Leipzig, 1885.
YN – Yaska, *The Nighaṇṭu and The Nirukta*, ed. Lakshman Sarup 1920–1927, reed. Delhi, 2002.

БЕЛЕШКА О ПИСЦУ

Момир Никић је дипломирао и магистрирао светску књижевност. Први је доктор антропологије на Београдском универзитету. Проучавања је обављао: на *Oxford University*, у *British Museum Library* и *Museum of Mankind* (Лондон), *Brown University* (USA) – уз стипендије *British Council* и *IREX*; на другим универзитетима…Теренска истраживања је вршио у Сомалији (Африка).

Романописац је и теоретичар књижевности и уметности. Аутор је четири романа (*Последња књига*, *Трибалска мрежа*, *URLA, De Profundis*), есеја (*Krealizam*, 2000; *Crealism* - SAD, 2013). Објавио је бројне текстове о: *развоју културе и цивилизације*; *историји и теорији уметности, новим технологијама комуницирања*; *култури у дигиталном добу; семиотици уметности…*

Ангажован је на пољу *историјске антропологије* и *антрополошке лингвистике*. Пројекат *Златно семе* започео је са две књиге – *Језички корени Срба* (*СКЗ* и *БИГЗ*, 2004.) и *Порекло Срба, Словена и Скита* (*Плејада*, 2006.), а наставио у радовима *Real Scythians* (САД, 2015.)*, Амазонке и Срби* (Београд, 2016.).

Бави се истраживањима у области индо-европских студија (*Порекло европских народа и језика – осврт на теорију палеолитског континуитета*, о раду М. Алинеиа *Порекло језика Европе,* Н. Сад, 2021).

Посвећен је проучавању санскрта и везама санскрта и српског језика. Објавио је први у нас *Увод у санскрт* (2008, Београд). Аутор је великог САНСКРТСКО-СРПСКОГ РЕЧНИКА („Прометеј“, Нови Сад, 2021), јединственог по обиму и карактеру међу словенским језицима. За ово дело му је премијер Индије, господин Нарендра Моди, одао посебно признање (децембра 2021). Некадашњи је главни уредник *БИГЗ*-а. Приређивач је, уредник и аутор *Популарне енциклопедије* (БИГЗ, 1976., у сарадњи са лексикографском кућом *Brockhaus*).

Био је стручњак Међународне организације рада (*ILO*, Женева), члан *AAASS* (*American Association for Advancement of Slavic Studies*), директор *Фулбрајтовог програма* у Југославији…

Живи и ради у Београду.